

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

NEYMƏTLİ AYZ VİDADİ oğlunun

“KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA VERGİLƏRİN ROLUNUN
YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Fakültə: “Magistr Mərkəzi”

Kafedra: “Maliyyə və maliyyə institutları”

İstiqamətin şifrəsi və adı: İİM060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifrəsi və adı: İİM060403 “Vergi və vergi qoyma”

Elmi rəhbər: i.e.n.dos.R.B.MƏHƏRRƏMOV

Magistr proqr. rəhbəri: i.e.n. dos. İ.M.RZAYEV

Kafedra müdiri: i.e.d. Ə.Ə.ƏLƏKBƏROV

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ASPEKTLƏRİ.....	7
1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu və inkişafının nəzəri əsasları.....	7
1.2. Kiçik və orta sahibkarlıq və onun inkişaf meylləri.....	13
1.3. Vergi siyasətinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsiri.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ NORMATİV BAZASI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	25
2.1. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dövlət tənzimlənməsi...25	
2.2. Vergitutma məqsədləri üçün kiçik və orta sahibkarlığın meyarları.....	31
2.3. Kiçik və orta sahibkarlıqda vergitutmanın müasir vəziyyətinin təhlili.....	41
III FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	62
3.1. Kiçik və orta sahibkarlıqda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri....	62
3.2. Kiçik və orta biznesin inkişafında tətbiq olunan vergi sistemləri və onların Azərbaycanda tətbiqi imkanları.....	76
3.3. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin modelləşdirilməsi..	87
NƏTİCƏ.....	92
ƏDƏBİYYAT.....	95
РЕЗЮМЕ	
SUMMARY	
REFERAT	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycanda iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti nəticəsində davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsində, əhalinin həyat səviyyəsinin, onun maddi rifahının yüksəlməsində, sahibkarlıq mühitinin formalaşmasında, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli institusional-iqtisadi mühitin formalaşması, bir tərəfdən iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun genişlənməsi, yeni iş yerlərinin açılması üçün əlverişli şərait yaradır, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi onun mobilliyinin və dinamikliyinin təmin olunmasına, dövlətin sosial yükünün azalmasına imkan verir. Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında transmilli korporasiyaların, beynəlxalq şirkətlərin rolunun artması şəraitində milli iqtisadiyyatın qorunmasında və onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təsadüfi deyildir ki, artıq iqtisadiyyat sahəsində keçirilən beynəlxalq forumlarda, sammitlərdə, xüsusi ilə böyük 20-liklərin (G20) və 7-liklərin (G7) görüşlərində kiçik biznesin inkişaf səviyyəsi onun ÜDM-dəki rolu iqtisadi sabilliyin əsas indikatorlarından biri kimi qəbul edilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir mərhələsində kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafının sürətlənməsi sosial-iqtisadi siyasətin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının gücləndirilməsi sahəsində konkret vəzifələr qoyulmuşdur.

Respublikamızda sahibkarlığın inkişafının davamlı xarakter daşması məqsədilə institusional və qanunvericilik mühitinin təkmilləşdirilməsi, kiçik biznesin stimullaşdırılmasında müvafiq vergi siyasətinin, müasir menecment və idarəetmə üsullarının tətbiqi Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasında öz əksini tapmışdır. Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi, bank sektorunun və maliyyə-kredit münasibətlərinin inkişafı Azərbaycanda kiçik və orta biznesin genişlənməsini stimullaşdırır.

İqtisadi artıma təsir edən amillər müxtəlif olmaqla demək olar ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edir. Müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin genişlənməsi, vergi siyasəti sahəsində informasiya mübadiləsinin sürətlənməsi

şəraitində, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı siyasətinin formalaşması prosesində beynəlxalq təcrübədə sınaqdan keçmiş vergi mexanizmlərinin tətbiqi üsullarının, mövcud problemlərin araşdırılması zərurəti meydana çıxarır. Beynəlxalq təcrübədə KOS-ın inkişafını stimullaşdıran vergi siyasəti zamanı meydana çıxan problemlər çoxşaxəlidir. Bir ölkədə kiçik hesab olunan biznes, digər ölkədə iri sahibkarlıq subyekti olur. Hər hansı bir ölkə üçün effektiv olan vergi sistemi, digər bir ölkədə mənfi nəticələr verir. Bu səbəbə görə kiçik biznesin tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolunun araşdırılması iqtisadi nəzəriyyənin və sosial-iqtisadi siyasətin geniş spektrli məsələlərini əhatə edir. KOS-ın inkişafında vergi siyasətinin rolunun təhlili sahəsində elmi araşdırmaların aparılması həlli zəruri olan və imperativ xarakter daşıyan məsələlərin aşkar edilməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasətinin praktiki cəhətdən həyata keçirilməsi mümkün olmalıdır. Bir çox hallarda istər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müxtəlif xarakterli sosial, iqtisadi və siyasi amillərin təsiri nəticəsində elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyaları həyata keçirmək mümkün olur. İqtisadi nəzəriyyə vasitəsi ilə əldə edilən elmi nəticələrin sosial-iqtisadi siyasət ilə bağlı olmasına baxmayaraq, praktiki baxımdan onun tətbiqi bir çox problemlərlə bağlı olur. Bu baxımdan mövzunun aktuallığı özünü göstərir.

Tədqiqatın predmet və obyektı. Tədqiqatın predmetini kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında vergilərin rolunun yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, obyektini isə onların nəzəri və praktiki aspektlərinin öyrənilməsi, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın qanunvericilik bazasının araşdırılması, müasir vəziyyətinin təhlili və vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılması məsələsi təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında vergi siyasətinin xüsusiyyətlərinin, stimullaşdırıcı rolunun təhlil edilməsindən, bu təhlil əsasında qanunvericilik bazasının araşdırılmasından, müasir vəziyyətinin təhlil edilməsindən, vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılmasından, daha səmərəli formaların elmi cəhətdən əsaslandırılaraq müxtəlif təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün nəzəri-metodoloji və təcrübi aspektdə beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş, vergi qanunvericiliyi təhlil edilmiş və aşağıdakı *vəzifələrin* yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın və onun inkişaf meyillərinin müəyyən edilməsi;
- vergi siyasətinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsirinin araşdırılması;

- sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və onların əsas istiqamətlərinin tədqiqi;

- vergitutma məqsədləri üçün kiçik və orta sahibkarlığın meyarlarının müəyyən edilməsi;

- kiçik və orta sahibkarlıqda vergitutmanın müasir vəziyyətinin təhlili;

- kiçik və orta biznesin inkişafında tətbiq olunan vergi sistemləri və onların Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının araşdırılması;

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin modelləşdirilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını sahibkarlıqla bağlı nəsr olunmuş statistik toplular, qanunvericilik aktları və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının məlumatları, aparıcı təşkilatların hesabatları, elmi araşdırmalar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında vergilərin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyən edilmiş, kiçik və orta biznesin inkişafında tətbiq olunan vergi sistemləri və onların Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının araşdırılmış və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin modelləşdirilməsi həyata keçirilmişdir.

Dissertasiya isinin strukturu giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın predmet və obyekt, informasiya bazası və işlənməsi metodları göstərilmiş, tədqiqatın elmi yeniliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin birinci fəslində sahibkarlığın inkişafının nəzəri və praktiki problemlərinə baxılmışdır. Bu fəsildə KOS-ın inkişafında vergi siyasətinin strateji baxımdan tətbiqi aspektləri təhlil edilmişdir. KOS-ın inkişafında vergi siyasətinin tətbiqi ilk növbədə onun meyarlarının müəyyən edilməsini tələb edir. Yalnız bu meyarlar əsasında hansı təsərrüfat subyektlərinin kiçik və orta sahibkarlığa aid edilməsini müəyyənləşdirmək mümkündür. Bir ölkədə kiçik hesab olunan biznes, digər ölkədə iri sahibkarlıq subyekti olur. Hər hansı bir ölkə üçün effektiv olan vergi sistemi, digər bir ölkədə mənfəətli nəticələr verir. Bu səbəbə görə kiçik sahibkarlığın tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolunun araşdırılması iqtisadi nəzəriyyənin və sosial-iqtisadi siyasətin geniş spektrli məsələlərini əhatə edir. Bu isə öz növbəsində kiçik sahibkarlığın inkişafını təmin edə biləcək elmi cəhətdən əsaslandırılmış, beynəlxalq təcrübədən keçmiş vergi mexanizmlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərinin araşdırılmasını tələb edir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, nəzəri cəhətdən KOS-u stimullaşdıran vergi siyasətinin praktiki cəhətdən həyata keçirilməsi də mümkün olmalıdır.

İkinci fəsildə Azərbaycanca KOS-ın profili və inkişaf meyilləri təhlil edilmişdir. Bu fəsildə KOS-ın identifikasiyası meyarları, vergi qanunvericiliyinin xüsusiyyətləri və onun tətbiqi məsələlərinə baxılmışdır. Bu fəsildə vergitutma mexanizmlərinin tətbiqi, KOS-ın beynəlxalq təcrübədə vergiyə cəlb edilməsinin əsas istiqamətlərinə və müxtəlif ölkələrdə vergi güzəştlərinin tətbiqinə dair nümunələr araşdırılmışdır. İnformasiya mənbəyi kimi Dövlət Statistika Komitəsinin, Vergilər Nazirliyinin və digər mənbələrin məlumatları əsas götürülmüşdür.

Üçüncü fəsildə kiçik biznesin vergiyə cəlb edilməsində istifadə olunan patent və öhdəlik edilmiş gəlirə görə vahid vergi sistemi rejimləri müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, sadələşdirilmiş vergi rejiminin modelləşdirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Son zamanlar vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan elmi araşdırmalarda ekonometrika modellər geniş şəkildə tətbiq edilir. Bunu nəzərə alaraq KOS-da modelləşdirmə məsələlərinin tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır.

Nəticədə görülən işlərə yekun vurulmuş və müvafiq təkliflər verilmişdir.

Sahibkarlar üçün Azərbaycanda analoqu olmayan şərait yaradılmışdır. Həm dövlət dəstəyi, maliyyə dəstəyi, texniki və intellektual dəstək göstərilir.

*İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti*

I FƏSİL. SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu və inkişafının nəzəri əsasları

Sahibkarlığın bütün dünyada daha geniş, Azərbaycanda isə yeni vüsət almasına baxmayaraq, onun ümumi qəbul edilmiş nəzəriyyəsi hələ də işlənmemişdir. Sahibkarlığın nəzəriyyəsinin «üç dalğası» - sahibkarlıq təcrübəsinin elmi cəhətdən dərk edilməsi prosesinin inkişafını bu cür xarakterizə etmək olar.

«Birinci dalğa» hələ XVIII əsrdə yaranmış, sahibkarın riski ilə əlaqələndirilmişdir. Şotland mənşəli fransız iqtisadçısı R.Kantilyon (1680-1734 rr.) XVIII əsrdə ilk dəfə olaraq riski sahibkarlığın əsas funksional fəaliyyəti kimi xarakterizə etmişdir. R.Kantilyon nəzəriyyəsinə əsasən, sahibkar öz üzərinə risk götürən, gələcəyə can atan, gəlir əldə etməyə meyilli edən və hər zaman qazandığını itirməyə gedə bilən fərddir. R.Kantilyon sahibkarlığı daimi risk şəraitində əmtəə təklifi və tələbat arasında uyğunluğu təmin etməyə yönələn iqtisadi fəaliyyət olaraq dəyərləndirmişdir. O, bazardan istehsal vasitələri əldə edərək onu kapitala çevirən adamı sahibkar adlandırmışdır. R.Kantilyonun fikrincə, kapitalın işləməsinin nəticəsi bazarda sahibkarın istehsala çəkdiyi xərcdən daha yüksək qiymətə satılan məhsuldur. İstehsal olunmuş məhsulun bazar qiyməti əvvəlcədən məlum olmadığından sahibkarı daim kommersiya riski müşayiət edir. R.Kantilyonun sahibkarlıq haqqında ilk elmi interpretasiyasını bir qədər sonra digər iqtisad klassiklərinin əsərlərində rast gəlmək olur [27].

Sahibkarlığın elmi cəhətdən dərk edilməsinin «ikinci dalğası» innovasiya fəaliyyətinin onun tərkib hissəsinə çevrilməsidir. Bu istiqamətin banisi dünyanın ən iri iqtisadi təfəkkür sahibi Y.Şumpeterdir (1883-1950). Özünün əsərlərində Y.Şumpeter sahibkara iqtisadi inkişaf mexanizminin mərkəzi elementi kimi baxır. Onun fikrincə, iqtisadi inkişafın əsasını istehsal amillərinin «yeni kombinasiyasından» istifadə edilməyə meyl edən sahibkarlığın funksiyaları təşkil edir. Sahibkarın sosial-iqtisadi prosesdə xüsusi funksiya yerinə yetirdiyini qənaətində olan Y.Şumpeterin rəyinə görə, sahibkarın davranışlarının özünəməxsusluğu iki məqamla bağlıdır. Əvvəla, bu davranışın obyekt

vardır: sahibkar olmaq başqalarının etmədiyini etməkdir. İkincisi isə, sahibkar olmaq başqalarının etmədiyi kimi etməkdir. Nəhayət üçüncüsü, sahibkar olmaq başqalarının etmədiyini etməkdir ki, bu da adi dövriyyə çərçivəsində sadəcə qiymət vermək bacarığı ilə bağlı deyil, əksinə, keyfiyyətə başqa qabiliyyətlər tələbi ilə əlaqədardır [36].

Sahibkarlıq funksiyası nəzəriyyəsinin qeyd olunan hər iki «dalğası» çoxfunktional sahibkarlıq rolu əsasında yaranır ki, bu da sahibkarlıq problemlərinin birtərəfli anlaşılmasına gətirib çıxarır. Sahibkarlığın polifunktional modeli Y.Şumpeterin nəzəri baxışları və həmçinin neoavstriya iqtisadi təhlil məktəbinin görkəmli baniləri sayılan L.Mizes (1881-1973) və F.Hayekin (1899-1992) nəzəri müddəaları nəticəsində «üçüncü dalğa»sının yaranmasına gətirib çıxardı. Nobel laureatçısı F.Hayekin fikrincə, sahibkar təsərrüfatçı subyekt kimi gəlir əldə etməyin başqa təsərrüfatçı subyektlər tərəfindən hələ diqqətə alınmayan müxtəlif imkanlarını aşkara çıxarmaq səyi, bacarığı və xüsusiyyəti ilə fərqlənir. F.Hayek müasir şəraitdə sahibkarların yüksək bazar rəqabəti şəraitində fəaliyyət göstərdiyini, bu rəqabətdən yalnız qaliblərin salamat çıxdığını qeyd edir. Sahibkarlığın inkişafı barədə onun fikirləri yetərinə maraqlıdır. Alimin rəyinə görə, “yeni imkanları sınaqdan keçirməyə hazır olan şəxslərin taleyi hər yerdə eynidir. Əksər “gənc” ölkələrdə sahibkarlıq ruhunun bunca qınağa səbəb olan yoxluğu onların sakinlərinin anadangəlmə xüsusiyyəti olmayıb, mövcud ənənələrin və institutların qoyduqları məhdudiyyətlərin nəticəsidir”. Göründüyü kimi, F.Hayek sahibkarlıq nəzəriyyəsini yeni mahiyyət detalları - rəqabətlik, müxtəlif imkanlarını aşkara çıxarmaq bacarığı kimi xüsusiyyətlərlə zənginləşdirmişdir [28, 31, 41].

Sahibkarlıq funksiyasının nəzəriyyəsinin inkişafının müasir mərhələsini «dördüncü dalğa»ya aid etmək olar. Bu dalğanın mahiyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin idarəetmə aspektlərinə keçilməsindən ibarətdir.

Sahibkarlıq – bu iqtisadi aktivliyin xüsusi formasıdır ki, bu da sərbəst təşəbbüsə, məsuliyyətə və inovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinə əsaslanır.

Sahibkarlıq iqtisadi fəallığın xüsusi formasıdır, belə ki, onun ilkin mərhələsi bir qayda olaraq ideya cəhətdən təfəkkür fəaliyyətinin nəticəsidir, sonradan isə o maddiləşmiş formaya çevrilir.

Sahibkarlıq nəzəriyyəsinin işlənməsinə klassik siyasi iqtisadın banilərindən olan şotland filosofu və iqtisadçısı Adam Smit (1723-1790) də mühüm töhfələr vermişdir. O, “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat” əsərində dərk olunan obyektiv iqtisadi qanunların fəaliyyət göstərdiyi bir sistem kimi səciyyələndirdiyi iqtisadiyyatın önəmli inkişaf problemlərini təhlil etmişdir. A.Smitin əmək bölgüsü, dəyərin əmək nəzəriyyəsi, fərdin şəxsi maraqları haqqında təlimləri mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Onun qənaətinə görə, sərvətin əsl mənbəyi əməkdir. A.Smit iqtisadi inkişafda bazarın rolu haqqında nəzəriyyəni işləmişdir və sübut etməyə çalışmışdır ki, xüsusən də, maddi istehsal sahəsinin gəlirinin kapitallaşması şəraitində kapitalın ölkədə yerləşməsi milli rifah üçün daha əlverişlidir. A.Smitə görə, sahibkar - hər hansı kommersiya ideyasını gerçəkləşdirmək üçün iqtisadi riskə gedən və gəlir əldə edən kapital sahibidir [48].

J.B.Sey (1767-1832) kapitaldan gəlir ilə sahibkarlıq gəliri arasındakı fərqi qeyd edirdi. O, hesab edirdi ki, sahibkarın funksiyası istehsal amillərin birləşdirilməsindən və uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. Bu cür fəaliyyətin məqsədi və nəticəsi sahibkarlıq gəlirindən ibarətdir. Siyasi iqtisadın klassik banilərindən və K.Marksın sahibkarlıq funksiyaları haqqındakı təsəvvürlərindən fərqli olaraq J.B.Sey sahibkarlığın əsas funksiyasının izafi dəyərin əldə edilməsindən deyil, adi təsərrüfat fəaliyyəti çərçivəsində geniş təkrar istehsalın təşkili və idarə edilməsindən ibarət olduğunu qeyd edir. "Siyasi iqtisad üzrə traktat"ında (1803), J.Sey sahibkar və menecerin funksiyalarını fərqləndirmişdir. O, hesab edirdi ki, sahibkarın əməyi yaradıcı, - menecerin əməyi - yeknəsəkdir, yorucudur. Bütün bunlarla yanaşı J.Sey həm də cəmiyyətin sərvətinin mənbəyi olan üç istehsal amili (torpaq, əmək, kapital) nəzəriyyəsini işləmişdir [32].

Sahibkarlıq nəzəriyyəsinin inkişafına məşhur amerikalı alim Peter Ferdinand Druker (1909-2005) də sanballı töhfələr vermişdir. Öz əsərlərində o, fransalı iqtisadçı J.Seyin sahibkarlıq nəzəriyyəsinin xüsusi rolunu qeyd etmişdir. Hələ 1800-cü ildə J.Sey sübut edirdi ki, sahibkar iqtisadi resursları az məhsuldar və az mənfəətli sahədən daha məhsuldar və gəlirli sahəyə yönəldir. P.Druker J.Seyin istehsal amillərinin birləşdirilməsinin, özü də inovasiyalardan hərtərəfli istifadə etməklə birləşdirilməsinin sahibkarların mühüm vəzifəsi olması haqqında baxışlarını qəbul edirdi. Bununla yanaşı, Y.Şumpeterin sahibkarlıq və sahibkarlar haqqında da təlimlərinə də P.Drukerin münasibəti müsbət idi. Onun fikrincə, sahibkar dedikdə, özünün yeni xüsusi xırda (kiçik) biznesini açan şəxs başa düşülür [37].

Sahibkarlıq nəzəriyyəsinin inkişafında A.Tyünenin (1783-1850) xüsusi xidmətləri olmuşdur. O, sahibkarları xüsusi keyfiyyətlərə malik olan (risk etməyi bacarmaq, qeyri-standart qərar qəbul etmək, öz hərəkətlərinə cavab vermək) və planlaşdırılmamış gəlir əldə etməyi bacaran bir fərd kimi qəbul edir. Düzdür, A.Tyünen hesab edirdi ki, sahibkarın inovator olması heç də zəruri deyil [35].

A.Tyünenin baxışlarını F.Nayt (1885-1972) inkişaf etdirdi. Əvvəla, o risk və qeyri-müəyyənlik kateqoriyalarını təhlil etmiş və onların arasındakı fərqi müəyyən etmişdir. İkincisi, göstərdi ki, gələcəyin qeyri-müəyyənliyinə baxmayaraq sahibkar istehsalın və

mübadilənin inkişaf parametrlərini «tapmalıdır». Sahibkarlıq gəliri F.Naytın fikrincə, firmanın proqnozlaşdırılmış pul gəliri ilə onun real həcmi arasındakı fərqdən ibarətdir [30].

Tyünen-Naytın iqtisadi nəzəriyyəsi əsasında sahibkarlıq bir elm kimi irəli getmiş və sahibkarlıq fəaliyyəti arasında kiçik biznesin xüsusiyyətləri və onun mahiyyəti dərk edilməyə başlanmışdır.

İlk dəfə "kiçik biznes" termini iqtisadi ədəbiyyatda 1931-ci ildə İngiltərənin maliyyə naziri M.Milan tərəfindən sənayedə maliyyə vəziyyətinin təhlili barədə edilən hesabatda işlədilmişdir. Sonralar 1948-ci ildə ABŞ- da kiçik sahibkarlıq haqqında qanun qəbul edildikdən M.Milan sonra bu termin geniş şəkildə yayılmağa başladı (29). Beynəlxalq aləmdə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri dedikdə, əsasən onun hüquqi-təşkilati formasına görə bölgüsü başa düşülür. Məsələn, fermer təsərrüfatları, fərdi sahibkarlar, ailə biznesi, qeyri-formal fəaliyyət göstərən müğənnilər, repititorlar və s. aid edilir.

Kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafının əhəmiyyəti istər klassiklərin (A.Smit, R.Kantilyon D.Rikardo), istərsə də neoklassiklərin (J.Şumpeter, C.Keyns, A.Marşal və başqaları) əsərlərində öz əksini tapmışdır. Klassik iqtisadi nəzəriyyənin baniləri D.Rikardo (1772-1823) və A.Smit (1723-1790) xüsusi mülkiyyətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin iqtisadiyyatda baş verən böhran proseslərini aradan qaldırmaq iqtidarında olduğu fikrini əsaslandırmağa çalışdılar [19]. Klassik iqtisadi nəzəriyyə bazar iqtisadiyyatının fəaliyyət mexanizmlərini hazırladı. Liberal iqtisadi prinsiplərə əsaslanan klassiklər və daha sonra neoklassiklər (A.Marşal, D.Klark, V.Pareto, L.Valras) dövlətin iqtisadiyyatı tənzimlənməsi rolunu azaltmaqla əsas funksiyaları bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin ixtiyarına verirdilər. Konkret olaraq bu nəzəriyyələrdə qeyd edilməsə də, ümumi prinsiplər əsasında (klassik və neoklassik nəzəriyyələr çərçivəsində) iqtisadi artımın təmin edilməsinin üç əsas şərtlərini göstərmək olar:

- Rəqabət qabiliyyətli mühitin formalaşması;
- Makroiqtisadi sabilliyin təmin edilməsi;
- Mülkiyyət hüququnun qorunmasının təmin edilməsi.

Qeyd edək ki, sahibkarlığın subyektini kimi iri müəssisələrdə, beynəlxalq şirkətlərdə, multi-millli korporasiyalarda sahibkarlar fiziki şəxslər, müəssisələr, banklar və s. olduğu halda kiçik biznesdə sahibkarlar fiziki şəxslər olur. Bu baxımdan dövlət tərəfindən kiçik sahibkarlığın stimullaşdırılması tədbirlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılması üçün bu xüsusiyyətlər təhlil edilməli və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası ilə

uyğunlaşdırılmalıdır. İqtisadi ədəbiyyatda sahibkarlığın xarakterik xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları qeyd edirlər:

- Təsərrüfat subyektlərinin müstəqilliyi;
- İstehsal fəaliyyətinin həyata keçirilməsində sərbəstlik;
- Maddi maraq və iqtisadi mənafe;
- Risklərin qiymətləndirilməsi və iqtisadi məsuliyyət.

Bu xüsusiyyətlər eyni zamanda kiçik biznes və iri sahibkarlıq subyektlərinə aid edilə bilər.

K.Marksın (1818-1883) əsasını qoyduğu kapital nəzəriyyəsində sahibkarlığa istismarçı bir fəaliyyət kimi baxılırdı . Bu nəzəriyyəyə görə istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyət hüququna malik sahibkarlar işçi qüvvəsinin daşıyıcıları olan insanları istismar etməklə izafi dəyər əldə edirlər. Buna görə də sonralar bəşər cəmiyyətinin inkişaf tarixində meydana gəlmiş sosializmdə artıq sahibkarlıq fəaliyyətinə nəinki məhdudiyət qoyuldu, o hətta qanundan kənar elan olundu və bu fəaliyyətlə məşğul olanlar cinayət məsuliyyəti daşımağa başladılar. 70 ildən çox Sovetlər İttifaqına daxil olan Azərbaycanda nəinki kiçik biznes, ümumiyyətlə sahibkarlıq fəaliyyəti mövcud olmamışdır. Klassik və neoklassik iqtisadi cərəyanların baniləri bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik və orta biznesin inkişafının aşağıdakı üstünlüklərini qeyd edirdilər:

- iqtisadi fəaliyyətində və qərar vermə prosesində qəbul etməkdə çeviklik və mobillik;

- bazar konyunkturasının dəyişilməsində uyğun olaraq yaranmış yeni şəraitə adaptasiya qabiliyyəti;

- yeni iş yerlərinin açılmasında və məşğulluğun təmin olunmasında xüsusi rol oynaması;

- idarəetmənin sadə olması , qeyri-istehsal xərclərinin aşağı olması;

Kiçik və orta sahibkarlığın üstünlüklərinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, bu formada təşkil olunmuş firmalar qısa bir müddətdə yeni texnologiyaların tətbiqinə və yüksək iqtisadi nəticələrin əldə olunmasına nail olurlar.

Son illər rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, elektron ticarətin meydana gəlməsi kiçik biznesin inkişafında yeni imkanlar yaratmışdır. Bilik əsaslı kapital (BƏK) təşkilat və ya şirkətin təcrübəsi, informasiya, bilik və işçilərinin bacarıqlarının nəticəsində yaranan nou-hau hesab olunur. Bu istehsal amilləri və biliklər uzunmüddətli rəqabət qabiliyyəti yaradır. BƏK həm texniki informasiya, həm də fərdi şəxslərin təcrübəsi, kəşf və

bacarıqları şəklində təzahür edə bilər. Bu bacarıqların bilavasitə iqtisadiyyatda tətbiqi kiçik və orta biznes subyektləri tərəfindən qısa bir müddət ərzində həyata keçirilə bilər.

Artıq kiçik biznes ənənəvi iqtisadi sahələrdən olan xidmət və istehsal sahələrindən tədqiqat və bilik yönümlü kapitalın formalaşmasında da xüsusi rol oynamağa başlamışdır. Bu baxımdan hesab olunur ki, yüksək ixtisaslı işçilərdən, tədqiqatçılardan, kapital tutumlu fondlardan və avadanlıqlardan istifadə edən iri şirkətlərə nisbətən kiçik və orta müəssisələr daha səmərəli olur və sosial-iqtisadi problemlərin həlli üzrə gözlənilən nəticələrə qısa müddətdə nail ola bilərlər. Kiçik və orta biznesi xarakterizə edən iqtisadi faktorlar xüsusi ilə qeyd edilməlidir. İqtisadi amillərə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- bazar rəqabətinin dəyişməsinə daha çevik reaksiya vermək;
- müştəriləri yaxından tanımaq;
- yerli bazara daha yaxın olmaq;
- çevik qərar qəbul etmək;
- elmi-texniki tələblərə uyğun adaptasiya olmaq və uyğunlaşmaq.

İqtisadçı alimlərin fikrincə, kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətində təşkilati-idarəetmə amilini ön plana çəkən xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, müəssisənin miqyası kiçik olduqda o, hər cür bürokratlıqdan azaddır və real istehsal problemləri ilə məşğul olmağa daha geniş imkanı vardır.

Kiçik müəssisədə sosial-psixoloji mühitin yaxşılaşdırılması nisbətən asandır. Bu zaman işçilər ümumi mənafe naminə bütün imkanlardan istifadə etməyə hazır olurlar. Həmçinin, ayrı-ayrı şəxslərin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla çevik kadr siyasətini yürütmək mümkün olur. Kiçik kollektivlərdə birgə səylər daha uğurlu olur və daxili məsələləri asan idarə etmək mümkündür.

Qeyd olunanlarla yanaşı, kiçik və orta biznesin bir sıra mənfə xüsusiyyətlərinin olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aid edilir:

- iqtisadi dəyişikliyə yüksək dərəcədə həssas olması;
- maliyyə problemləri;
- iri məbləğdə maliyyə ehtiyatlarına malik olmaması;
- məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinin nisbətən aşağı olması;
- işçilərin müəssisəyə cəlb edilməsinin çətinliyi;
- sosial müdafiənin zəif olması;
- işgüzar menecerlərin kifayət dərəcədə səriştəli olmaması və s.

Bütövlükdə, kiçik və orta biznesin müsbət xüsusiyyətlərinin üstünlüyünü nəzərə alaraq, hazırda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun

səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşmasında və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşmasında, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun gücləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına ölkənin iqtisadi inkişaf siyasətinin tərkib hissəsi kimi baxılır. İxtiyari sahibkarlıq fəaliyyəti ilk əvvəl kiçik biznes şəklində fəaliyyətə başlayır. Daha sonra inkişaf nəticəsində o, iri sahibkarlıq subyektlərinə çevrilə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin nəzəri və praktiki aspektlərinin araşdırılması ilk növbədə onun obyekt və subyektlərinin müəyyənləşməsini tələb edir. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri dedikdə, ilk növbədə iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər (fərdi sahibkarlar) və ya hüquqi şəxslər başa düşülür. İqtisadiyyatda çeviklik və uyğunlaşma xüsusiyyətlərinə görə kiçik və orta müəssisələrin əlverişliliyi bu sahədə müxtəlif formalı müəssisələrin təşkilini şərtləndirilmişdir.

1.2. Kiçik və orta sahibkarlıq və onun inkişaf meylləri

Kiçik və orta biznesin qarşısında duran əsas problemlər ölkələrin sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq bir-birindən fərqlidir. Buna baxmayaraq, demək olar ki, onların hamısı üçün xarakterik olan ümumi cəhətlər mövcuddur. Bu cəhətlərin araşdırılması bir çox problemlərin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Kiçik biznesin inkişafı və onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi aşağıdakı əsas mərhələlərin keçirilməsini tələb edir:

1. Bazar segmentlərinin təhlili;
2. Biznes-planın hazırlanması;
3. İlk kapitalın mövcudluğu;
4. Qiymət siyasətinin aparılması;
5. Marketing strategiyasının hazırlanması;
6. Fiskal motivasiya;
7. Biznes və sosial problemlər;
8. Kredit resurslarının əldə edilməsi;
9. Partnyorluq münasibətlərinin yaradılması;
10. Ticarət obyektlərinin yerinin seçilməsi.

Ölkələr arasında inteqrasiya meyllərinin güclənməsi, qloballaşma proseslərinin genişlənməsi hər bir ölkə iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin tənzimləmə mexanizmlərinə təsir göstərir. Cəmiyyətdə və sosial mühitdə baş verən dəyişikliklər, texnologiyaların sürətlə yayılması iqtisadi inkişaf potensialı baxımından ölkələr arasında fərqləri azaltmışdır. Qloballaşma proseslərinin

genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq şirkətlərin, multi milli korporasiyaların fəaliyyətləri genişlənməmiş və bunun nəticəsində hər bir ölkə iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin qorunması sahəsində yeni və əvvəllər xarakterik olmayan xüsusiyyətlər meydana gəlmişdir.

Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri beynəlxalq şirkətlərin, transmilli, çoxmilli korporasiyaların fəaliyyətinin genişləndirilməsindən ibarətdir. Bu tendensiyalar ilk növbədə müasir və texnoloji baxımdan üstün olan istehsal sahələrini əhatə edir. Lakin son zamanlar beynəlxalq şirkətlərin fəaliyyəti maliyyə və sığorta sahəsində, informasiya, reklam, konsaltinq, elmi tədqiqatlar və s. sahələrdə genişlənməmişdir. Onların fəaliyyət miqyasları və əldə etdikləri gəlirlər fantastik bir həddə çatmışdır. Beynəlxalq şirkətlərə daxil olan korporasiyalar arasında ticarət əlaqələri bütün dünya ticarətinin 1/3-ni təşkil edir. Kredit və lisenziyalarla bağlı bütün beynəlxalq maliyyə ödəmələrinin 70%-i ana şirkətlərin başqa ölkələrdə yerləşən qız şirkətləri və filialları arasındakı ödəmələrin payına düşür. Transmilli korporasiyalar dünya sənaye istehsalının yarısına, beynəlxalq ticarətin 60%-nə, patent, lisenziyalar, yeni texnika və texnologiyaların 4/5-nə nəzarət edir. Göründüyü kimi, belə bir şəraitdə KOS subyektlərinin rəqabətqabiliyyətinin qorunması mühüm və vacib bir məsələdir.

Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında kiçik biznesin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bunun müxtəlif səbəbləri mövcuddur. Əsas səbəblərindən biri kiçik biznesin mövqe xarakter daşması və fəaliyyəti üçün kiçik həcmli investisiyaların tələb edilməsi ilə əlaqədardır. Kiçik biznes əsasən 2 formada mövcud olur: fərdi sahibkarlıq və kollektiv. Sahibkar fərdi formanı seçərkən bütün riski öz üzərinə götürür. Uğursuzluq baş verdikdə fərdi sahibkar müəssisənin öhdəliklərinə görə cavabdehlik daşıyır və özünün əmlakı və vəsaitləri ilə hesablaşır.

Kollektiv forma seçmiş sahibkar cavabdehliyini müəssisə üzrə tərəfdaşları ilə bölüşür. Kollektiv forma riski azaltmağa və əlavə resursları cəlb etməyə imkan verir. Kiçik müəssisələrin müxtəlif növləri vardır. Bunlara nümunə olaraq aşağıdakı fəaliyyət növlərini misal göstərmək olar :

1. Biznes-inkubatorlar;
2. Ev biznesi;
3. İstehlak məhsulları bazarı;
4. Səyyar müəssisə və yaxud müvəqqəti ticarət nöqtələri və s.

Bu növlərin ümumi əlamətləri fəaliyyətin fərdi xarakteri və ilkin kapitala çox kiçik və çevik tələblərdir.

Biznes–inkubator – yeni, adətən, kiçik müəssisələr yaratmaq və onları sahibkarlıq etmək istəyənlərə satmaqla məşğul olan müəssisəyə deyilir. Eyni zamanda bu müəssisələr yeni yaradılan kiçik müəssisələrə biznesin aparılması üçün əlverişli qiymətlərlə müxtəlif binalar, avadanlıq, texniki vasitə və xidmətlər təklif edirlər. Belə təkliflər yeni müəssisənin başlanğıcını xeyli asanlaşdırır, xərclərin azalmasına səbəb olur, risklərini aşağı endirir. Biznes-inkubatorlar ən çox ABŞ, İsrail və Avropada təşəkkül tapmışdır. Onlar bir qayda olaraq qarşılıqlı fayda əsasında hökumət ilə xüsusi sektor arasında əməkdaşlıq xarakteri daşıyır. Yaxşı təşkil olunmuş biznes-inkubator nisbətən kiçik maliyyə xərcləri ilə 50-70 firmanın yaradılmasına kömək edə bilər.

Ev biznesi - müəyyən yaşayış məntəqəsində birgə yaşayış qaydalarını pozmayan biznes formasıdır. Ev biznesinin fəaliyyətinin ev təsərrüfatı ilə məhdudlaşdırılması vacib deyil, onun xidmətlərinin bəzi növləri evdən kənar da ola bilər. Məsələn, məşqçilik, ekskursiya işi, müxtəlif məsləhət xidmətləri, musiqi alətlərinin köklənməsi və s. Ev biznesinin əsas avadanlıqlarına kompüter, sürət çıxaran texnika, avtomat cavab verən ev telefonu və s. aiddir.

“Əşya bazarı” – köhnə, nimdaş, bir çox illər əvvəl hazırlanmış əşyaların alınıb-satıldığı bazardır. Kiçik sahibkarlar bu biznesdə həm pərakəndə, həm də topdansatış tacirləri kimi iştirak edə bilərlər.

“Poçt və xidmətlər” biznesi xüsusi bilik, təcrübə, vaxt, kapital qoyuluşu tələb edir. Bu biznesin əsas problemi çoxlu sayda insanları cəlb etməklə kifayət dərəcədə təminatlı mənfəət əldə etmək zərurətidir. Biznes xərclərini ödəmək və mənfəət əldə etmək üçün əmtəə üzrə böyük qiymət artımı etməyə ehtiyac yaranır.

Səyyar və ya müvəqqəti ticarət nöqtələri kiçik biznesin geniş yayılmış formalarından biridir. Bu ticarət nöqtələrində adətən, pal-paltar, ayaqqabı, xırdavat, ətriyyat malları, incəsənət əsərləri və s. satılır. Ərzaq mallarından sosiskalar, piroqlar, dondurmalar və s. təklif olunur. Bu biznesin xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ticarət üçün qısa və ya qeyri-müəyyən müddətə bina və ya yerlər icarəyə götürülür, təchizatı minimal olur və anbar binası olmur.

Bu biznes növlərinin təşkili müəyyən problemlərlə bağlıdır. Biznesin uğurlu olması üçün onun dərinədən öyrənilməsi, müşahidə və araşdırmaların aparılması, əvvəlcədən marketinq kəşfiyyatı adlanan işin görülməsi çox vacibdir. Biznesin uğurlu olması üçün bir sıra şərtlərin ödənilməsi əhəmiyyətlidir:

- Siyasi amillər - siyasi sistemin sabitliyi, mülkiyyətin və investisiyaların toxunulmazlığı;

- Cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksək olması, rəqabətin mümkünlüyü, inflyasiya proseslərinin maliyyə-kredit sisteminin vəziyyəti;

- Hüquqi – kiçik və orta sahibkarlığın qanunvericilik bazasının mövcud olması və vəziyyəti.

Sahibkarların əksəriyyəti məhdud məsuliyyətli yoldaşlıq formasını ən əlverişli forma kimi seçirlər. Bu halda birliyin iştirakçıları onun öhdəliklərinə məsuliyyət daşıyırlar.

Kiçik biznes subyektləri öz fəaliyyətində daha mobil olduğuna görə yeni texnologiyaları daha asan və qısa müddətdə istehsalə tətbiq edə bilirlər. Kiçik biznesin bu xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq XX-əsrin 50-ci illərində ABŞ-da bu məqsədlə xüsusi təşkilat olan SBA (Small Business Administration – Kiçik biznes Administrasiyası) yaradıldı. Kiçik biznesin inkişafını stimullaşdıran bu fəaliyyət vençur fəaliyyəti kimi meydana gəldi və qısa müddətdə digər ölkələrdə də tətbiq edilməyə başlanılmış Vençur biznesinin inkişafına aşağıdakı güzəştlər tətbiq olunmağa başlandı:

- Biznes təyinatlı kreditlərin təqdim edilməsi;
- Kreditlərin faizlərinin aşağı dərəcələrinin tətbiqi;
- Vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- Aşağı vergi dərəcələrinin müəyyən edilməsi.

Vençur biznesinin əsas məqsədi inovasiya sahibkarlığının genişləndirilməsindən ibarət olmasıdır. ABŞ-da vençur fəaliyyətinin genişlənməsində müxtəlif illərdə 3 əsas dalğa müşahidə edilmişdir:

- 70-ci illərdə yarımkeçiricilər fizikası və biotexnologiyalar (gen mühəndisliyi);
- 80-ci illərdə fərdi kompüterlər;
- 90-cı illərdə internet biznes.

Kiçik və orta biznesin mühüm sektorlardan birini təşkil edən vençur biznesin inkişafı iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq müxtəlif formalarda inkişaf etmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə vençur fəaliyyəti dövlət və şirkətlər tərəfindən həyata keçirilən birbaşa investisiyalar və qarışıq investisiyalar şəklində maliyyələşdirilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə dövlət tərəfindən investisiyalar fondu yaradılmış və onlar tərəfindən konkret investisiya layihələri maliyyələşdirilmişdir. Vençur biznesin fəaliyyətinin genişlənməsi nəticəsində Sinqapurda, Cənubi Koreyada, Malayziyada, Çində və digər ölkələrdə inovativ yönümlü kiçik biznesin inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Hal-hazırda Çin Xalq Respublikasında ixracın həcmində kiçik və orta müəssisələrin payı 60%-dən çox təşkil edir. Beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, vençur biznes fəaliyyətinin

müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranır:

1. Uzunmüddətli dövlət innovasiya siyasətinin formalaşması və konkret proqramların həyata keçirilməsi;
2. İnsan kapitalına və onun inkişafına yönəldilmiş investisiyaların artırılması;
3. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə və innovativ inkişafın stimullaşdırılmasına yönəldilmiş aktiv vergi siyasətinin tətbiqi;
4. Yeni texnologiyaların yaranması məqsədi ilə fundamental və tətbiqi elmlərin inkişafı;
5. Vençur menecerlərin yaranması məqsədi ilə təhsil sistemində müasir ixtisasların təşkili və inkişafı.

Son zamanlar Azərbaycanda innovativ inkişafın təmin edilməsinə və iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə yönəldilən tədbirlər xeyli dərəcədə artmışdır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində innovativ inkişafın stimullaşdırılması məqsədi ilə genişmiqyaslı vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 164.1.16-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında istehsal sahələrinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal olunan texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı rezidentin sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında qeydiyyatı alındığı tarixdən 7 il müddətinə ƏDV ödəməkdən azaddır. Vergi Məcəlləsinin 106.1.13-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir - qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq - 7 il müddətinə mənfəət vergisinin ödənilməsindən azad edilmişdir [1].

Həqiqətən kiçik biznes subyektlərində tətbiq edilmiş vergi siyasəti nəticəsində çox qısa bir müddət ərzində vençur biznesin inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Vençur biznesi yeni texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətdir. Vençur sözünün mənası risk etmək, riskli fəaliyyət deməkdir. Vençur firmalar - kiçik innovasiya müəssisələri içərisində xüsusi yer tutur və onlara çox vaxt «riskli firmalar» deyilir.

Vençur firmalar – böyük investisiya layihələrinin tərkib hissəsi olaraq yeni məhsul və xidmətlərin tədqiq edilməsi, hazırlanması və istehsalı, inovativ layihələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində ixtisaslaşmışlar. Vençur biznesi bazar iqtisadiyyatı şəraitində ilk növbədə yüksək çevikliyi və dinamizmi ilə fərqlənir. Vençur sahibkarlığı riskin bölüşdürülməsi prinsipinə əsaslanır. Bu firmaların yaradıcıları alimlər-tədqiqatçılar, mühəndislər və ixtiraçılardır. Vençur firmalar əsasən elm tutumlu və inovativ sahələrdə daha geniş yayılmışdır.

Müasir kiçik vençur müəssisələr çevik və səfərbər strukturlara malik olub yüksək və məqsədyönlü fəallığına görə fərqlənirlər. Bununla əlaqədar inkişaf etmiş dövlətlər Vençur firmaların fəaliyyətini təşviq edir və hərtərəfli dəstəkləyirlər. Vençur firmalarının təsis edilməsində Vençur (riskli) kapital vasitəçi rolunu oynayır. Vençur kapital – əsaslı qoyuluşun riskli olmasını əks etdirir. Vençur kapital – yeni fəaliyyət sahələrinə qoyulan böyük risklərlə bağlı investisiyadır. Vençur kapital əsaslı qoyuluşun daha tez ödənilməsi hesabı ilə bir-biri ilə əlaqədar olmayan investisiya layihələrinə qoyulur. Əsaslı qoyuluş bir qayda olaraq, müəssisə-müştərilərin səhmlərinin bir hissəsinin alınması yolu ilə həyata keçirilir və ya borcların səhmlərə konversiya edilməsi hüquqlarını özündə saxlamaq şərti ilə ona borc verir. Kapitalın riskli qoyuluşu yeni texnologiya sahələrində kiçik inovasiya firmalarının maliyyələşdirilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Riskli kapital özündə borc, səhmdar, sahibkarlıq kapitallarını cəmləşdirir [18].

Müasir dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında duran ən mühüm problemlərdən biri real sektorun inovasiya yönümlü inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində dövlətin rolu biznesin maraqları ilə cəmiyyətin ictimai maraqlarının balanslaşdırılmasından ibarətdir. İqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsində ənənəvi qeyr-neft sektorunun inkişafı ilə yanaşı inovasiya xarakterli, elmi tutumlu sahələrin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, məhz səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində inovasiya yönümlü müasir iqtisadiyyat yaratmaq mümkün olmuşdur. Məhz elmi cəhətdən əsaslandırılmış və praktiki təcrübədən keçmiş vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində mineral təbii ehtiyatları demək olar ki, olmayan Yaponiya iqtisadi cəhətdən güclü, inovasiya baxımından isə dünyanın lider ölkələrindən birinə çevrilmişdir. Yaponiyada inovasiya yönümlü vergi siyasəti aşağıdakı əsas istiqamətlərdən ibarət olmuşdur:

- inovasiya sahəsində çəkilən xərclərə vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- xaricdən əldə olunan texnologiyaların alınmasının iqtisadi cəhətdən stimullaşdırılması;

- elmi tədqiqat məqsədləri üçün alınan avadanlıqlara sürətləndirilmiş amortizasiya ayırmalarının tətbiqi;

- elmi-texniki tədqiqatlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində də bununla əlaqədar olaraq müəyyən imtiyazlar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Məcəllənin 113-cü maddəsinə əsasən gəlir götürmək məqsədi ilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla) gəlirdən çıxılır [1].

Bir çox ölkələrdə vergi güzəştləri ilə yanaşı vergi tətillərinin elan edilməsi də tətbiq edilir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində innovasiya yönümlü klasterlərin yaradılması imperativ xarakter daşıyır. Bu, bir tərəfdən iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığını zəiflədir, digər tərəfdən isə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə zəmin yaradır. İxtiyari, o cümlədən innovasiya xarakterli sahələrin inkişafında vergi güzəştlərinin tətbiqinin stimullaşdırıcı funksiyaları ilə yanaşı, vergi inzibatçılığı baxımından çatışmayan cəhətləri də mövcuddur. İqtisadiyyatın qloballaşması, beynəlxalq şirkətlərin müxtəlif vergi dərəcələrinə malik ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə manipulyasiya imkanları yaradır və vergilərdən yayınırlar. Digər tərəfdən, texnologiyaların sürətli inkişafı, hansı xərclərin innovasiya, hansının qeyri-innovasiya yönümlü olmasının müəyyən edilməsində çətinliklər yaradır. Bu isə vergi orqanları üçün əlavə inzibati xərclər əmələ gətirir.

Innovasiya sahələrinin inkişafının ən səmərəli yolu elmi və innovasiya tutumlu məhsulların qiymətindəki vergi payına təsir edən çevik mexanizmlərin yaradılmasından ibarətdir. İnnovasiya və elmi tutumlu sahələrin iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqləndirən ən əsas xüsusiyyəti onun ixtisaslı elmi kadrlara və mütəxəssislərə olan tələbinin yüksək olmasıdır. Ona görə bu müəssisələrdə əmək haqqı fondu kifayət qədər yüksək olmalıdır. Əmək haqqı fondunun yüksək olması isə innovasiya xarakterli müəssisələrdə fərqli stimullaşdırma siyasətinin aparılması zərurətini meydana çıxarır. Bu halda aşağıdakı stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli hesab edilə bilər:

- innovasiya xarakterli sahələrdə əmək haqqı fondunun yüksək olması nəzərə alınaraq sosial vergilərə fərdi yanaşma;

- ölkəyə idxal olunan yüksək texnoloji parametrlərə malik innovasiya xarakterli avadanlıqların əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi.

- vergilərin stimullaşdırıcı rolunu gücləndirmək məqsədi ilə elmi və innovasiya xarakterli təşkilatlara xüsusi vergi rejimlərinin tətbiq edilməsi.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 164.2-ci maddəsinə əsasən müasir texnologiyaları təmin edən avadanlıqların idxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilə bilər [1]. Bir çox ölkələrdə innovasiya məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınması üçün bu məhsulları istehsal edən şirkətlərin əmlak vergisindən azad edilməsi də tətbiq edilir.

İnovasiya və elmi yönümlü sahələrdə xüsusi vergi rejiminin tətbiqi bu sahələrin problemləri nəzərə alınmaqla onun inkişafına stimullaşdırıcı təsir göstərə bilər. Bu tədbirlər innovasiya yönümlü sahələrin vergiyə cəlb edilməsi məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşmaqla vergi inzibatçılığı problemlərinin aradan götürülməsinə şərait yaratmış olar. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya sahələrinin inkişafının təmin edilməsində vergi, gömrük siyasəti sahəsində aparılan stimullaşdırıcı tədbirlərlə yanaşı rəqabətqabiliyyətli mühitin qorunması ilə də bağlı tədbirlər həyata keçirilməlidir.

1.3. Vergi siyasətinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsiri

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında vergi siyasətinin rolunun araşdırılması ilk növbədə mövcud vəziyyətin təhlilini, beynəlxalq aləmdə bu sahədə baş verən proseslərin qısa, orta və strateji xarakter daşıyan uzun müddətli məqsədlər baxımından araşdırılmasını tələb edir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı yalnız vergi siyasətindən deyil, eyni zamanda investisiya siyasətindən, sahibkarlığın dövlət tərəfindən dəstəklənməsi səviyyəsindən, rəqabətqabiliyyətli mühitin formalaşması səviyyəsindən və digər amillərdən asılıdır. Vergi siyasəti baxımından kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün strateji hədəflər müəyyənləşdirilir və görülən tədbirlər onlara nail olması məqsədi ilə həyata keçirilir.

Vergi siyasəti kiçik sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatından başlamış, onun gələcək inkişafının təmin edilməsində əsas rol oynayır. Vergi siyasətinin obyekt baxımından kiçik və orta biznes öz xüsusiyyətləri etibarlı ilə iri sahibkarlıq subyektlərindən fərqlidir. Vergi siyasətinin stimullaşdırıcı funksiyalarının gücləndirilməsi üçün kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində mövcud vəziyyət və onun inkişaf meyilləri adekvat şəkildə təhlil edilməli və onun nəticəsində müvafiq təkliflər verilməlidir. Bu işə öz növbəsində müxtəlif xarakterli informasiyaların, statistik məlumatların toplanmasını, beynəlxalq təcrübədən keçmiş üsulların araşdırılmasını tələb edir.

Dünya iqtisadiyyatında KOS-un inkişafını stimullaşdıran vergi siyasətinin formalaşdırılması məqsədi ilə bir çox nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar Beynəlxalq Valyuta Fondu (*BVF*), İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (*OECD*), Dünya Bankı (*DB*) tərəfindən müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır [11]. Bu tədqiqatların nəticələri vergi

siyasətinin kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsirinin bir sıra ümumi problemlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Digər sahələrdə olduğu kimi, vergi siyasəti vasitəsi ilə KOS-ın inkişafının stimullaşdırılması və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi risk ilə bağlı olduğundan həmin risklərin qiymətləndirilməsi və aparılan siyasətin yenidən korreksiya olunması zərurəti meydana çıxır. Beynəlxalq təcrübədə PEST (bu təhlil metodundan adətən müəssisənin bazar mövqeyi, onun potensialı və fəaliyyətinin istiqamətləri öyrənilərkən, həmçinin marketing plan tərtib edilərkən marketing ətraf mühiti amillərinin təhlil edilməsi, onlarda baş verən dəyişikliklərin aşkar edilməsi və bu dəyişikliklərin müəssisənin fəaliyyətinə təsiri dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi aləti kimi istifadə edilir) və SWOT (bu təhlil nəticəsində marketing fəaliyyətinin müasir vəziyyəti, onun ətraf mühitində baş verən dəyişikliklər qiymətləndirilir və ətraf mühit amillərinin dəyişməsi meylləri müəyyənləşdirilir, həmçinin ətraf mühitin yaratdığı imkan və təhlükələr, müəssisənin güclü və zəif tərəfləri aşkar edilir) təhlili üsullarından istifadə olunur.

SWOT təhlil zamanı vergi siyasətinin güclü və zəif tərəfləri, imkanları və təhlükələri müəyyənləşdirilir.

Güclü tərəflər.

- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli iqtisadi institusional mühitin mövcud olması;
- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;
- Makroiqtisadi göstəricilərin müsbət dinamikası;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının vahid pəncərə sistemi vasitəsi ilə on-line rejimində qeydiyyatının aparılması;
- Bütçə gəlirlərinin artması;
- Beynəlxalq təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlığın güclənməsi;
- Qərarvermə prosesində, vətəndaş cəmiyyəti ilə əlaqələrdə şəffaflığın artması;
- İnsan kapitalının güclənməsi , yüksək ixtisaslı peşəkar kadrların yaranması;
- Bürokratik əngəllərin azaldılması , informasiya texnologiyalarının tətbiqi;
- Yeni tələblərə cavab vermə istəyi və vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində əldə edilən müsbət nəticələr;
- Vergi ödəyicilərinə geniş çeşiddə elektron xidmətlərin göstərilməsi;
- Korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi və real nəticələrin əldə edilməsi.

Zəif Tərəflər.

- Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında çox yüksək paya malik olmasına baxmayaraq, vergi daxilolmalarının çox kiçik olması;
- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə mövcud vergi qanunvericilik aktları arasındakı ziddiyyətli məqamlar;
- Orta sahibkarlıq meyarlarının qeyri-müəyyən olması;
- Vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi və vergi ödəyicilərinin həmin sistemə yenidən uyğunlaşması ilə bağlı transaksiya xərclərinin artması;
- Vergi güzəştləri və azadolmaları ilə bağlı diskriminasiya hallarının mövcud olması;
- Vergi ödəyiciləri arasında həyata keçirilən pul hesablaşmalarında nağd ödənişlərin yüksək olması;
- Vergi yoxlamalarının aparılması və onlara nəzarətin həyata keçirilməsində mövcud problemlər;
- Vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında olan partnyorluq münasibətlərinin vəziyyəti.

İmkanlar .

- İnformasiya texnologiyalarının və xüsusi ilə AVİS (avtomatlaşdırılmış vergi idarəetmə sistemi) sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına güzəştli kreditlərin verilməsi imkanlarının genişləndirilməsi;
- Vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyiciləri ilə partnyorluq prinsipi əsasında təkmilləşdirilməsi;
- Vergi ödəmə sisteminin sadələşdirilməsi;
- Vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında münasibətlərin elektron xidmətlər əsasında qurulması;
- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göndərilən səyyar vergi yoxlamalarının məhdudlaşdırılması və elektron auditin tətbiq edilməsi;
- Kiçik və orta sahibkarlıqda vergi potensialının qiymətləndirilməsi və yeni vergi ödəmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- Vergi orqanlarında kadr potensialının gücləndirilməsi və onların peşəkarlıq səviyyəsinin qaldırılması;
- Kiçik və orta sahibkarlıqda vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi , gələcəyin intizamlı vergi ödəyicilərinin formalaşdırılması;
- E-auditin tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi;

- Kiçik sahibkarlığın inkişafı vasitəsi ilə əhalinin məşğulluğunun yüksəlməsi imkanları.

Təhlükələr.

- KOS-da vergidən yayınma hallarının mövcud olması, vergi fırıldaqçılığında mövcud meyllər;

- Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri arasında vergidən yayınma üzrə müxtəlif sxemlərin tətbiq edilməsi;

- Kölgə iqtisadiyyatının mövcudluğu və onun təsiri;

- Ölkə iqtisadiyyatının ixrac potensialında neft sektorunun payının yüksək olması.

PEST təhlil zamanı ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın vəziyyəti və vergi siyasətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq onun həyata keçirilməsinə təsir edən müxtəlif amillər müəyyənləşdirilir.

Siyasi amillər. Bu amillər strateji baxımdan vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə təsir göstərə bilər. Azərbaycanın bir çox beynəlxalq təşkilatlara üzv qəbul edilməsi və gələcəkdə bu inteqrasiya proseslərinin daha da gücləndirilməsi vergi qanunvericiliyində və vergi siyasətinin digər istiqamətlərində beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan üsulların tətbiq edilməsi məsələsinə baxılması zərurətini meydana çıxarır. Bu siyasi amillər aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

a) Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik sahibkarlığın inkişafı müxtəlif tipli amillərdən asılıdır. Bu amillərin tərkibinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi və onu xarakterizə edən göstəricilərin dinamikası;

- əhalinin məşğulluğu və onun strukturu;

- əhalinin təhsil səviyyəsi və onun məşğulluğunun strukturuna uyğunluğu;

- sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi;

- güzəştli şərtlərlə kreditlərin təqdim edilməsi;

- stimullaşdırıcı vergi siyasətinin tətbiqi və s.

Qeyri – hökumət təşkilatları, media və digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti və onların maraqları;

b) Dövlət siyasəti, digər ölkələrin maraqları, dünyada baş verən proseslərin vergi siyasətinə təsiri.

Qarşıya qoyulan hədəflərə nail olmaq üçün bu amillər nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda daxili kadr potensialı, maliyyə və texnoloji amillər qiymətləndirilməlidir. Məqsədlər mövcud iqtisadi və sosial vəziyyətlə uyğunlaşmalı və nəzərdə tutulan

tədbirlər gələcəkdə həyata keçirilə bilən real tədbirlər olmalıdır. KOS-ın vergiyə cəlb edilməsi sahəsində mövcud qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi nəticəsində inzibətçiliyin və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi baxımından bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarla ikitərəfli əlaqələr daha da genişlənməlidir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

- KOS-un inkişafında vergi siyasəti baxımından səmərəli olan beynəlxalq təcrübənin tətbiqi;

- Vergi Qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ;
- Elektron sistemlərin səmərəliliyinin artırılması sahəsində əməkdaşlıq;
- İkiqat vergiqoyma ilə bağlı müqavilələr;
- Vergi dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanması;
- Vergi inzibətçiliyinin sadələşdirilməsi;
- Hər vergitutma bazası üçün bir verginin tətbiqi;

- Qeydiyyatın səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə yeni texnologiyaların tətbiqi;

- Şəffaflıq və məlumat mübadiləsi sahəsində beynəlxalq aləmdə baş verən tendensiyalara qoşulmaq;

- Beynəlxalq çoxtərəfli və ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi;

İqtisadi amillər. Ölkədəki mövcud fiskal vəziyyət, makroiqtisadi göstəricilərdəki dinamika və eyni zamanda dünya iqtisadiyyatındakı proseslər, maliyyə böhranı vergi siyasətinə təsir göstərir. Bir çox ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatındakı inkişaf vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinə və onun səmərəliliyinin artırılmasına müsbət təsir göstərir.

Sosial amillər. Sosial amillər vergi siyasətinə dolayı yolla təsir göstərir. Vergi ödəyiciləri vergi ödəməklə gələcəkdə öz sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərməsində əmin olmalıdır. Bu əks əlaqə, vergidən yayınma hallarının azaldılmasına kömək göstərir və eyni zamanda şəffaflığın həyata keçirilməsində və korrupsiyaya qarşı mübarizədə əhəmiyyətli rol oynayır. Bu sahədə Azərbaycanda xeyli irəliləyişlər əldə edilmişdir

Texnoloji amillər və xüsusi ilə informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycanda vergi siyasəti sahəsində, informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində xeyli müvəffəqiyyətlər əldə edilmiş və ən qabaqcıl təcrübəyə yiyələnmişdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ NORMATİV BAZASI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanca kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dövlət tənzimlənməsi

Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlığın inkişafının əsası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 12 oktyabr 1990-cı il tarixli «Kiçik müəssisələrin yaradılması və inkişafı haqqında tədbirlər» adlı qərarı ilə qoyuldu. İlk mərhələdə yaradılmış kooperativlər sahibkarlıq fəaliyyətində rol oynayırdılar. Belə ki, 1991-ci ildə 4611 kooperativ var idi, orada işləyənlərin sayı isə 92186 nəfər idi.

O zaman yaradılmış kiçik müəssisələr iri müəssisələrə nisbətən daha səmərəsiz idi. Çünki, kiçik müəssisələr yaradılarkən iri birliklərdən rentabelliği aşağı olan və ya heç olmayan istehsal prosesinin hissələri rəhbərliyin qərarına əsasən ayrılırdı. Bundan başqa digər səbəblər də var: çox hallarda təsisçi müqaviləsi əsasında yaradılmış törəmə müəssisələrin istehsaldaxili qiymətləri təsisçi-birliyə sərf olunan həcmdə müəyyənləşdirilirdi. Bundan başqa, dövlət sektorunun kiçik müəssisəsi mərkəzləşdirilmiş formada və idarəetmə üsulu ilə fəaliyyət göstərirdi. Buna görə də kiçik müəssisələr daha səmərəsiz olurdular və müvəffəqiyyətlə inkişaf edə bilmirdilər.

Kiçik müəssisələrin inkişafını ləngidən əsas səbəblərdən biri onların xammal ilə təminatı idi. İri müəssisələr mərkəzləşdirilmiş qaydada xammal və lazım olan avadanlıqla təchiz olunurdular. Kiçik müəssisələrdə isə bu problemlər mövcud idi.

Digər səbəb kiçik müəssisələrin subsidiyalaşdırılması idi. Bu proses dövlət müəssisələri üçün daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirilirdi. Yeni təsərrüfatçılıq sisteminə qədəm qoymuş müəssisələr üçün kredit almaq çətin idi. Əsas çətinlik ondan ibarət idi ki, kiçik müəssisələr iflasa uğradıqda kreditin qaytarılması təminatı yox idi, risklərin sığortalıması fondu yaradılmamışdı.

Sahibkarlığın inkişafında dövlət təminatının böyük rolu vardır. Dövlət, əgər öz iqtisadiyyatının inkişafını istəyirsə, kiçik sahibkarlığa hərtərəfli yardım etməlidir.

Dövlət təminatının əsası istiqamətlərindən biri kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir. Bu istiqamətdə dövlət ilk addım kimi özəlləşdirmə prosesini həyata keçirmişdir.

Beynəlxalq təcrübədə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin əsasən iki üsulu mövcuddur: standart və qeyri-standard. Hərrac, tender, birbaşa və qismən kapitala satış üsulları standart üsullara, çek, vauçer, sertifikat və kuponlar tətbiq etməklə özəlləşdirmə

üsulları isə qeyri-standart üsullara aid edilir. Azərbaycanda özəlləşdirmənin hər iki üsulundan istifadə edilir.

Birinci mərhələ 1995-1998-ci illərdə Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramının reallaşdırılmasını xarakterizə edir. Bu mərhələdə özəlləşdirmənin normativ bazasının yaradılması ilə onun kompleks hüquqi bazasının formalaşdırılması prosesi həyata keçirilmişdir. Həmin dövr kiçik müəssisələrin sürətli özəlləşdirilməsi, orta və iri müəssisələrin isə korporasiyalaşdırılması ilə xarakterizə olunur.

Özəlləşdirmənin Dövlət Proqramına görə, orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsi zamanı müvafiq olaraq səhmdar cəmiyyətlərin səhmləri aşağıdakı satış növləri üzrə bölüşdürülür:

- əmək kollektivinə güzəştli satışla – 5%;
- çek auksionlarına (investisiya müsabiqələri və hərraclarına) – 50%-dən az olmayaraq;
- pul auksionlarına (investisiya müsabiqələri və hərraclarına) – 35%-dən az olmayaraq.

Beləliklə, qarışıq özəlləşdirmə üsulu tətbiq edilən Azərbaycanda özəlləşdirmə aşağıdakı formalar üzrə aparılır:

- əvvəllər icarəyə verilmiş əmlak Dövlət Əmlak Nazirliyinin razılığı ilə icarəçiyə satılır;
- kiçik müəssisələr əmək kollektivinə satılır;
- orta və iri müəssisələr çek və pul hərraclarına çıxarılır;
- açıq və qapalı tipli səhmdar cəmiyyətlər yaradılır.

Bu zaman müəssisələr işçilərin sayına görə təsnifləşdirilir.

İkinci mərhələ 1999-cu ildən başlamışdır. Bu dövrdə özəlləşdirmənin tempi xeyli aşağı düşmüş, onun gedişində fasilələr müşahidə olunmuşdur. Dövr ərzində özəlləşdirmənin yeni hüquqi bazası yaradılmış və sonrakı proseslər dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin yeni Qanunlara və II Dövlət Proqramının müddəalarına uyğun tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı məqsədilə son illər xüsusi dövlət proqramları və sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olan bürokratik əngəllərin və yoxlamaların aradan qaldırılmasına yönəldilmiş qərarlar qəbul edilmiş və digər tədbirlər həyata keçirilmişdir. Onların arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "İstehsalat, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və

əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə" 1996-cı il 17 iyun tarixli 463 nömrəli və "Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında" 1999-cu il 7 yanvar tarixli 69 nömrəli fərmanları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 610 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi proqramı (1997-2000-ci illər)" xüsusi yer tutur. Bu tədbirlərin və eləcə də həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq hazırda ölkədə ümumi daxili məhsul istehsalının 71 faizi, o cümlədən sənayedə 50 faizi, kənd təsərrüfatında və ticarətdə 99 faizi özəl bölmənin payına düşür.

Ölkə iqtisadiyyatında özəl bölmənin inkişafını sürətləndirmək, bu sahəyə investisiyaların cəlb olunmasını həvəsləndirmək, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər)» təsdiq edilmiş, bu Proqramın icrası Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılmış, Maliyyə Nazirliyi isə Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə hər ilin dövlət büdcəsinin layihəsində müvafiq vəsaitin ayrılmasını təmin etmişdir.

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi bazası inkişaf etdirilmiş, sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər olmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlıqlara təhsil, informasiya və məsləhət xidmətləri göstərən strukturlar dəyişdirilmiş və onların fəaliyyəti gücləndirilmişdir. Kiçik və orta sahibkarlara maliyyə köməyi mexanizmlərinin formalaşması, sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılması, vergi sisteminin stimullaşdırılması rolunun gücləndirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdır. Sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunması mexanizmlərinin formalaşması məqsədilə tədbirlər görülmüşdür. Sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin qarşısını almaq və əsassız yoxlamaları aradan qaldırmaq məqsədilə «Nəzarət kitabçası»nın tətbiqinə başlanmışdır. KOS-ların regional infrastrukturlarının fəaliyyəti genişlənməmişdir. Sahibkarların ictimai və peşə birliklərinin formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr qazanılmışdır.

KOS-un inkişafının sürətləndirilməsi, bu sektorun səmərəli bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşmasında və beynəlxalq iqtisadi mühitə uyğunlaşmasında, ölkənin iqtisadi və sosial problemlərinin həllində rolunun gücləndirilməsi Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin öncül istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu məqsədlə KOS sektorunun inkişafına dövlət köməyi tədbirlərinin çərçivəsi genişləndirilir və onların ünvanlılığı gücləndirilir.

Proqram Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» və «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və digər qanunvericilik aktlarına uyğun hazırlanmışdır.

Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə təkliflərin hazırlanması;
- müqavilə hüquqi normalarının möhkəmləndirilməsi, müqavilə üzrə mübahisələrin məhkəmə vasitəsilə həlli qaydalarının təkmilləşdirilməsi barədə təkliflərin hazırlanması;
- «Sahibkarlıq sferasında nəzarət və yoxlamaların həyata keçirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar layihəsinin hazırlanması;
- «Nəzarət kitabçası»nın tətbiqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- «Sahibkarlıq hüququnun əsasları» seriyasından kitabların hazırlanması və nəşri;
- KOS sistemində sahibkarlara hüquqi xidmətin genişləndirilməsi;
- sahibkarların ictimai birliklərinin öz üzvlərinin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə texniki və təşkilati kömək göstərilməsi.

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət qayğısını artırmaq, bu sahədə mövcud problemləri vaxtaşırı təhlil edərək müvafiq tədbirlər görülməsini təmin etmək məqsədilə 27 avqust 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlıq Şurası yaradılmışdı. Sahibkarlıq Şurasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və bu sahəyə dövlət qayğısının istiqamətləri barədə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun məqsədi Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və əhalinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılması sahəsində tədbirlərdə iştirak etmək, onlara maliyyə dəstəyi verməkdən ibarətdir.

Son illər həyata keçirilən iqtisadi islahatlar Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına təkan vermiş, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında və iqtisadiyyatın inkişafında sahibkarlığın rolunu artırmışdır. Bununla yanaşı, ölkədə keyfiyyətli məhsul bolluğunun yaradılmasında, rəqabətə davamlı istehsal sahələrinin inkişafında və əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasında sahibkarlıq hələ də həlledici

amilə çevrilməmişdir. Bu isə öz növbəsində sahibkarlığın daha sürətlə inkişafı üçün dövlət köməyinin artırılmasını zəruri edir.

Dövlət başçısının "Ölkə iqtisadiyyatının gələcək inkişafı sahibkarlığın inkişafından bilavasitə asılıdır" prinsipinə uyğun olaraq, Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfransda cənab İlham Əliyev respublikamızda özəl sektorun, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına bundan sonra da xüsusi diqqət göstəriləcəyini bir daha bildirmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki son illər Azərbaycanın dinamik inkişafında iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi olan özəl sektorun, kiçik və orta sahibkarlığın rolu böyükdür. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, son illərdə investisiyaların böyük əksəriyyəti özəl sektorlar tərəfindən qoyulan daxili investisiyalardır. Bu, həm də onu göstərir ki, Azərbaycan dövlətinin gücü artmış, özəl sektor, sahibkarlıq ölkəmizdə gedən uğurlu proseslərdən bəhrələnmişdir.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq fərmanı ilə təsdiq edilən "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu da sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda, bu sahədə yersiz müdaxilələrin aradan qaldırılması və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması sahəsində mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir. Yeni qanunun qəbulunu birmənalı şəkildə iş adamlarına verilən siyasi dəstək kimi qiymətləndirmək lazımdır. Azərbaycan dövləti hər zaman sahibkarlıq fəaliyyətinə olan yersiz müdaxilələrin aradan qaldırılması istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirir.

Qeyd edilən Qanunun 28 avqust 2013-cü il tarixli Prezident fərmanı ilə qüvvəyə minməsi sahibkarlıq sahəsində sadəcə hüquqi mühitin təkmilləşdirilməsi deyil, eyni zamanda sahibkarlara dövlət dəstəyinin kompleks şəkildə göstərilməsi kimi qiymətləndirilməlidir. Qanunun əsas mahiyyəti sahibkarlıq üzərində inzibati təzyiqi azaltmaqdır. Qanunun qəbul olunması dövlət-sahibkar münasibətlərinin müsbət mənada tənzimlənməsində atılan ciddi addım hesab edilə bilər. Eyni zamanda, bu, korrupsiya ilə aparılan mübarizə baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qanunun əsas məqsədi sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində yoxlamaların vahid qaydalarının müəyyən edilməsindən və həmin yoxlamaların aparılması zamanı sahibkarların onların fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 28 sentyabr 2002-ci il tarixli 790 sayılı Fərmanını ilə ölkədə sahibkarlığın inkişafını daha da sürətləndirmək və ona mane olan əsassız müdaxilələrin qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin İqtisadiyyatda Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi ləğv edilmiş, hüquq-mühafizə orqanlarının (məhkəmənin qərarları əsasında hallar istisna olmaqla) sahibkarlıq subyektlərinə müdaxilələri qadağan edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinə tapşırılmışdır ki, vergilərin ödənilməsində yol verilən nöqsanları, o cümlədən vergilərin əvvəlcədən qanunsuz ödənilməsi hallarını aradan qaldırsın; vergi yoxlamalarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vaxtdan uzun müddətə aparılmasına və onun səlahiyyətinə aid olmayan yoxlamaların aparılmasına yol verməsin; vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən səyyar vergi yoxlamalarının sayını azaltsın və bir-birini təkrarlayan əsassız yoxlamaların qarşısını alsın; vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələrinə əməl etməsinə ciddi nəzarət etsin və vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində sürüdülməçiliyin aradan qaldırılmasını təmin etsin; vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayətlərə vaxtında və obyektiv baxılmasını təmin edən müvafiq tədbirlər görsün; vergi orqanları tərəfindən təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin, o cümlədən bank hesabları üzrə əməliyyatlarının qeyri-qanuni surətdə məhdudlaşdırılması hallarının qarşısını alsın; vergi nəzarəti işinin qanunvericiliyə uyğun olaraq aparılmasını təmin etsin və müəyyən edilmiş tədbirlərin yerinə yetirilməsi barədə mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

Regional inkişaf proqramları ilə yanaşı, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”, “Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında”, “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında azad iqtisadi zonaların yaradılması haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində yoxlamaların nizama salınması və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin forması və aparılması qaydası haqqında Əsasnamə” və digər fərman və sərəncamların, qanunların, dövlət proqramlarının icrası sahibkarlığın inkişafına təkan vermiş, qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 oktyabr 2015-ci il tarixdə imzaladığı “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında” Fərmanı, Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu bir daha sübut edir.

Eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan bütün növləri üzrə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydasının sadələşdirilməsi və şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi xidmətinin “ASAN xidmət” mərkəzində həyata keçirilməsi, habelə xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayının minimuma endirilməsi məsələləri də bu fərmanda öz əksini tapmışdır.

Bununla bərabər, 20 oktyabr 2015-ci il tarixdə Milli Məclisin plenar iclasında Prezident İlham Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə daxil olan “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılmış və qəbul edilmişdir. Qəbul olunmuş qanun layihəsində 2015-ci ilin noyabrın 1-dən hesablanmaq şərti ilə 2 il müddətinə yoxlamaların dayandırılması, bu müddətdə yalnız vergi yoxlamaları, insanların həyat və sağlamlığına, dövlətin təhlükəsizliyinə və iqtisadi maraqlarına təhlükə yaradan hallar üzrə siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən yoxlamalar aparılacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Bununla bağlı gələcəkdə sənədlərin elektron qaydada verilməsini təmin edən “Elektron lisenziya” portalının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da sahibkarların bu sahədə işlərini asanlaşdıracaq, onların operativ və daha səmərəli işləmələri üçün zəmin yaradacaq. Məhz bunların nəticəsidir ki, müəyyənləşdirilmiş iqtisadi inkişaf strategiyası nəinki ölkəmizin inkişafında müstəsna rol oynayır, hətta bir model olaraq keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin iqtisadi inkişafı baxımından nümunəyə çevrilməkdədir.

2.2. Vergitutma məqsədləri üçün kiçik və orta sahibkarlığın meyarları

Beynəlxalq iqtisadi ədəbiyyatda kiçik və orta sahibkarlığın meyarları statistik və vergi məqsədləri baxımından bir-birindən fərqləndirilir. Statistik məqsədlər üçün müəyyən edilmiş kriteriyalar vergi məqsədlərinin tətbiq edilməsini bir çox hallarda çətinləşdirir. Lakin bu prinsip bütün ölkələr üzrə eyni deyildir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, KOS-un vahid və beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş meyarları mövcud deyil.

İstər statistik, istərsə də vergi baxımından bu meyarların müəyyən olunması ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, rəqabətqabiliyyətli mühitin formalaşmasından və digər bir çox amillərdən asılıdır.

Bir çox ölkələrdə vergi məqsədləri üçün KOS-ın meyarlarının müəyyən olunmasında statistik baxımla müqayisədə heç bir fərq qoyulmur.

Avropa Komissiyası tərəfindən kiçik, orta mikro müəssisələrin meyarları aşağıdakı şəkildə müəyyən edilmişdir:

Cədvəl 2.1. Avropa Şurası tərəfindən KOS-un identifikasiyası

Müəssisənin növü	İşçilərin sayı	Dövriyyənin həcmi	Müəssisənin balansı
Orta	< 250	≤ €50mln.	≤ €43 mln.
Kiçik	< 50	≤ €10 mln.	≤ €10 mln.
Mikro	< 10	≤ €2 mln.	≤ €2 mln.

Mənbə: European Commission Recommendation 2003/361/EC

Bu bölgü Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə fəaliyyət göstərir. Vergi məqsədləri üçün kiçik və orta sahibkarların miqyasının müəyyən edilməsi zamanı yuxarıda göstərilən göstəricilərlə (işçilərin sayı və dövriyyə) yanaşı aşağıdakı göstəricilər də əsas götürülür:

1. Ödənilən vergilərin həcmi və vergi öhdəliklərinin xarakteri;
2. Müəssisənin əsas fondları və maliyyə vəziyyəti;
3. Müəssisənin tipi (hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar);
4. KOS subyektinin fəaliyyət göstərdiyi sahə (istehsal, xidmət, məsləhət və s.);
5. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər.

Bu göstəricilərin hər birinin meyar şəklində göstərilməsinin müsbət və mənfi cəhətləri mövcuddur. Bu məqsədlə hər göstəricinin xarakteristikalarına daha ətraflı nəzər yetirək.

Dövriyyənin əsas göstərici kimi götürülməsinin çətinlikləri KOS subyektləri tərəfindən onun dəqiq müəyyən edilməməsi ilə bağlıdır. Xüsusilə kiçik müəssisələr dövriyyəni dəqiq şəkildə göstərmirlər və onların aşağı salınmasında maraqlıdırlar.

Hal-hazırda beynəlxalq praktikada kiçik və orta biznesin statistik baxımdan tətbiq olunan kriteriyaları vergi məqsədləri üçün aparılan təsnifatdan fərqlidir. Statistik baxımdan yuxarıda qeyd edildiyi kimi əsas meyar kimi işçilərin sayı və illik dövriyyə əsas götürülür. Bu meyarlar məlum olduğu kimi ölkələr üzrə bir-birindən fərqlidir. Lakin bir çox sosial və iqtisadi səbəblərə görə bu meyarlar vergi məqsədləri üçün əsas götürməyə imkan vermir. Əksər hallarda ölkədə tətbiq olunan vergi qanunvericiliyinə əsasən kiçik sahibkarlığın vergi rejimləri müəyyən olunur.

Vergi məqsədləri üçün müəssisələrin kiçik biznesə aid edilməsi meyarları müxtəlif göstəricilər əsasında aparıla bilər. Bu meyarlara aşağıdakı göstəriciləri aid etmək olar:

- dövriyyənin həcmi;
- vergi ödənişlərinin məbləği;
- işçilərin sayı;
- əsas vəsaitlərinin dəyəri;
- təşkili formasına görə (hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar);
- fəaliyyət sahəsi ;
- xarici iqtisadi əlaqələri.

Bu göstəricilərdən hansının identifikasiya meyarı kimi seçilməsinin mənfi və müsbət cəhətləri mövcuddur.

Dövriyyənin həcmnin meyar göstərici kimi göstərilməsinin əsas çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, onun həcmi vergi ödəyiciləri tərəfindən bilərəkdən azaldılır və onun miqdarını müəyyən etmək həmişə mümkün deyildir. Lakin buna baxmayaraq, dövriyyənin həcmi kiçik sahibkarlığın əsas meyarlarından biri kimi beynəlxalq praktikada geniş şəkildə istifadə olunur.

Vergi ödənişlərinin məbləğinin meyar kimi götürülməsinin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

- Hətta iri vergi ödəyiciləri təqvim ilini zərərlə yerinə yetirə bilər. Bu halda vergi ödəmələri sıfıra bərabər ola bilər.

- İntensiv texnologiyalar sahəsində çalışan çox kiçik müəssisələr, hətta mikrofirmalar yüksək mənfəətə və gəlirlərə malik olmaqla iri vergi ödəyiciləri ola bilərlər.

İşçilərin sayının meyar kimi götürülməsinin çatışmayan cəhətləri aşağıdakılar ola bilər:

- Əmək tutumlu sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr çoxlu sayda işçilərə malik olur. Lakin fəaliyyəti aşağı rentabelli olmaqla çox kiçik vergi ödəyicisi ola bilər;

- Texnoloji cəhətdən intensiv, elm əsaslı tədqiqat şirkətlərinin işçilərinin sayı az, mənfəəti isə yüksək olur.

Əsas vəsaitlərinin dəyərinin meyar kimi götürülməsinin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır:

- Əsas vəsaitlərinin dəyərinin yüksək olmasına baxmayaraq, müəssisə kiçik mənfəətlə fəaliyyət göstərə bilər;

- Digər tərəfdən, kiçik məbləqli istehsal vasitələrinə malik müəssisə yüksək gəlirlərlə fəaliyyət göstərə bilər.

Təşkil formasına görə (hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar) . Bu göstəricinin mənfi cəhətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Hüquqi şəxslərin hamısı yüksək mənfəətə malik olmur;
- Fərdi sahibkarlar bir çox hallarda yüksək gəlirlərə malik olur.

üzrə bölgünün aparılmasının əsas mənfi cəhətlərinə aşağıdakı halları aid *Fəaliyyət sahəsi* etmək olar:

- Adətən bank sektorunda, neft və qaz sektorunda, mədən və enerji sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər iri şirkətlər olurlar;

- Lakin onlara xidmət göstərən və həmin sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələr öz göstəricilərinə görə kəskin şəkildə fərqlənə bilər.

Xarici iqtisadi əlaqələrinə görə təsnifatın aparılması iqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi qloballaşmasının müasir şəraitində və xüsusi ilə rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndiyi bir halda xarici iqtisadi əlaqələr - idxal və ixrac əməliyyatları öz xarakterini dəyişmişdir. Ona görə bu göstəricilər sistemində hansı göstəricinin meyar kimi götürülməsi mübahisə mövzusunə çevrilmişdir.

Dövriyyənin həcminə əsasən vergi məqsədləri üçün kiçik biznesin müəyyənləşməsinin əsas meyar kimi götürülməsinin əsas ziddiyyətli məqamlarından biri ondan ibarətdir ki, iqtisadiyyatın sahələri üzrə rentabellik dərəcələri müxtəlif olduğuna görə hətta böyük dövriyyəyə malik şirkətlər çox kiçik bir mənfəətə malik olurlar. Digər tərəfdən şirkətlər bir çox hallarda dövriyyənin həcmi bilərəkdən azaldırlar. Vergi orqanları tərəfindən həmin dövriyyənin dəqiq həcmi müəyyən edilməsi həmişə mümkün olmur. Bu isə son nəticədə vergitutma bazasını dəyişdirir və nəticədə vergidən yayınma halları baş vermiş olur.

İqtisadiyyatın sahələrindən asılı olaraq onlar əmək tutumlu , kapital tutumlu və texnoloji baxımdan intensiv ola bilər. Əmək tutumlu sahələrdə işçilərin sayının çox olmasına baxmayaraq, onların vergi öhdəlikləri çox az sayda işçilərə malik texnoloji baxımdan intensiv olan müəssisələrə nisbətən çox aşağı olur. Ona görə də bu zaman diferensiaslaşdırılmış yanaşma əsas götürülməlidir. Bu diferensiaslaşdırma iqtisadiyyatın sahələri üzrə aparılmalıdır. Dövriyyənin həcminə əsasən KOS-ın hədd dairəsinin müəyyənləşməsi istər statistik, istərsə də vergi məqsədləri üçün aparılan təsnifatda geniş şəkildə tətbiq olunur. Bu zaman statistik və vergi təsnifatlarının harmonizə olunması tələb olunmur. Vergi məqsədləri üçün KOS-un kriteriyalarının ayrılıqda müəyyənləşməsi biznesin xüsusiyyətlərini və hansı vergi rejiminin tətbiq olunmasına və bu sahənin inkişafının stimullaşdırılmasına imkan yaradır. Statistik məqsədlər üçün kiçik

və orta biznesin müəyyənləşməsi zamanı şirkətlərin hansı mülkiyyət hüququna malik olması, onların hüquqi şəxs və ya fiziki şəxs olması nəzərə alınmır. Lakin vergi məqsədləri üçün onlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər. Azərbaycanda vergi qanunvericiliyində hansı dövriyyə məbləğinin kiçik biznesə aid olması göstərilir. Eyni prinsip hansı səviyyədən yuxarı dövriyyənin əlavə dəyər vergisinə aid edilməsini müəyyən edir. Eyni prinsip Azərbaycanda da tətbiq olunur. Beynəlxalq aləmdə kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi artımın təmin edilməsi, vergi daxilolmalarında və ümumiyyətlə, əhalinin məşğulluğunda böyük rol oynamasına baxmayaraq, Azərbaycanda mövcud vəziyyət fərqlidir. Hal-hazırda, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 220-ci maddəsinə əsasən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri olan kiçik sahibkarlıq subyektləri Bakı şəhərində dövriyyədən 4%, digər şəhər və rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2% vergi dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunurlar. Həmin Məcəllənin 219.2-ci maddəsinə əsasən sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi deyildirlər [1]. Göründüyü kimi, Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektləri kifayət qədər aşağı vergi dərəcəli rejimdə fəaliyyət göstərirlər. Lakin bəzi ölkələrdə müəssisələrin vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatdan keçməsi zamanı yalnız illik dövriyyə yox, eyni zamanda işçilərin sayı da əsas götürülür.

Vergi məqsədləri üçün KOS-un təyin edilmə mexanizmlərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı işarələməni qəbul edək:

n- müəssisədə çalışan işçilərin sayı;

G- illik dövriyyənin həcmi .

Diferensiallaşdırılmış yanaşma zamanı kiçik müəssisəyə şamil edilən güzəştlər zamanı qanunvericilikdə dövriyyənin müəyyən həddi təyin edilir. Lakin bu həddin təyin edilməsi zamanı G/n əsas götürülür. Cədvəl 2.2-də KOS-un vergi məqsədləri üçün Cənubi Afrika Respublikasında KOS-ın vergi məqsədləri üçün identifikasiyası göstərilmişdir .

Cədvəl 2.2-dən göründüyü kimi, bu ölkənin qanunvericiliyinə əsasən işçilərin sayından asılı olaraq kiçik biznesə aid edilən dövriyyənin həcmi dəyişir. Azərbaycanda mövcud qanunvericiliyə əsasən kiçik sahibkarlığın meyarları müəyyən edilərkən onun statistik və ya vergi məqsədləri üçün fərqli yanaşma nəzərdə tutulmamışdır. Eyni zamanda Azərbaycanda yalnız kiçik müəssisələrin kriteriyası mövcuddur. Orta və mikro şirkətlərin meyarı qanunvericiliklə təyin edilməmişdir.

Cədvəl 2.2. Vergi məqsədləri üçün KOS-un identifikasiyası

İşçilərin sayı	Vergi növü	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan) (Yerli valyuta ilə)
Mikro: 0-9 işçi	ƏDV qeydiyyatı həddi	300.000
Kiçik: 10-49	ƏDV qeydiyyatı həddi	1.2 mln qədər
Orta: 50-100	Mənfəət vergisi üzrə hədd	10 mln qədər

Bəzi ölkələrdə qeyd edildiyi kimi, vergi məqsədləri üçün KOS-ın sərhədləri müəyyən edilməmişdir. Bu halda aşağıdakı iki əsas istiqamətdə standartlar müəyyənləşdirilməlidir:

- Hipotetik vergi sistemi (Presumptive tax) tətbiq olunan ölkələrdə subyektiv olaraq müəyyən bir vergi məbləği müəyyən olunur. Məsələn, aqrar sektorda qazanılan gəlir yox, torpaq sahəsinin bir vahidinə qoyulan vergi məbləği əsas götürülür ;

- Bir çox ölkələrdə KOS-un inkişafının sürətlənməsi məqsədilə vergi güzəştləri tətbiq olunur. Lakin bu zaman həmin müəssisələrin biznesin hansı sahəsinə aid olmasından asılı olaraq sərhədlərin qeyd olunması zərurəti meydana çıxır.

Kiçik və orta sahibkarlıqda belə hipotetik vergilərin müəyyən olunması onların fəaliyyətini stimullaşdırmaqla vergidən yayınma hallarını azaldır. Belə vergilər hələ XXVII əsrdə İtaliyada geniş şəkildə tətbiq edilirdi.

Qeyd edildiyi kimi, yalnız KOS-ın meyarları müəyyənləşdirildikdən sonra stimullaşdırıcı vergi siyasətindən danışmaq olar. Kiçik və orta sahibkarlıq meyarları bir çox ölkələrdə iki əsas məqsəd üçün aparılır:

- statistik baxımdan KOS-ın identifikasiyası;
- vergi məqsədləri üçün KOS-ın identifikasiyası.

Bəzi ölkələrdə vergi məqsədləri üçün KOS-ın meyarları vergi qanunvericiliyində müəyyənləşir. Digər ölkələrdə isə KOS-ın identifikasiyası üçün statistik və vergi baxımından fərq qoyulmur. Bu sahədə vahid beynəlxalq standartlar müəyyən edilməmişdir. Kiçik və orta sahibkarlığın identifikasiya meyarlarının vahid bir metodologiya əsasında aparılması bir tərəfdən bu sahənin inkişafının təmin edilməsində beynəlxalq təcrübədən keçmiş üsulların tətbiq edilməsinin səmərəliliyini artırır, digər tərəfdən isə həmin sahənin inkişafına təsir edən amillərin təhlil edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Beynəlxalq təcrübədə hal-hazırda kiçik və orta müəssisələrin identifikasiya olunmasının vahid meyarları mövcud deyildir. Kiçik və orta biznesdə fəaliyyət göstərən müəssisələr 3 yerə bölünür:

1. Orta müəssisələr;
2. Kiçik müəssisələr;

3. Mikrofirmalar.

Bu müəssisələrin təsnifatının aparılması üçün ilk növbədə onun hansı göstəricilər əsasında bölünməsi təyin edilməlidir. Başqa sözlə, hansı göstəricilərin meyar rolunu oynaması dəqiq şəkildə müəyyənləşməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda KOS-un müəyyən edilməsində əsas amil olaraq həmin müəssisələrdə çalışan işçilərin sayı və dövriyyənin həcmi əsas götürülür. Əsas meyar kimi işçilərin sayı müəyyən olunduqdan sonra ondan aşağı sayda işçiləri olan müəssisələr kiçik, mikro və ya orta müəssisələr hesab edilir. Lakin bu meyarlar da ölkələr üzrə müxtəlifdir. OECD təşkilatına daxil olan ölkələr üzrə işçilərin sayı 250-dən az olan müəssisələr KOS-a aid edilir. Həmin təşkilata daxil olan digər ölkələrdə bu göstərici 200, ABŞ-da isə 500 nəfərdir. Əgər işçilərin sayı 50-dən azdırsa, onda bu müəssisələr kiçik, əgər 10-dan azdırsa, onda mikro müəssisələrə aid edilir.

Lakin Avropa Komissiyası tərəfindən tətbiq edilən meyarlar OECD tərəfindən tətbiq edilən meyarlardan fərqlidir. Bu zaman təsnifat aşağıdakı şərtlər daxilində aparılır:

- orta biznesin meyarları kimi işçilərin sayı 250, dövriyyənin illik həcmi 50 mln EUR;
- kiçik biznesdə işçilərin sayı 50, dövriyyənin həcmi 10 mln. EUR;
- mikro müəssisələr – 10 , dövriyyənin həcmi 2mln. EUR.

Bu təsnifatda vergitutma məsələləri nəzərə alınmamışdı. Lakin vergitutma prizması baxımından bu təsnifatlar bir qədər fərqlidir. Müxtəlif ölkələr üzrə müxtəlif faktorlar əsas götürülür. Məsələn, Lüksemburqda mənfəətin vergitutma bazası, Yaponiyada əsas kapitalın həcmi əsas götürülür. Adətən, inkişaf etmiş ölkələrdə KOS-a hər hansı bir vergi stimullarının tətbiq edilməsi dövriyyənin ümumi dövriyyəsi yox, məhz vergitutma bazasının elementləri əsas götürülür. Məsələn, Belçikada vergi güzəştləri ancaq kiçik və mikrofirmalara tətbiq olunur. Göründüyü kimi, kiçik və orta biznesin identifikasiya meyarları müxtəlifdir və ölkələr üzrə fərqlidir. Bu meyarlara əsasən bir ölkədə kiçik müəssisə, digər ölkədə orta müəssisə kimi qəbul edilə bilər. Buna görə bir ölkədə KOS-un təhlili zamanı ona daxil olan müəssisələrin strukturuna nəzər yetirmək vacibdir. Məsələn, Çex Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin 90%-ni mikrofirmalar təşkil edir. Analoji vəziyyət Avstraliyada, İsveçdə və Macarıstanda da müşahidə edilir. Lakin bəzi ölkələrdə vəziyyət fərqlidir. İrlandiyada bu göstərici 34%, Koreyada, Yaponiyada isə 50%-dir. Bu cür vəziyyət hər bir ölkədə dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində formalaşır.

Kiçik biznesin kifayət qədər inkişaf etdiyi Avstraliyada və Kanada da mikroşirkətlərdə 1-9 nəfər, kiçik müəssisələrdə 10-49 , orta ölçülü müəssisələrdə 50-

199 nəfərdən ibarət işçilər çalışırlar. Koreyada mikroşirkətlərdə 5-9 nəfər, kiçik müəssisələrdə 10-49, orta ölçülü müəssisələrdə 50-199 nəfərdən ibarət işçilər çalışırlar. ABŞ-da isə bu kriteriyalar fərqlidir. Belə ki, mikromüəssisələr 1-9, kiçik müəssisələr 10—99, orta müəssisələr 100-499 sayda işçilərdən ibarətdir.

Kiçik və mikrofirmalara verilən vergi güzəştləri onların fəaliyyətini genişləndirməklə yeni şirkətlərin açılmasına səbəb olur. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətin əsas məqsədi yalnız iqtisadi göstəricilərlə məhdudlaşmır. Bu zaman əhalinin həyat səviyyəsi, onun maddi rifahının yaxşılaşması, yeni iş yerlərinin açılması əsas hədəflər kimi götürülür. KOS-ın inkişafı sahəsində həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti çərçivəsində əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədi ilə mikrofirmaların açılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. KOS-a daxil olan müəssisələrin ümumi şirkətlərin sayına nisbətində çox böyük paya (95-99 %) malik olması ilə yanaşı, ümumi məşğul əhalinin kifayət qədər yüksək faizini təşkil edir. Məsələn, OECD-yə daxil olan ölkələr arasında istehsal sahəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində çalışan işçilər ümumi məşğulluğun 57-60%-ni təşkil edir. Belə ki, istehsal və emal sahəsində İtaliyada, İspaniyada, Portuqaliyada bu göstərici 80%-dir. Yalnız Sloveniyada, Finlandiyada və Lüksemburqda bu göstərici 50%-dən aşağı olmuşdur.

Xidmət sahəsində bu göstərici daha yüksəkdir. OECD-yə daxil olan ölkələrin böyük əksəriyyətində bu sahədə əhali məşğulluğunun 80%-i KOS-ın hesabına həyata keçirilir. Bu göstərici İtaliyada, İspaniyada, Yunanıstanda daha yüksəkdir. 2007-ci ildə OECD təşkilatı tərəfindən 24 ölkə arasında aparılan tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, xidmət sahəsində bu ölkələrin 14-də KOS-da çalışan işçilər ümumi məşğulluğun 80%-ni təşkil etmişdir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil ölkələrdə KOS-ın meyarları OECD təşkilatına daxil olan ölkələrdən fərqlidir. Aşağıdakı cədvəllərdə MDB-yə üzv dövlətlərin bir qisminə istifadə olunan meyarlar göstərilmişdir.

Azərbaycanda mövcud qanunvericiliyə əsasən kiçik sahibkarlığın meyarları aşağıdakı normativ sənədlərlə tənzimlənir:

1. Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 04 iyun 1999-cu il.

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 20 aprel tarixli 57 nömrəli Qərarı. "İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri"nin təsdiq edilməsi haqqında".

3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi. Əmr № İ-06, 13 yanvar 2009-cu il. Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması Qaydaları.

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. 18 dekabr 2009-cu il. № 192. "İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri"nin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 20 aprel tarixli 57 nömrəli qərarında dəyişiklik edilməsi barədə.

5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "İri, orta və kiçik sahibkar meyarları"nın təsdiq edilməsi haqqında" 5 iyun 2015-ci il tarixli 215 sayılı Qərarı

Cədvəl 2.3. İri, orta və kiçik sahibkar meyarları

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyası	İşçilərinin orta siyahı sayı	İllik gəliri
Kiçik sahibkar	25 nəfərədək	120 min manatadək
Orta sahibkar	25 nəfərdən 125 nəfərədək	120 min manatdan 1.250 min manatadək
İri sahibkar	125 nəfər və ondan yuxarı	1.250 min manat və ondan yuxarı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyun 2015-ci il tarixli 215 sayılı Qərarı

İllik gəlirə hesabat ili ərzində təqdim edilmiş malların, görülmüş işlərin və göstərilmiş xidmətlərin dəyəri, həmçinin satışdankənar gəlirlər aid edilir.

Sahibkarların kiçik, orta və iri sahibkar kimi müəyyənləşdirilməsi üçün "işçilərin orta siyahı sayı" və "illik gəlir" meyar göstəricilərindən daha yüksək olanı əsas götürülür.

Yeni yaradılan sahibkarlıq subyektlərinin kiçik, orta və iri sahibkarlar kimi müəyyənləşdirilməsində onların dövlət qeydiyyatına və ya vergi uçotuna alındığı tarixdən 1 (bir) il müddətində müəyyən edilmiş işçilərin say göstəricisi əsas götürülür.

Sahibkarların kiçik, orta və iri sahibkarlara aid edilməsi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinə ötürülən həmin sahibkarlıq subyektləri haqqında məlumatlar əsasında müəyyənləşdirilir və il ərzində dəyişməz qalır.

Cədvəl 2.4. Belarus Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı
Mikro sahibkarlıq subyektləri	15 nəfərədək
Kiçik sahibkarlıq subyektləri	16-100 nəfərədək
Orta sahibkarlıq subyektləri	101-250 nəfərədək

Cədvəl 2.5. Moldovada kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı	Satış gəlirləri, ötən il	Aktivlərin balans dəyəri, ötən il
Mikro müəssisələr	9 nəfərədək	243,1 min dollardan artıq olmamaqla	243,1 min dollardan artıq olmamaqla
Kiçik müəssisələr	49 nəfərədək	2 025,9 min dollardan artıq olmamaqla	2 025,9 min dollardan artıq olmamaqla
Orta müəssisələr	249 nəfərədək	4 051, 7 min dollardan artıq olmamaqla	4 051,7 min dollardan artıq olmamaqla

Cədvəl 2.6. Rusiyada kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri	İşçilərin sayı	Satış gəlirləri, ötən il
Mikro müəssisələr	15 nəfərədək	1 909,5 min dollardan artıq olmamaqla
Kiçik müəssisələr	16-100 nəfərədək	3 182,5 min dollardan artıq olmamaqla
Orta müəssisələr	101-250 nəfərədək	31 825,1 min dollardan artıq olmamaqla

Mənbə: Федеральный закон от 24.07.2007 № 209-ФЗ «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации»

Cədvəllərdən göründüyü kimi, MDB birliyinə daxil olan ölkələrdə KOS-ın meyarları bir-birindən fərqlidir. Lakin bütün hallarda KOS subyektləri 3 yerə bölünür. Kiçik və orta biznesin miqyasının müəyyənləşdirilməsi meyarları bilavasitə ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayına təsir göstərir. Vergi güzəştlərinin təmin edilməsi baxımından bu bölgü mikrofirmalara güzəştlər təqdim etməklə onların gələcək inkişafını stimullaşdırmış olardı. Ona görə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mikrofirmaların və orta sahibkarlıq subyektlərinin aşağıdakı təsnifatlarını təqdim etmək olar.

Cədvəl 2.7. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mikrofirmaların müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri (layihə)

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	< 10	≤ 200 min manat
Kənd təsərrüfatı	< 5	≤ 150 min manat
Topdansatış ticarət	< 5	≤ 500 min. manat
Pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	< 3	≤ 150 min manat

Müəllif tərəfindən təqdim edilir

Cədvəl 2.8. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri (layihə)

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	50-100	500 min manat-1mln. manata qədər
Kənd təsərrüfatı	25-100	250-500 min manat
Topdansatış ticarət	15-50	1-2 mln. manat
Pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	10-30	250-500 min manat

Müəllif tərəfindən təqdim edilir

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik və orta biznesin inkişafının səmərəli təmin olunduğu şəraitdə inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in 50%-i, elmi texniki tərəqqinin 80%-i, hər yeni açılan 3 iş yerindən 2-si həmin sahənin inkişafı hesabına təmin edilir.

2.3. Kiçik və orta sahibkarlıqda vergitutmanın müasir vəziyyətinin təhlili

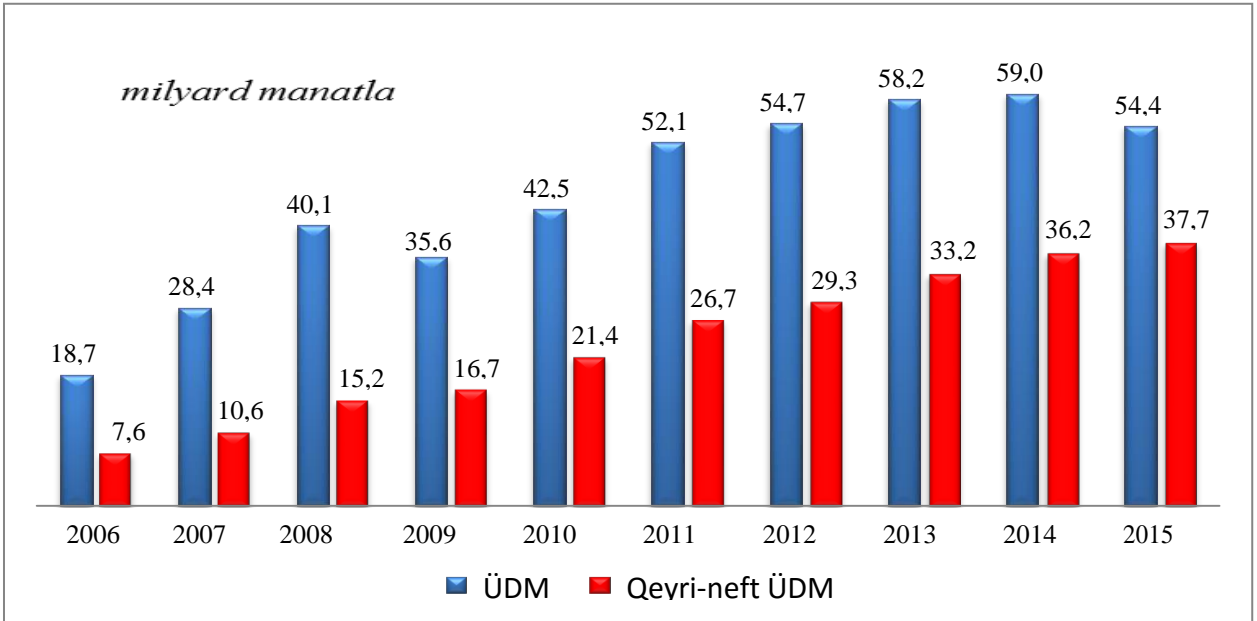
Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyillər özünü göstərməkdə davam edir. Ölkənin sahibkarlıq sektorunun inkişafı göstəricilərinin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurlu nəticələrinin əyani təsdiqidir.

2015-ci il ərzində respublikamızda ÜDM istehsalı ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,1 faiz artaraq 54,4 milyard manat təşkil etmişdir. Bu dövrdə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər 1,2 faiz artmış, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi son 5 ildə 51,2 faizdən 69,3 faizədək yüksəlmişdir. Müvafiq olaraq ÜDM-in 30,7 faizi neft-qaz istehsalı və emalı sahələrinin payına düşmüş və əvvəlki ilə nisbətən 1,1 faiz artmışdır.

ÜDM-in əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 5 703,7 manata bərabər olmuşdur (Diaqram 1).

Diaqramdan görünür ki, qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki xüsusi çəkisi illər üzrə yüksəlmişdir. Buna səbəb ölkənin neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin Dövlət Neft Fondunda mərkəzləşərək düzgün idarə olunması nəticəsində neft gəlirləri qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş və bu sahədə yüksək iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Ölkədə neft və qaz hasilatının həcmi, həmçinin Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transferləri illər üzrə müqayisə etsək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, son 10 il ərzində

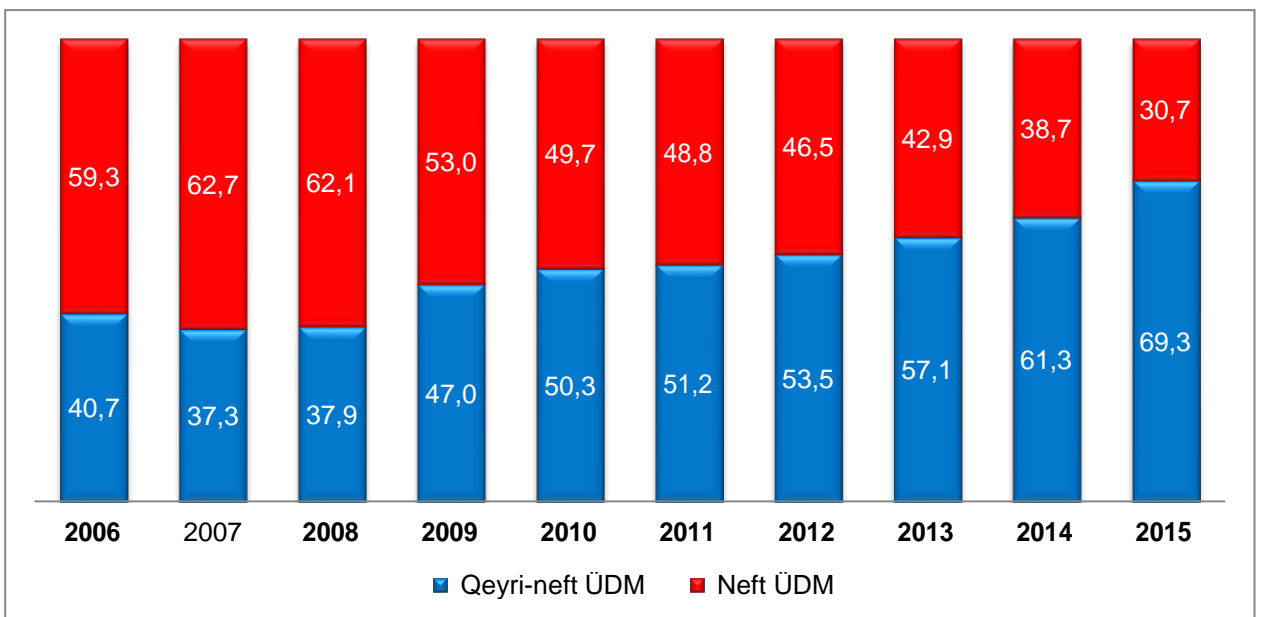
Diqramma 2.1. 2006-2015-ci illər ərzində ÜDM-in və qeyri-neft ÜDM-nin dinamikası

Vergilər Nazirliyinin makroicmalı, 2015

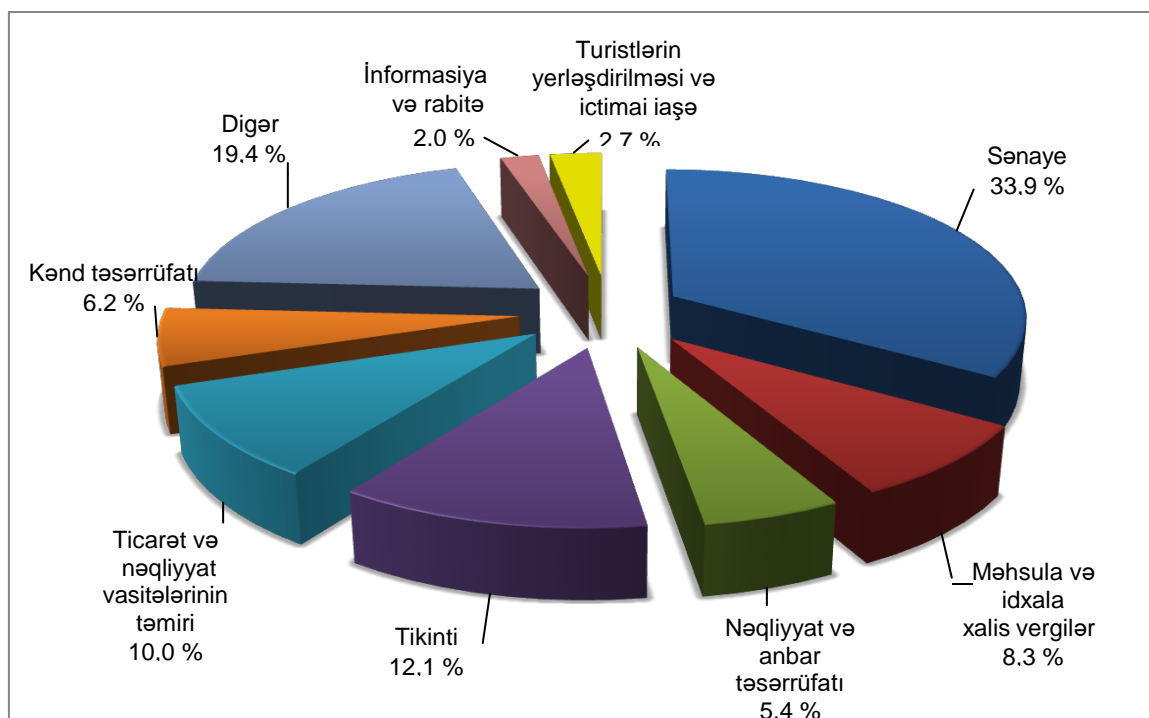
İqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar öz real nəticələrini son bir neçə ildə göstərmiş və qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətli artımı ilə özünü ifadə etmişdir. Eyni zamanda neft sektorundan əldə olunan vəsait maliyyə aktivləri formasında da ölkənin makroiqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində valyuta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilmişdir.

Diqramma 2.2. Qeyri-neft və neft ÜDM-nin cəmi ÜDM-də payı (faizlə)

Vergilər Nazirliyinin makroicmalı, 2015

Diqramma 2.3. 2015-ci ildə ÜDM-in strukturu

Qeyd edək ki, 10 il öncə ölkəmizin valyuta ehtiyatları yox dərəcəsində idi. Aparılan uğurlu iqtisadi siyasət respublikamızın dünya ölkələri arasındakı bu yüksək mövqeyi qazanmasına gətirib çıxarmışdır. Valyuta ehtiyatları ÜDM-in 71,0 faizini təşkil etməklə, 4 illik idxalın maliyyələşdirilməsi həcmindədir. Eyni zamanda valyuta ehtiyatları xarici dövlət borcundan 5,6 dəfə çoxdur. Qeyd olunan göstəricilər Azərbaycanın dayanıqlı makroiqtisadi durumunu əks etdirir.

Cədvəl 2.9. Xam neft, təbii qaz hasilatı, valyuta ehtiyatları, ÜDM, neft və qeyri-neft ÜDM-i barədə məlumatlar

İllər	Xam neft hasilatı (milyon tonla)	Təbii qaz hasilatı (milyard kub-metr)	DNF-dan Dövlət büdcəsinə transfertlər (milyon manatla)	Valyuta ehtiyatları (milyon ABŞ dolları)	ÜDM (milyon manatla)	ÜDM neft sektoru (milyon manatla)	ÜDM qeyri-neft sektoru (milyon manatla)
2006	32,3	9,0	585,0	3 367,3	18 746,2	11 116,2	7 630,0
2007	42,6	17,0	585,0	5 770,4	28 360,5	17 784,4	10 576,1
2008	44,5	23,4	1 100,0	17 337,0	40 137,2	24 939,9	15 197,3
2009	50,4	23,7	4 915,0	20 061,7	35 601,5	18 875,5	16 726,0
2010	50,8	26,3	5 915,0	29 207,6	42 465,0	21 101,2	21 363,8
2011	45,6	25,8	9 203,0	40 281,5	52 082,0	26 650,5	25 431,5
2012	43,0	26,8	9 905,0	45 824,4	54 743,7	25 481,7	29 262,0
2013	43,5	29,5	11 350,0	50 029,5	57 708,2	25 070,3	32 637,9
2014	42,4	29,6	9 337,0	54 000,0	59 014,1	22 824,9	36 189,2
2015	41,6	29,0	8 130,0	38 600,0	54 352,1	16 682,1	37 670,0

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, www.azstat.org

Əlavə dəyərin 33,9 faizi sənayedə, 10,0 faizi ticarətdə; nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 2,7 faizi turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahələrində, 12,1 faizi tikinti kompleksində, 5,4 faizi nəqliyyatda, 6,2 faizi kənd təsərrüfatında, 2,0 faizi informasiya və rabitədə, 19,4 faizi digər sahələrdə, sosial və fərdi xidmətlərdə yaradılmışdır. Məhsula və idxala vergilərin ÜDM-də xüsusi çəkisi 8,3 faiz olmuşdur.

2014-cü ildəki ÜDM-in strukturuna nəzər yetirsək görə bilərik ki, ÜDM-in məhsullar istehsalında sənaye istehsalının payına düşür. Burada yüksək xüsusi çəki neft sənayesinə aiddir.

Ölkədə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, biznesə başlama proseduralarının sadələşdirilməsi, sağlam rəqabətin təmin edilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, sahibkarların maarifləndirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və digər geniş həcmli tədbirlər nəticəsində 2015-ci ildə Ümumi Daxili Məhsulun həcmində özəl sektorun payı 85,0 faizə çatmışdır¹.

Cədvəl 2.10. Ümumi daxili məhsul istehsalı (milyon manatla)

No	Göstəricilər	2013	2014	əvvəlki ilə nisbətən, faizlə
1	Ümumi Daxili Məhsul	58182.0	59 014,1	101,4
	<i>o cümlədən:</i>			
1.1.1	Mədəniyyət sənayesi	22790.2	20222,3	
1.1.2	Emal sənayesi	2452.8	2 777,7	
1.1.3	Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1107.6	1 078,2	
1.1.4	Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	91.1	91,1	
1.1.5	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3122.2	3139,2	
1.1.6	Tikinti	6753.7	7454,4	
1.2	Xidmətlərin istehsalı	17986.4	19 838,2	110,3
	<i>o cümlədən:</i>			
1.2.1	Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	4148.9	4652,0	
1.2.2	Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	2568.9	2655,9	
1.2.3	Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	1069.2	1269,1	
1.2.4	İnformasiya və rabitə	1011.9	1070,9	
1.2.5	Sosial və digər xidmətlər	9187.5	10190,3	
1.3	Məhsula və idxala xalis vergilər	3878.0	4413,0	113,8

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, www.azstat.org

Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 faiz arasında dəyişir. 2014-cü ildə özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 81,4 faizini

¹ www.azstat.org

təşkil etmiş, ümumi istehsalın 93,1 faizi sənaye mallarının (əmtəələrin) istehsalı, 6,9 faizi isə sənaye xarakterli xidmətlərin göstərilməsi hesabına yaradılmışdır. Qısa müddətdə əldə edilmiş bu uğur, islahatların aparıcı xəttini təşkil edən sahibkarlığın inkişafı, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üzrə həyata keçirilən ardıcıl və sistemli tədbirlərin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq ölkə iqtisadiyyatında kiçik sahibkarlığın inkişafı prosesi davam etmişdir. Ölkədə fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin sayı və strukturu “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədlərinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə müəyyənləşdirilmiş işçilərin sayı və illik dövriyyə meyarına görə müəyyən edilir. 2013-cü ildə kiçik müəssisələrin sayı 10,0 faiz artmışdır.

Ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2014-cü ildə 186898 vahid olmuşdur. İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri 49%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 15,1%, sənaye 3,4% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.11. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı

(iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, ilin sonuna)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	196 972	204 960	205 028	207 120	223 547	248 288	165 277	186 898
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3 804	4 045	4 040	3 953	3 897	3 973	3 997	3 410
sənaye	4 973	4 787	4 750	4 616	4 457	4 326	5 173	6 418
tikinti	2 189	2 234	2 197	1 534	1 501	1 755	1 936	2 335
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	128 112	132 095	131 673	133 803	156 926	178 036	87 446	91 690
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	19 850	20 775	21 838	22 148	22 627	25 093	27 862	28 178
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	11 592	12 143	12 245	13 455	7 767	8 356	9 406	12 863
informasiya və rabitə	419	326	239	183	242	311	354	455
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	5 087	5 096	4 125	872	826	930	1 131	1 478
təhsil	42	34	46	108	84	105	155	198
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	61	74	91	198	155	204	256	305
digər sahələr	20 843	23 351	23 784	26 250	25 065	25 199	27 561	39 568

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, www.azstat.org

Son illerin göstəricilərinə diqqət yetirsək görərik ki, 2015-ci ildə təkcə iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə kiçik müəssisələrin mənfəəti 175,4 milyon manat olmuşdur. Mənfəətin 50,5%-i sənaye sahələrinin, 14,6%-i ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmirinin payına düşür.

Cədvəl 2.12. Kiçik müəssisələrin mənfəəti (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, min manat)

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	41 661,0	51 964,0	65 788,6	78 324,7	85 328,5	122789,8	165437,5	175398,5
o cümlədən:								
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	-	-	-	-	-	-	-	-
sənaye	10 369,8	11 652,8	29 540,6	30 744,7	39 353,2	60 958,1	81 652,2	88 597,0
tikinti	5 814,8	9 173,1	4 377,5	4 220,8	4 252,0	3 329,3	3 970,5	1 062,0
ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	12 577,9	13 386,4	11 146,3	15 788,1	12 087,8	18 071,3	23 823,0	25 721,9
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	3 235,3	7 908,4	8 149,6	10 634,5	11 020,5	15 208,3	21 176,0	22 863,9
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə	738,2	745,6	1 162,8	880,9	961,5	1 417,3	1 525,9	1 607,6
informasiya və rabitə	-	-	-	329,8	550,2	993,1	1 323,5	1 429,0
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	2 767,2	3 095,6	4 378,5	6 319,4	8 245,3	12 714,3	17 205,5	18 576,9
təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, digər sahələr	6 157,8	6 002,1	7 033,3	9 406,5	8 858,0	10 098,1	14 760,9	15 540,2

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, www.azstat.org

Ölkənin regionları üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin 37,6 faizi Bakı şəhərində, 62,4 faizi regionlarda qeydiyyatdan keçmişdir.

Cədvəl 2.13. Ölkənin regionları üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ölkə üzrə - cəmi	204 960	205 028	137 020	135 353	141 422	165 277	186 898
o cümlədən:							

Bakı şəhəri	74 562	78 603	50 012	47 621	50 029	58 265	70 253
Abşeron iqtisadi rayonu	14 279	15 762	11 567	10 945	10 765	12 546	13 824
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	25 950	25 454	16 796	15 983	16 869	20 586	22 114
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	12 459	11 657	8 253	8 491	9 096	10 717	11 485
Lənkəran iqtisadi rayonu	12 736	12 279	7 916	8 690	8 996	10 193	11 935
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	10 010	9 637	6 660	6 259	6 557	8 081	9 107
Aran iqtisadi rayonu	38 365	35 613	25 188	25 434	26 135	30 256	32 670
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	2 213	2 199	1 686	2 297	2 756	3 442	3 492
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	239	235	61	272	386	333	514
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	4 900	4 618	3 628	3 705	4 029	4 612	5 115
Naxçıvan iqtisadi rayonu	9 247	8 971	5 253	5 656	5 804	6 146	6 389

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, www.azstat.org

Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin artımının ölçülməsi üçün vacib göstəricilərdən biri sahibkarların öz bizneslərinə qoyduqları investisiyaların həcmi və mənbələridir. Aşağıdakı cədvəldə 2012-2014-cü ili üçün kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi daha aydın görünür.

Cədvəl 2.14. Kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla investisiyalar (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, min manat)

Göstəricilər	2012		2013		2014	
	Cəmi	Yekuna nisbətən, %	Cəmi	Yekuna nisbətən, %	Cəmi	Yekuna nisbətən, %
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə - cəmi	531 627,2	100,0	486 343,5	100,0	746 451,6	100,0
o cümlədən:						
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	89 963,5	16,9	52 412,0	10,8	86 898,4	11,6
sənaye	244 765,8	46,0	251 895,3	51,8	248 400,0	33,3
tikinti	2 400,3	0,5	12 796,5	2,6	147 540,0	19,8
ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	54 564,5	10,3	56 981,9	11,7	120 713,5	16,2
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1 615,8	0,3	2 947,8	0,6	21 847,7	2,9
turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	88 020,3	16,6	55 346,5	11,4	68 016,0	9,1
informasiya və rabitə	1,6	-	2,0	-	-	-
daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	47 314,0	8,9	47 076,2	9,7	291,8	-
təhsil	593,0	0,1	2 080,0	0,4	886,5	0,1
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	1 835,0	0,3	1 820,0	0,4	1 919,9	0,3

digər sahələr	553,4	0,1	2 985,3	0,6	49 937,8	6,7
---------------	-------	-----	---------	-----	----------	-----

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Cədvəldən də görüldüyü kimi, sahibkarların investisiyalarında artım müşahidə edilməkdədir. Bu investisiyaların böyük hissəsi sahibkarların şəxsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Sahibkarların yalnız kiçik hissəsi investisiyalar üçün maliyyə yardımı almaq məqsədilə maliyyə təşkilatlarına müraciət edirlər. Bakıda fəaliyyət göstərən sahibkarların yarısından çoxu, regionlarda isə sahibkarların yalnız 26%-i kommersiya məqsədi üçün binanı icarəyə götürür. Sahibkarların bildirdiyinə görə, müəssisələrin təxminən 60%-i icarəyə götürülmür binalarda yerləşir. Bakı şəhərində icarə haqqı müəssisənin mənfəətinin 30-40%-i təşkil edir. Paytaxtın mərkəzinə yaxın və fəal küçələrdə, küçəyə birbaşa çıxışı olan binaların icarəçiləri və icarə obyektinin profili bəzən ildə bir neçə dəfə dəyişir. Bu onunla izah olunur ki, sahibkarların mənfəət və gəliri bir çox hallarda yüksək icarə haqqını ödəmək üçün kifayət etmir. Buna görə də, ən azından yüksək icarə xərclərini ödəmək iqtidarında olan sahibkarlar, fəaliyyətlərində investisiya ehtiyaclarını daha arxa plana keçirilməli olurlar.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyinin elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya çıxdığı bir zamanda – 12 oktyabr 1992-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsasnaməsi”nin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa, o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuşdur.

Beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi, Azərbaycanda da KOS-ların inkişafına, o cümlədən maliyyələşməsinə dövlət dəstəyini təmin edən bir sıra təsisatlar fəaliyyət göstərir. Bu təsisatlar aşağıdakılardır:

- Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu;
- Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi;
- İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu;
- Azərbaycan Investisiya Şirkəti.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın (informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində sahibkarlıq istisna olmaqla) inkişafına və əhəlinin işgüzarlıq fəaliyyətinin artırılmasına kömək göstərməkdən, onlara maliyyə dəstəyi vermək məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdində yaradılıb.

Fondun vəsaitləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatının ödənilməsinin dövlət maliyyə yardımı mexanizmi hesab olunur. Fondun vəsaiti hesabına regionlarda istehsal və emal sahələrinin inkişaf etdirilməsini, həmçinin turizmin inkişafına üstünlük verilir.

“Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları”na əsasən, Fond tərəfindən sahibkarlıq subyektlərinə Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı hədlərdə güzəştli kredit vəsaiti verilir:

- 5 000 manatdan 50 000 manatadək - kiçik həcmli kreditlər;
- 50 001 manatdan 500 000 manatadək - orta həcmli kreditlər;
- 500 001 manatdan 10 000 000 manatadək - böyük həcmli kreditlər.

Hər bir sahibkarlıq subyektinin Fondun vəsaitləri hesabına aldığı güzəştli kreditin (o cümlədən bir investisiya layihəsi üzrə) maksimum həddi 10.000.000 manatdır.

Fondun güzəştli kreditlərinin müddətləri aşağıdakı kimidir:

- kiçik həcmli kreditlər üçün - 3 (üç) ilədək;
- orta həcmli kreditlər üçün - 5 (beş) ilədək;
- böyük həcmli kreditlər üçün - 10 (on) ilədək.

Fondun sahibkarlara verdiyi kreditlərin illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddi 6 faizdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu fəaliyyətə başladığı dövrdən (2015-ci il də daxil olmaqla) sahibkarlıq subyektlərinə ümumilikdə 1747,3 milyon manat məbləğində kredit verib. Bu vəsaitin 931 milyon manatı dövlət büdcəsi, 816,3 milyon manatı isə verilmiş kreditlərin qaytarılmasından daxil olan vəsait hesabına formalaşmış.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi (<http://ictfund.gov.az>) aqrar bölmədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə dövlət dəstəyi məqsədilə kreditlərin cəlb edilməsini və təyinatı üzrə istifadəsini təmin edən icra hakimiyyəti orqanıdır. Agentlik dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşir. Agentliyin əsas vəzifələrindən biri də kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, meliorasiya, su təsərrüfatı və aqrar bölmənin digər sahələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün kreditlər cəlb etməkdir. Kənd təsərrüfatı sektorunda çalışanlar bir qayda olaraq kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir.

Nazirlər Kabinetinin 2007-ci il 14 may tarixli 75 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinin vəsaitlərinin istifadəsi Qaydaları”na əsasən, Agentlik aşağıdakı həddə, müddətdə və faizdə kreditlər verir:

- Kredit vəsaitlərinin verilmə həddi:
- 1000 manatadək - mikrokreditlər;
- 1000 manatdan 20000 manatadək – kiçik həcmli kreditlər; 20000 manatdan 50000 manatadək - ortahəcmli kreditlər; 50000 manatdan 200000 manatadək – böyük həcmli kreditlər.

Kredit vəsaitlərinin istifadə müddəti:

- mikrokreditlər - 2 ilədək;
- kiçik və orta həcmli kreditlər - 3 ilədək;
- böyük həcmli kreditlər - 5 ilədək;

Kredit vəsaitlərinin güzəşt müddəti:

- mikrokreditlər - 12 ayadək;
- kiçik və orta həcmli kreditlər - 18 ayadək;
- böyük həcmli kreditlər - 24 ayadək;

Güzəşt müddətində borcalanlar yalnız kredit faizlərini ödəyirlər.

Agentlik cəlb etdiyi vəsaitləri illik 2 faiz tətbiq etməklə müəyyən edilmiş qaydada müvəkkil kredit təşkilatlarına verir. Müvəkkil kredit təşkilatlarının Agentliyin kredit vəsaitlərinə tətbiq etdiyi illik faiz dərəcəsinin ən yüksək həddi 7 faizdir.

Agentliyin fəaliyyəti dövründə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinə 122,3 milyon manat məbləğində kredit verilib. Bu vəsaitin 66,0 milyon manatını dövlət büdcəsi, 56,3 milyon manatını isə faktiki qaytarılmış əsas borcun məbləği təşkil edib.

İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 15 mart tarixli 2095 nömrəli Sərəncamı ilə yaradılıb. Fond informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyətin stimullaşdırılmasını, bu sahədə inovasiyaların tətbiqini, habelə tətbiqi elmi tədqiqat işlərinin genişləndirilməsini maliyyə dəstəyi ilə təmin edən dövlət orqanıdır.

Fondun əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan Respublikasında İKT sahəsində sahibkarlığın inkişafı və onun maliyyə dəstəyi ilə təmin edilməsi, bu sahəyə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsidir.

Fond layihələrin maliyyələşdirilməsinin aşağıdakı mexanizmləri tətbiq edir:

- İKT sahəsində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunu həyata keçirir;
- İKT sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərini güzəştli kreditlər şəklində maliyyələşdirir;

- Inovativ və tətbiqi elmi-texniki layihələrin (startap layihələri) qrant maliyyələşdirilməsini təmin edir.

İKT sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsi müvəkkil banklar və bank olmayan kredit təşkilatları vasitəsilə güzəştli kreditlər şəklində həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarına əsasən, sahibkarlıq subyektlərinə Fondun vəsaitlərindən aşağıdakı hədlərdə güzəştli kredit vəsaiti verilir:

- 10 000 manatdan 50 000 manatadək – kiçik həcmli kreditlər;
- 50 001 manatdan 500 000 manatadək – orta həcmli kreditlər;
- 500 001 manatdan 5 000 000 manatadək – böyük həcmli kreditlər.

Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti (AİŞ) ölkə prezidentinin 2006-cı il 30 mart tarixli Sərəncamı ilə yaradılıb. AİŞ-in əsas məqsədi mövcud və yeni kommertiya müəssisələrinə yerli və xarici investolar cəlb etməklə və öz vəsaiti hesabına müddətli investisiya qoyuluşları vasitəsilə Azərbaycan ərazisində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsidir. İnvestisiya şirkəti dövlət investisiyalarını müəssisələrin nizamnamə kapitalındaki paylarının alınmasına yönəltməklə bu müəssisələrin fəaliyyətini canlandırır. Digər tərəfdən Şirkət dövlət və özəl sektorların mülkiyyət bazaları arasındakı mütənəsibliyin qorunması təmin edir.

Şirkət sement istehsalının genişləndirilməsi, gəmiqayırma şirkətinin yaradılması, qida məhsullarının emalı, logistika və digər sahələrdə layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı işlər görür.

Hazırda Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin birgə əməkdaşlığı ilə aşağıdakılar reallaşdırılır:

- İnvestisiya şirkətlərinin və portfel investoların Azərbaycanda həyata keçirilən layihələrin müştərəkmaliyyələşdirilməsi;
- Azərbaycanda yeni texnologiyaların tətbiqinə və investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən iri beynəlxalq təşkilatların cəlb edilməsi;
- Azərbaycan şirkətlərinin beynəlxalq kapital bazarlarında iştirakının təmin edilməsi;
- Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin istiqrazlarının, o cümlədən aktivlərlə təmin edilmiş istiqrazlarının əldə olunmasına marağı olan potensial investoların maliyyəsinin cəlb edilməsi;
- İri maliyyə təşkilatlarının iştirakı ilə birgə investisiya fondlarının yaradılması.

Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatında “bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi təmin edilmiş və onların onlayn qeydiyyatına başlanılmışdır. Sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin səmərəli mexanizmi formalaşdırılmışdır. Belə ki, güzəştli kreditlərdən istifadə qaydalarının mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin ümumi həcmi artmış, iş adamlarının kreditlərə çıxış imkanları daha da genişləndirilmişdir. 2004-2008-ci və 2009-2013-cü illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi və 2014-2018-ci illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının qəbulu iqtisadi inkişafa böyük təkan vermişdir. 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyaların həcmi 20 milyard dollar olmuş, bundan 17.5 milyardı daxili, 10.5 milyard dollar isə xarici investorların vəsaiti olmuşdur.

Əlverişli vergi mühiti kompleks amillərin məcmusu olmaqla, özündə vergi rejiminin sabitliyini, vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının təkmilliyini, vergi ödəyicilərinə xidmətin yüksək səviyyədə təşkilini birləşdirir. Ötən il iqtisadiyyatda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin başlıca istiqaməti olan vergi yükünün azaldılması prosesi davam etdirilmişdir. Ümumiyyətlə, son dörd ildə vergi dərəcələrinin aşağı salınması prosesi qismən sabit xarakter daşısa da, vergi yükünün aşağı salınması tendensiyası dayanmamışdır. Vergilərin iqtisadi fəallığa uzunmüddətli stimullaşdırıcı təsirini təmin etmək və müəssisələrin maliyyə imkanlarının artırılması məqsədilə mənfəət vergisinin dərəcəsi 20 faizə endirilmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsi və bu inkişafın stimullaşdırılması üçün büdcə-vergi mexanizmlərindən fəal istifadə olunur. Ölkə başçısının vurğuladığı kimi, indi Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni situasiyada inkişaf edir. Vergi orqanları üçün bu situasiyanın xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, neft gəlirlərinin azalması ilə büdcəyə vergi daxilolmalarının da azalmasına baxmayaraq, büdcəmizin sosial yönümlüyünün saxlanılması, nisbətən aztəminatlı təbəqələrə, kiçik və orta sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması, ümumi biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən tədbirlər büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılmasını tələb edir. Ona görə də vergitutma bazasının genişləndirilməsi, mövcud vergi potensialından daha səmərəli şəkildə istifadə olunması üçün Vergilər Nazirliyi tərəfindən ciddi vergi-büdcə təhlilləri aparılıb, müvafiq dövlət qurumları ilə razılaşdırmaqla Vergi Məcəlləsinə və bir sıra qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsi barədə konkret təkliflər verilib. Bu dəyişikliklər Milli Məclisdə geniş müzakirə

olunaraq, 2015-ci ilin dekabrın 7-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilib.

2015-ci ildə Vergilər Nazirliyi tərəfindən büdcəyə 7 milyard 112,0 milyon manat proqnoza qarşı 7 milyard 118,3 milyon manat vəsaitin daxil olması təmin edilərək, proqnoza 100,1 faiz əməl edilmişdir. Hesabat dövrü ərzində toplanılan vergilərin 5 milyard 28,4 milyon manatı və ya 70,6 faizi qeyri-neft sektorunun, 2,1 milyard manatı və ya 29,4 faizi isə neft sektorunun payına düşür.

Cədvəl 2.15. Vergi daxilolmalarının icrası (mln. manatla)

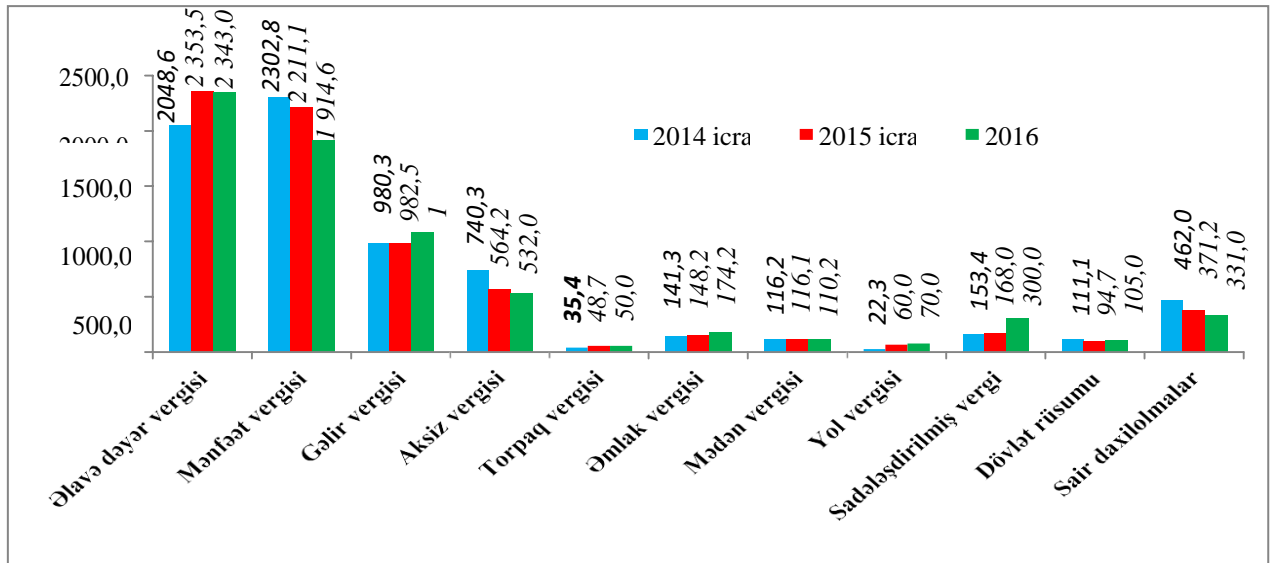
İllər	2014			2015		
	Proqnoz	İcra	İcra faizi	Proqnoz	İcra	İcra faizi
CƏMİ	7 102,0	7 113,7	100,2	7 112,0	7 118,3	100,1
<i>o cümlədən:</i>						
Neft sektoru	2 802,0	2 807,2	100,2	2 300,0	2 089,9	90,9
Qeyri-neft sektoru	4 300,0	4 306,5	100,2	4 812,0	5 028,4	104,5

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

Qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmaların həcmi 2014-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 16,8 faiz (721,9 milyon manat) artmışdır.

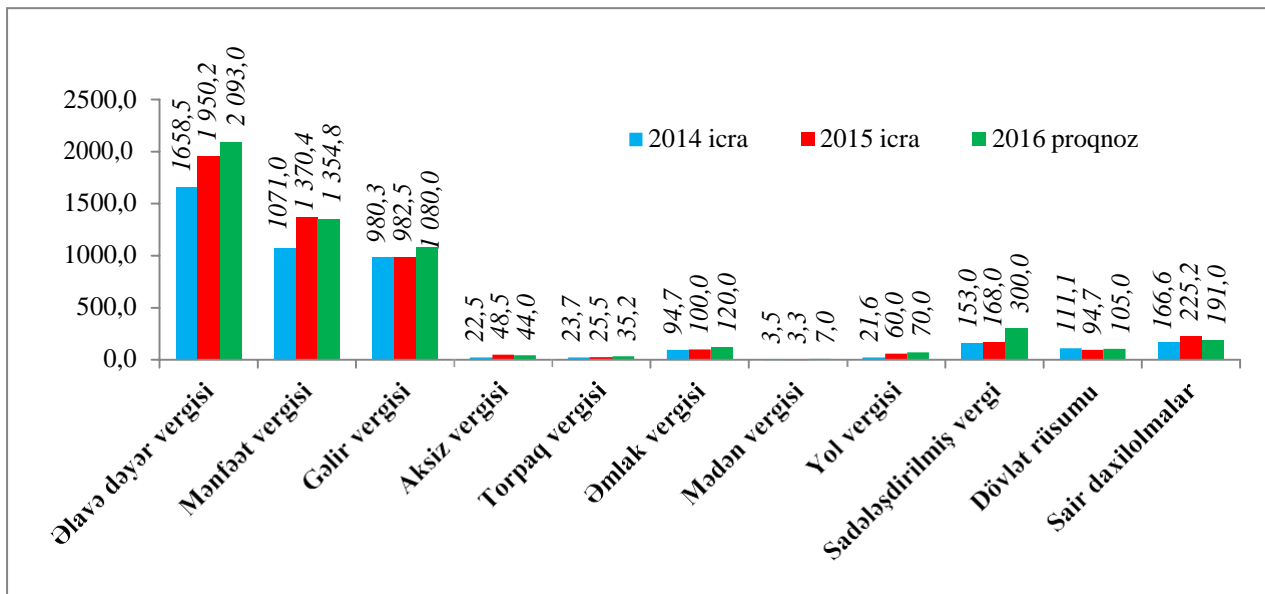
2015-ci ildə vergi daxilolmalarının tədiyyələr üzrə icrasını təhlil etdikdə görmək olar ki, cəmi vergi daxilolmaları əsasən ƏDV və mənfəət vergisi hesabına artmışdır. Buna baxmayaraq digər tədiyyələrdə, xüsusilə gəlir vergisində baş verən artım ümumi vergi daxilolmalarına öz təsirini göstərmişdir.

Diagramma 2.4. Cəmi vergi daxilolmaları (milyon manatla)

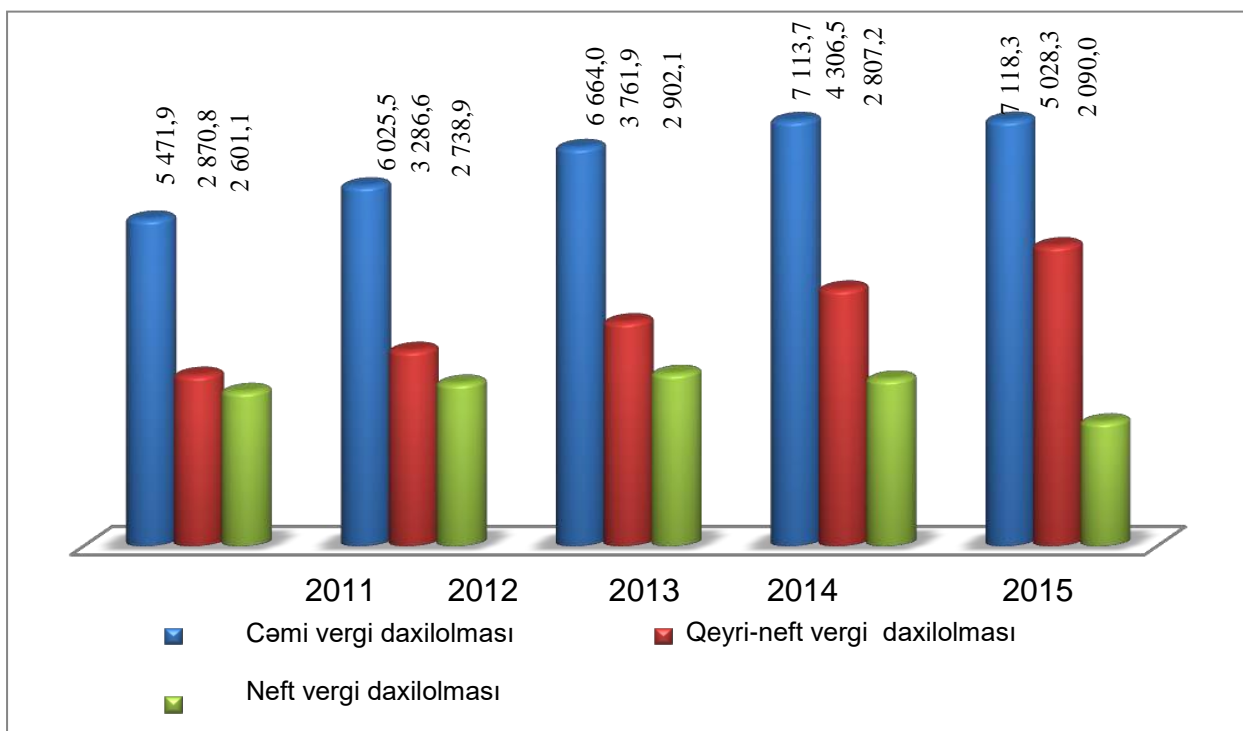

Qeyri-neft sektorunda tədiyyələr üzrə daxilolmaların artımı mədənlə vergisi və dövlət rüsumu istisna olmaqla qalan bütün tədiyyələr üzrə əvvəlki ilə nisbətən artıqlaması ilə yerinə yetirilmişdir.

Diqramma 2.5. Qeyri-neft vergi daxilolmaları (milyon manatla)

Diqramma 2.6. Neft və qeyri-neft vergi daxilolmalarının dinamikası (milyon manatla)

2015-ci il üzrə vergi daxilolmalarının proqnozu vergi orqanları tərəfindən uğurla icra edilmişdir.

Cədvəl 2.16. Vergi daxilolmalarının 2014-2015-ci illər üzrə icrası və 2016-cı il üzrə proqnoz məlumatları (milyon manatla)

İllər	2014		2015		2016
	İcra	Proqnoz	İcra	Proqnoz	Proqnoz
CƏMİ	7 113,7	7 102,0	7 118,3	7 112,0	7 010,0
Neft sektoru	2 807,1	2 802,0	2 089,9	2 300,0	1 610,0
DNŞ	1 719,6	1 825,0	1 409,4	1 500,0	-
PSA mənfəət	1 107,5	977,0	695,9	800,0	-
Qeyri-neft sektoru	4 306,5	4 300,0	5 028,4	4 812,0	5 400,0
Bakı şəhəri üzrə	3 767,5	3 722,0	4 436,0	4 194,0	4 813,1
ƏVİ+ƏVD cəmi	591,8	578,0	622,1	618,0	586,9

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

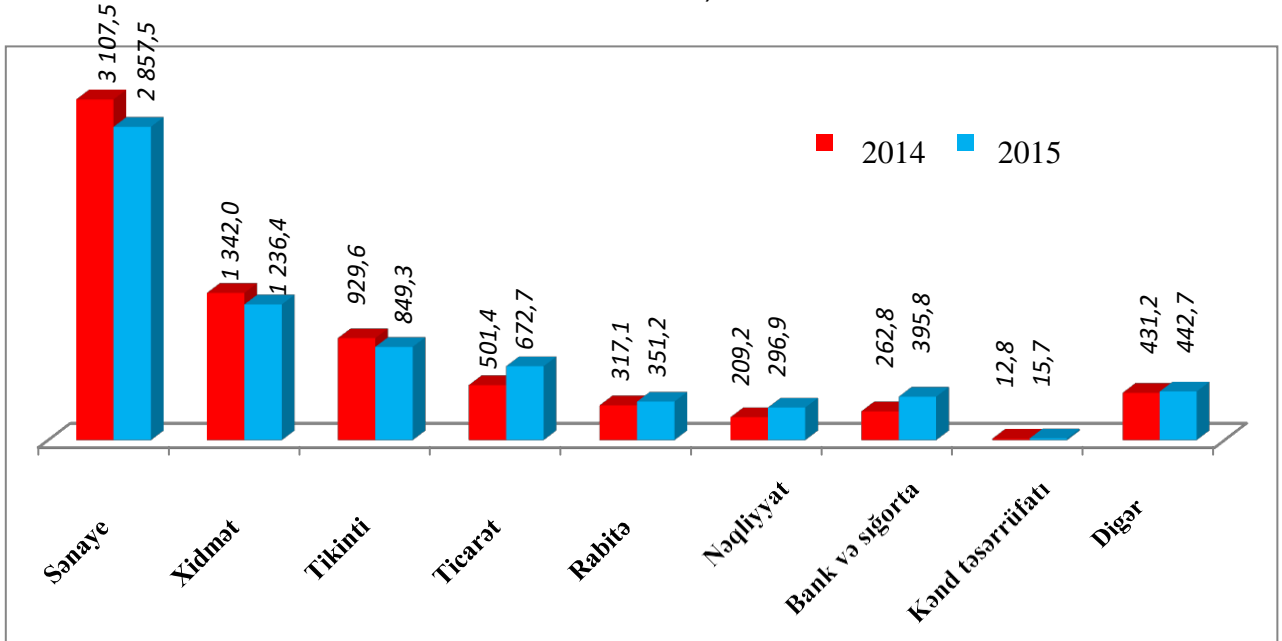
Vergi daxilolmalarını iqtisadiyyatın sahələri üzrə nəzərdən keçirsək, 2015-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə sənaye, xidmət və tikinti sahələrindən başqa bütün sahələrdə artım müşahidə olunmuşdur. Bu artım daha çox bank və sığorta sahəsində (50,6 faiz), nəqliyyat sahəsində (41,9 faiz) və ticarət sahəsində (34,2 faiz) olmuşdur. Qeyd olunan artım göstəricisi iqtisadi inkişafın iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etməsi və vergi daxilolmalarının da buna uyğun olaraq bütün fəaliyyət sahələri üzrə proporsional surətdə artmasını özündə göstərir.

Cədvəl 2.17. İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları barədə məlumat (milyon manatla)

Göstəricilər	2014	x/ç	2015	x/ç	Artım məbləği	Artım faizi
Cəmi	7 113,7	100,0	7 118,3	100,0	4,6	0,1
Sənaye	3 107,50	43,7	2 857,50	40,1	-250,0	-8,0
Xidmət	1 342,00	18,9	1 236,40	17,4	-105,6	-7,9
Tikinti	929,6	13,1	849,3	11,9	-80,3	-8,6
Ticarət	501,4	7,0	672,7	9,5	171,3	34,2
Rabitə	317,1	4,5	351,2	4,9	34,1	10,8
Nəqliyyat	209,2	2,9	296,9	4,2	87,7	41,9
Bank və sığorta	262,8	3,7	395,8	5,6	133,0	50,6
Kənd təsərrüfatı	12,8	0,2	15,7	0,2	2,9	23,4
Digər	431,2	6,1	442,7	6,2	11,5	2,7

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

Diagramma 2.7. İqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları (milyon manatla)

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

2.17-ci cədvəldən və 2.7-ci diaqramdan göründüyü kimi, fəaliyyət sahələri üzrə vergi daxilolmalarının əsas hissəsini sənaye təşkil edir. Bununla yanaşı xidmət, tikinti və ticarətin də vergi daxilolmalarında əhəmiyyətli xüsusi çəkisi vardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları mənfəət vergisi, ƏDV, sadələşdirilmiş vergi, əmlak vergisi və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azad olduğu üçün bu fəaliyyət sahəsi üzrə vergi daxilolmaları aşağıdır.

1 yanvar 2016-cı il tarixə vergi ödəyicilərinin sayı ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10,2 faiz artaraq 672 197 olmuşdur. Bu ən çox fiziki şəxslərin artımı hesabına baş vermişdir. Belə ki, müqayisə olunan dövrdə fiziki şəxslərin artımı 11,0 faiz təşkil etməklə, onların sayı 577017 (ümumi ödəyicilərdə xüsusi çəkisi 85,8 faiz) olmuş, hüquqi şəxslər isə 6,0 faiz artaraq 95180 ödəyici (ümumi ödəyicilərdə xüsusi çəkisi 14,2 faiz) təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.18. Vergi ödəyicilərinin sayı barədə məlumat

Göstəricilər	01.01.2014		01.01.2015		01.01.2016	
	fakt	əvvəlki ilə nisbəti, %	fakt	əvvəlki ilə nisbəti, %	fakt	əvvəlki ilə nisbəti, %
Vergi ödəyicilərinin sayı	537828	11,6	609742	13,4	672197	10,2

<i>o cümlədən</i>						
hüquqi şəxslərin sayı	82 598	10,0	89807	8,7	95180	6,0
fiziki şəxslərin sayı	455 230	12,0	519935	14,2	577017	11,0

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

2015-ci il üzrə vergi borclarının əsas məbləği (faizlər və maliyyə sanksiyaları nəzərə alınmadan) ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 17,1 faiz artaraq 1 milyard 377,8 milyon manat təşkil etmişdir. Lakin bu göstərici son 5 illə müqayisədə 2 dəfəyədək azalmışdır.

Cədvəl 2.19. Vergi borcları barədə məlumat (milyon manatla)

Göstəricilər	2014		2015	
	fakt	əvvəlki ilə nisbəti, %	fakt	əvvəlki ilə nisbəti, %
Vergi borcları	1 177,10	90,7	1 377,80	117,1
<i>(Əsas məbləği üzrə)</i>				
Hüquqi şəxslərin vergi borcları	1 133,50	89,2	1 296,80	114,4
<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>	96,2		94,1	
Fiziki şəxslərin vergi borcları	43,6	159,7	81	185,8
<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>	3,8		5,9	
Neft sektoru üzrə vergi borcları	1,5	1	0,5	33,3
<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>	0,1		0,04	
Qeyri-neft sektoru üzrə vergi borcları	1 175,60	702,2	1 377,30	117,2
<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>	99,9		99,96	
İl ərzində yaranmış vergi borclarının məbləği	2 315,50	79,8	-	-

Vergilər Nazirliyinin nakroicmalı, 2015

Vergi borclarının əsas hissəsini hüquqi şəxslərin vergi borcu təşkil edir. Hüquqi şəxslər üzrə vergi borclarının məbləği əvvəlki illə müqayisədə 163,3 milyon manat artmasına baxmayaraq fiziki şəxslərin vergi borclarının daha çox artması müqabilində ümumi borcların tərkibində hüquqi şəxslərin xüsusi çəkisi 2,1 faiz azalaraq 94,1 faiz təşkil etmişdir.

2016-cı ilin yanvarın 1-nə Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərin böyük əksəriyyəti vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsinə, vergi yükünün azaldılmasına, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə, vergidən yayınma halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi yolu ilə büdcə daxilolmalarının artmasına xidmət edir. Dövlət büdcəsinin icrası ilə yanaşı, sahibkarlığın inkişafı, xüsusilə kiçik və orta biznesin

fəaliyyətinin genişləndirilməsinin təşviqi də bu gün qarşımızda duran əsas vəzifələrdəndir.

Dəyişikliklərin mühüm bir qismi sadələşdirilmiş vergi ilə bağlıdır. Xüsusilə qeyd etmək istərdim ki, ƏDV-nin məqsədləri üçün ərizə vermə öhdəliyini yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120.000 manatdan 200.000 manatadək artırılıb. Məcburi ƏDV qeydiyyatına alınmaq öhdəliyi yaradan həddin artırılması dövriyyəsi 200.000 manatadək olan şəxslərə sadələşdirilmiş vergitutma rejimində fəaliyyətlərini davam etdirməyə imkan verəcək ki, bu da vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi ilə yanaşı, həmin vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasını təmin edəcək.

Digər mühüm məsələ, ticarət və ictimai iaşə sektorunun vergiyə cəlb edilməsindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olduğu halda belə, məhz bu iki sahədə çalışan vergi ödəyiciləri sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi ola biləcəklər. Yalnız bu halda, yəni ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin satış dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olduğu halda, əldə edilən ümumi hasilatın həcmindən ticarət fəaliyyəti üzrə 6 faiz, ictimai iaşə fəaliyyəti üzrə 8 faiz dərəcə ilə sadələşdirilmiş vergi tətbiq ediləcək. Satış dövriyyəsi 200.000 manatdan aşağı olan bütün digər sahibkarlıq subyektləri, o cümlədən ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri isə yenə də əvvəlki qaydada, yəni Bakı şəhərində vergilərini 4 faiz, digər regionlarda isə 2 faiz dərəcə ilə ödəyəcəklər. Ticarət dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etməyə də bilərlər. Vergi Məcəlləsi onlara bu seçim hüququnu verir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər tikinti sektorunun fəaliyyətinin canlandırılmasına və bu sahədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasına hesablanıb. İlk növbədə, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq və yaxud bu hüquqdan imtina etməklə ƏDV-nin, mənfəət (gəlir) vergisinin, əmlak vergisinin ödəyicisi olmaq hüququ verilib. Vergi Məcəlləsinin dəyişiklikdən əvvəl qüvvədə olan müddəalarına əsasən, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər eyni zamanda həm sadələşdirilmiş verginin, həm də ƏDV-nin ödəyiciləri hesab olunurdular. Həmin şəxslər təməl işlərinə başladığında, tikilən binanın layihə üzrə sahəsinin hər kvadratmetri üçün 10 manat məbləğinə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş zona əmsalları tətbiq edilməklə sadələşdirilmiş vergini hesablayır və müvafiq bəyannaməni vergi orqanlarına təqdim edirdilər. Təməl

işlərinə başlanılmış binanın tikilib-tikilməməsindən asılı olmayaraq hesablanmış sadələşdirilmiş vergi bərabər hissələrlə 8 rüb ərzində büdcəyə ödənilirdi.

«Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il 15 dekabr tarixli 196-III-QD sayılı Qanununun təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 27 dekabr tarixli 501 sayılı Fərmanınının 1.7-ci bəndinin icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 25 sentyabr 2007-ci il tarixli 140 sayılı Qərarı ilə mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilməli olan sadələşdirilmiş verginin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallarını aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir.

Bununla yanaşı, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən təqdim edilən yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin hər kvadratmetri üçün 225 manat məbləğinə yenə də ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə təsdiq edilmiş əmsallar tətbiq edilməklə ƏDV tutulan minimum dövriyyə müəyyən edilərək həmin sahələrin təqdim edildiyi ayda ƏDV hesablanaraq büdcəyə ödənilirdi.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 fevral 2008-ci il 062 sayılı Qərarı ilə “Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ƏDV-nin məqsədləri üçün vergi tutulan minimum dövriyyənin hesablanması üçün ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsalları” təsdiq edilmişdir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etdikləri halda, tikinti-quraşdırma işlərinə başladığı rübdə tikilən binanın sahəsinin hər kvadratmetri üçün 45 manata Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallarını tətbiq etməklə sadələşdirilmiş vergi hesablanmalı və hesablanmış vergi bərabər hissələrlə 10 rüb ərzində dövlət büdcəsinə ödənilməlidir. Bu halda hüquqi şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, fiziki şəxslər isə ƏDV-nin və gəlir vergisinin ödənilməsindən azad edirlər. Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etmədikləri halda, onlar tərəfindən yaşayış və qeyri-yasayış sahələrinin təqdim edilmə dəyərindən ƏDV, təqdim etmədən əldə edilən gəlirləri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərqdən yaranan mənfəətdən mənfəət (gəlir) vergisi və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan əmlaka görə əmlak vergisi (hüquqi şəxslər üçün) dövlət büdcəsinə ödənilməlidir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə vergitutma metodu üzrə seçim hüququnun verilməsi onlar tərəfindən

sahibkarlıq fəaliyyətində maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsinə və tikinti sektorunun inkişafına şərait yaradacaq.

Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının artımı və onun bütün regionlarının əhalisinin həyat səviyyəsi nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir.

Kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatda durmaqla vergidən yayınma halları baş verir ki, bu da vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Bu baxımdan fikrimizcə, sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi 4% müəyyən edilməlidir ki, bu da həm iqtisadi fəaliyyət növü, həm dövriyyə, həm də işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrləri əsasında təyin edilməlidir. Bununla yanaşı, regionların iqtisadi inkişafı nöqtəyi-nəzərindən sadələşdirilmiş verginin məbləği ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallar tətbiq edilməklə hesablanmalıdır. Bu əmsalların da aşağıdakı kimi olması məqsədəuyğundur:

Cədvəl 2.20. Sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin şəhər və rayonların ərazi zonaları üzrə təklif edilən əmsalları

Yaşayış məntəqələri	Zonalar üzrə əmsallar
Bakı	1,0
Gəncə, Sumqayıt şəhərləri və Abşeron rayonu	0,75
Digər şəhərlər (<i>rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla</i>), rayon mərkəzləri	0,5
Rayon tabeliyində olan şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə (<i>Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin, habelə Abşeron rayonunun qəsəbə və kəndləri istisna olmaqla</i>)	0,25

Müəllif tərəfindən təklif edilmişdir

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının atributları formalaşdıqdan sonra sahibkarlıq və onun inkişafı qarşıda duran ən vacib məsələlərdən birinə çevrildi. Sahibkarlıq və xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı nəticəsində əldə olunan nəticələrin qiymətləndirilməsi üçün “Doing Business” və onun vergilərlə bağlı əsas tərkib hissəsi olan “Poing taxes” hesabatları Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən hərtərəfli şəkildə araşdırılır.

“Doing Business” hesabatında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı təhlillərin aparılması üçün aşağıdakı göstəricilər əsas götürülür:

- 1) Biznesə başlama;
- 2) Tikinti üzrə icazələrin alınması;
- 3) Əmlakın qeydiyyatına alınması;

- 4) Kredit resurslarının əldə olunması;
- 5) Daxili və xarici investorların qoyuluşlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- 6) Vergilərin ödənilməsi;
- 7) Xarici ticarət;
- 8) Müqavilələrin həyata keçirilməsi;
- 9) Müəssisələrin iflasa uğraması və bağlanması.

Cədvəl 2.21. Azərbaycan üzrə "Doing Business 2014" hesabatı

İndikatorlar	DB 2014	DB 2008	Dəyişiklik
Biznes fəaliyyətinin həyata keçirilməsi	70	97	+27
Biznesə başlama	10	66	+56
Tikinti üzrə icazələrin alınması	180	160	-20
Əmlakın qeydiyyatı	13	63	+50
Kreditin alınması	55	25	-30
İnvestorların müdafiəsi	22	110	+88
Vergilərin ödənilməsi	77	143	+76
Xarici ticarət	168	176	+8
Müqavilələrin həyata keçirilməsi	28	27	-1
Müflisləşmə (müəssisənin bağlanması)	86	78	-8

Cədvəl 2.21-də müəyyən edilən göstəricilər əsasında 2008-2014-cü illər ərzində Azərbaycanda biznes mühitinin yaxşılaşması sayəsində fundamental irəliləyişlər əldə edilmişdir. Belə ki, biznesə başlama göstəricisi ilə müqayisədə 56 pillə irəliləyiş əldə olunmuşdur. Digər mühüm irəliləyişlər əmlakın qeydiyyatına alınması, investorların müqayisəsi və vergilərin ödənilməsi göstəriciləri üzrə olmuşdur. Lakin eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, tikinti üzrə icazələrin alınması sahəsində, hətta gerilik də müşahidə olunur. Ən mühüm irəliləyişlərdən biri kiçik sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı ilə bağlı əldə olunan nəticələndir.

III FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Kiçik və orta sahibkarlıqda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı atributlarının formalaşması və xüsusi ilə sahibkarlığın inkişafı, kiçik biznesin genişlənməsi əhalinin məşğulluğunda dövlətin yükünü azaltmaqla öz-özünə məşğulluğun payını artırmışdır. Bu sahədə əsasən hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər aiddir. Azərbaycanda kiçik biznes subyektləri əsasən sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Beynəlxalq təcrübədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinə gəlir vergisinin, hüquqi şəxslərə mənfəət vergisinin aşağı dərəcələrini tətbiq edirlər. Kiçik biznesə tətbiq edilən vergi dərəcələri iri sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq edilən vergi dərəcəsindən xeyli aşağı olur. Lakin azaldılmış vergi dərəcələrinin tətbiqi vergi inzibatçılığı baxımından bir çox problemlər yaradır. Məsələn, iri vergi ödəyiciləri vergi planlaşdırılması və xüsusi manipulyasiya üsullarından istifadə etməklə aşağı vergi dərəcələrindən faydalana bilirlər. Digər tətbiq olunan güzəştlər vergi təsillərinin verilməsi ilə bağlıdır. Yeni qeydiyyatata alındığı gündən bir neçə il müddətinə vergilərdən tamamilə azad edilir. Vergi təsilləri hal-hazırda Rusiya Federasiyasında, Moldovada və bir çox digər ölkələrdə tətbiq olunur. Azərbaycanda inovativ sahələrin inkişafını və bu sahədə fəaliyyət göstərən KOS subyektləri üçün genişmiqyaslı güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində müvafiq icra hakimiyyətinin qərarına əsasən yaradılan sənaye və texnologiya parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslərin sənaye və texnologiyalar parkındakı fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir – qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatata alındıqları hesabat ilindən başlayaraq 7 il müddətinə mənfəət vergisindən, əlavə dəyər vergisindən, torpaq vergisindən və əmlak vergisindən azad edilmişlər. Bu şübhəsiz ki, bu sahələrin inkişafına öz təsirini göstərəcəkdir.

Müasir dövrdə hər bir ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran sosial və iqtisadi problemlərin həlli dövlət xərclərinin artırılmasını tələb edir. Bu baxımdan vergi sistemi qarşısında duran əsas vəzifə artan dövlət xərclərinin maliyyələşməsinin təmin edilməsindən ibarətdir. Kiçik və orta biznesin inkişafının təmin edilməsində digər vergi növləri ilə müqayisədə gəlir vergisi xüsusi rol oynayır. Bunun əsas səbəbi sahibkarlıq fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirin demək olar ki, həmişə vergitutma obyektinə olması ilə bağlıdır. Gəlir hansı dövlət büdcəsinə keçməsi sahibkarlar tərəfindən əldə olunan və sərəncamda qalan xalis

mənfəətə birbaşa təsir göstərir. Yüksək gəlir vergisi dərəcələrinin tətbiqi bir tərəfdən dövlət büdcəsinə mədaxil olunan daxilolmaları artırır (mümkün məhdudiyyətlər daxilində), digər tərəfdən isə sərəncamda qalan gəlirləri azaldır. Bu isə öz növbəsində sahibkarlar tərəfindən istehsalın genişlənməsi məqsədilə investisiya qoyuluşlarına və son nəticədə kiçik və orta təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin genişlənməsinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Vergi siyasəti demək olar ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir etdiyindən vergi daxilolmalarının strukturu və onun dinamikasındakı mövcud meyillər ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır. İqtisadi artımla vergi daxilolmaları arasında mövcud korelyativ asılılıqlar gəlir vergisi sisteminin formalaşması zamanı aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasını tələb edir:

- Gəlir vergisi iqtisadi subyektlərin (ilk növbədə kiçik biznes subyektlərinin) fəaliyyətinə birbaşa olaraq təsir göstərir. Yüksək gəlir vergisi iqtisadi stimullaşdırmanı zəiflədir və onun səmərəliliyini aşağı salır;

- Gəlir vergisi əhalinin gəlirlərə görə paylanmasına təsir göstərir. Bir çox ölkələrdə kiçik sahibkarlara tətbiq edilən aşağı vergi dərəcələri digər təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə təsir göstərir və sosial bərabərsizliklərin yaranmasına səbəb ola bilər;

- Vergi qanunvericiliyinin qeyri-sabitliyi və onda baş verən dəyişikliklər yeni transaksiya və koqnitiv xərclərin yaranmasına səbəb olur. Vergi ödəyiciləri öz fəaliyyətini yeni sistemlə uyğunlaşdırmalıdır. Bi isə əvvəl nəzərdə tutulmuş biznes planlarının dəyişməsinə, vaxtın itirilməsinə və bir çox arzuolunmaz xərclərin yaranmasına səbəb olur.

Ona görə vergi sistemi dizayn olunmamışdan əvvəl bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmalı və optimal variant qəbul edilməlidir.

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanda KOS-ın vergi öhdəlikləri göstərilmişdir.

Cədvəl 3.1. Fərdi sahibkarlıq və kiçik və orta müəssisələrin əsas vergi öhdəlikləri

Vergi ödəyicisi	Vergi	Vergitutma obyektı	Vergi dərəcəsi
Kiçik və orta müəssisələr	Mənfəət vergisi	Vergi ödəyicisinin illik bütün gəlirləri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərq (qeyri-rezident vergi ödəyiciləri üçün yalnız Azərbaycandakı mənbədən tutulan gəlir nəzərə alınır)	20%
	Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	Müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri	1%
	Ödəmə mənbəyində tutulan vergi	KOM-lar tərəfindən və KOM-lara ödənilən dividendlər və faizlər	10%

	Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	Azərbaycanda mülkiyyətdə olan və ya istifadə olunan torpaqlar	Torpağın yeri, keyfiyyəti və ölçüsündən asılı olaraq dəyişir
Fərdi sahibkarlıq	Gəlir vergisi	Vergi tutulan ümumi gəlir ilə (əmək fəaliyyəti, sahibkarlıq və ya qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı əldə olunan) Vergi Məcəlləsinə əsasən bu vergidən azad olunan gəlirlər arasındakı fərq	İllik gəlir: 30.000 manata qədər 14%, 30.000-dən yuxarı 4200 manat+30.000 manatdan yuxarı məbləğin 25 faizi
	Fiziki şəxslərin əmlak vergisi	Fiziki şəxslərə məxsus olan əsas vəsaitlərin dəyəri	Vəsaitlərdən asılı olaraq dəyişir
	Fiziki şəxslərin torpaq vergisi	Azərbaycanda mülkiyyətdə olan və ya istifadə olunan torpaqlar	Torpağın yeri, keyfiyyəti və ölçüsündən asılı olaraq dəyişir
Kiçik və orta müəssisələr və fərdi sahibkarlar	SSH	İşçilərə ödənilən haqların ümumi məbləği (əmək haqqı və digər müvafiq mükafatlar), 2008-ci ildən başlamaqla xarici işçilərə ödənilən gəlir də SSH məqsədləri üçün nəzərə alınır	İşəgötürən 22 faiz ödəyir İşçinin əmək haqqından 3 faiz tutulur
	ƏDV	Azərbaycan daxilində mal və xidmətlərin dövriyyəsi, habelə malların idxalı	18,0 faiz
	Yol vergisi	Azərbaycanda mülkiyyətdə olan və ya istifadə olunan nəqliyyat vasitələri	Nəqliyyat vasitəsinin mühərrikinin həcmindən asılı olaraq dəyişir
	Aksiz vergisi	Aksizli malların istehsal binasının hədudlarından kənara buraxılması	Malların növündən asılı olaraq dəyişir
	Mədən vergisi	Azərbaycan ərazisində çıxarılan faydalı qazıntılar	Faydalı qazıntıların növündən asılıdır.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi

Ticarət və tikinti sahələrində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər ölkə üzrə müəyyən olunmuş minimum aylıq əmək haqqının 50 faizi miqdarında, digər sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər isə 20%-nin miqdarında;

Bakı şəhərində 100 faizi, Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində 90 faizi, respublika tabeli digər şəhərlərdə 80 faizi, rayon mərkəzlərində, digər şəhərlərdə və qəsəbələrdə 60 faizi, kənd yerlərində 50 faizi miqdarında məcburi dövlət sosial sığorta haqqı ödəyirlər. Cədvəldən göründüyü kimi, KOS subyektləri müxtəlif növ vergiləri ödəyirlər. Bu vergilər fəaliyyət növündən asılı olaraq fərqlidir. Lakin sahibkar üçün vacib olan məsələ faktiki olaraq ödənilən vergilərin onun gəlirində real olaraq neçə faiz təşkil etdiyini bilməsindən ibarətdir. Ona görə bu halda effektiv vergi dərəcəsi istifadə edilməsi əhəmiyyətli olur. Vergitutma iqtisadiyyatında effektiv vergi dərəcəsi ilə yanaşı

marjinal vergi dərəcəsi anlayışından da istifadə edirlər. Əgər gəlir vergisi şkalası proqresivdirsə, onda effektiv vergi dərəcəsi marjinal və nominal vergi dərəcəsindən fərqlənir. Marjinal vergi dərəcəsi dedikdə hər bir vahid artan gəlirə görə tətbiq edilən son vergi dərəcəsi başa düşülür. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 101-1-ci maddəsinə əsasən gəlir vergisinin marjinal dərəcəsi 25%-dir. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında bir yox, bir neçə vergi növlərinin tətbiqi orta vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi zərurətini meydana çıxarır. Bu prinsip etibarilə vergi iqtisadiyyatı praktikasında tətbiq edilən effektiv faiz dərəcəsi ilə oxşardır. Effektiv faiz dərəcəsi ödənilən faktiki vergilərin ümumi gəlirə olan nisbəti kimi başa düşülür. Aşağıdakı hipotetik bir misala nəzər yetirək:

Tutaq ki, hər hansı bir müəssisənin müəyyən bir vergi dövrü ərzində gəlirləri 200 min manat təşkil etmişdir. Bu şirkət həmin dövr ərzində 20 min gəlir vergisi, 10 min sosial vergi, 2 min əmlak vergisi ödəmişdir.

Bu halda ödənilən vergilərin ümumi məbləği 32 min şərti maliyyə vahidi təşkil etmişdir. Bu halda effektiv faiz dərəcəsi aşağıdakı kimi hesablanır.

Göründüyü kimi, bu halda effektiv vergi dərəcəsi nominal vergi dərəcələrindən fərqlidir. Bizim misalda gəlir vergisi dərəcəsi 10%, sosial vergi 5%, əmlak vergisi 2% təşkil etmişdir. Bu misalda effektiv faiz dərəcəsi 16%-dir Real praktikada isə onlar bir-birindən fərqli və ya bərabər ola bilər.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında gəlir vergisinin tətbiqi üsullarının təkmilləşdirilməsi 2 əsas istiqamət üzrə aparılması məqsədəuyğun hesab edilir:

- 1) Hüquqi şəxs şəklində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri;
- 2) Hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlar.

Kiçik və orta sahibkarların inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə həyata keçirilən vergi siyasəti OECD təşkilatı tərəfindən xüsusilə geniş şəkildə aparılır .

Fərdi sahibkarlara tətbiq edilən gəlir vergisi OECD təşkilatına daxil olan ölkələrdə muzzdlu əməyə tətbiq olunan gəlir vergisi dərəcəsi üzrə aparılır. Lakin hüquqi şəxs şəklində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə gəlir vergisinin tətbiqi fərqlidir.

Bu təşkilata daxil olan ölkələrin böyük əksəriyyətində gəlir vergisi ilə yanaşı digər vergilər də tətbiq edilir. Kiçik və orta sahibkarlıqda vergitutma prosesinin sadələşdirilməsi məqsədilə digər ölkələrdə, məsələn, Azərbaycanda tətbiq edilən hədd üsulundan istifadə edilir. Yeni şirkətlərin gəlirləri vergi qanunvericiliyində müəyyən edilmiş həddən böyük olduğu halda gəlir vergisi tətbiq edilir.

Məsələn, Danimarkada gəlir vergisinin morjinal dərəcəsi 60%, Böyük Britaniyada, Finlandiyada 40%, Slovakiyada isə 20%-dir. Lakin bu vergi dərəcələrinin tətbiqi kiçik və

orta sahibkarlıq subyektlərinə dövriyyənin müəyyən bir həddən yüksək olduğu halda tətbiq edilir. ABŞ-da 2007-ci ildə bu dövriyyə 370 min dollar, Almaniyada 320 min dollar, Slovakiya Respublikasında isə 70 min dollar təşkil etmişdir.

Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, hətta eyni bir sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələr müxtəlif orta vergi dərəcələrinə malik ola bilər. Belə ki, hər bir müəssisənin özünün tətbiq etdiyi idarəetmə üsulları, əmək haqqı siyasəti fərqli olduğuna görə orta vergi dərəcələri də bir-birindən fərqlənir. Bir çox ölkələrdə, məsələn, OECD praktikasında orta fərdi qeyd olunmuş vergi dərəcələrindən (OFVD) istifadə olunur. Biz də gələcəkdə orta vergi dərəcəsi dedikdə, OFVD başa düşəcəyik.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı məqsədilə dizayn olunmuş vergi siyasətində OFVD-nin xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Prinsip etibarilə marjinal vergi dərəcələri gəlirlərin vergitutma bazasına eyni dərəcə ilə tətbiq edildiyi halda, OFVD effektiv faiz dərəcəsinə bərabər olmalıdır. Azərbaycanda maddəyə tətbiq olunan gəlir vergisi dərəcələri də bir-birindən fərqlidir.

Bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz misal şərti olduğundan yalnız üç vergi növü göstərilmişdir. OFVD-ni dəqiq hesablamaq üçün bütün vergi ödəmələri nəzərə alınmalıdır. Bu vergi dərəcələrinin hesablanması faktiki olaraq makrosəviyyədə vergi yükünün qiymətləndirilməsi ilə anoloji. OFVD-nin hesablanması praktikada müəssisələrə düşən vergi yükünün qiymətləndirilməsinə imkan verir. Faktiki olaraq orta OFVD-nin hesablanması iri sahibkarlıq subyektləri ilə kiçik sahibkarlıq subyektləri arasında olan fərqlərin xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına imkan verir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın vergi stimullaşdırılması sahəsində təcrübələri göstərir ki, ümumi vergitutma sistemi çərçivəsində progressiv vergi dərəcələrinin tətbiq olunması daha güclü effektlərə səbəb olur. Progressiv vergi dərəcəsi kiçik və orta sahibkarlığa öz inkişafının ilkin mərhələsində mənfəətə minimal vergi dərəcəsi tətbiq etməyə imkan verir. İnkişafın sonrakı mərhələlərində isə müəssisənin fəaliyyəti genişləndikcə daha yüksək vergi dərəcələrinin tətbiq olunması imkanı yaranır. Lakin dövlətin səmərəli vergi siyasəti aparmaq cəhdləri müxtəlif ölkələrdə fərqli nəticələrə gətirir. Məsələn, Rusiya Federasiyasının təcrübəsi göstərir ki, iri müəssisələr kiçik müəssisələrə parçalanmaq yolu ilə vergilərə qənaət etməyə çalışırlar. Bu praktika digər ölkələrdə də mövcuddur. Məsələn, Azərbaycanda sadələşdirilmiş vergi dərəcəsinin aşağı olması hətta bir çox şəxslərin əmək haqqına tətbiq olunan vergi dərəcəsi yaymaq məqsədi ilə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatda durmasına və beləliklə, vergidən yayınmasına səbəb olur. Bu isə süni şəkildə qeyri-aktiv vergi ödəyiciləri ordusunun yaranmasına səbəb olur. Eyni qaydada mənfəət vergisindən

yayınmaq məqsədi ilə şirkətlər bir neçə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri şəklində qarşılıqlı asılı olan şirkətlərə çevrilir və öz aralarında aparılan manipulyasiya əməliyyatları ilə vergidən yayınırlar. Bu səbəbdən dövlətin səmərəli vergi siyasətinin qurulması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

1. Müəssislərin ilkin vergi yükü optimal və sabit olmalıdır.

2. KOS subyektlərinin vergi yükünün azaldılması vergi güzəştlərinin hesabına olmalıdır.

3. Müəssisənin uğurlu fəaliyyəti zamanı ümumi vergilərin artırılması istisna olunmalıdır..

Vergi dərəcəsinin optimal səviyyəsinin olması ideyası Laffer əyrisinin konsepsiyasının əsasında durur. Bu konsepsiyaya görə, vergi dərəcələrinin artırılması müəyyən C nöqtəsinə qədər vergi daxilolmalarının artmasına səbəb olur. Lakin vergi dərəcələrinin sonrakı artımları istehsalın inkişafı stimullarının azalmasına səbəb olur. Nəticədə, gəlirin həcmi və deməli, vergi daxilolmalarının həcmi azalır. Bu konsepsiya J.Byukenin, Q. Monissenin, L. Sokolovskinin, C. Movşoviçin və b. işlərində daha da inkişaf etdirilmiş və Laffer əyrisinin həndəsi xüsusiyyətləri ətraflı öyrənilmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə Laffer nəzəriyyəsi öz effektivliyini tam şəkildə sübuta yetirə bilməmişdir.

Mikro-səviyyədə vergi yükünün qiymətləndirilməsi aşağıdakı vergilərin nisbəti ilə müəyyənləşdirilir:

- 1) Satışdan əldə olunan vəsaitlərə olan vergi;
- 2) Əlavə dəyərə vergi;
- 3) Hesablanmış və xalis mənfəətə qoyulan vergi.

Birinci metod vergi orqanları tərəfindən səyyar vergi yoxlamaları üçün müəssisələrin seçilməsi meyarlarının biri kimi istifadə olunur. Lakin bu metod bəzi nöqsanlara malikdir. Vergi yükünün eyni olması hələ müxtəlif sahə müəssisələrinin vergi gərginliyinin eyni olması demək deyildir. İkincisi, satışdan əldə olunan vəsait vergi ödənilməsi üçün aid edilmiş bütün məbləği əhatə etmir. Satışdan əldə olunan vəsait əsasında hesablanmış vergi müəssisənin maliyyə vəziyyətinə vergilərin təsirini müəyyən etməyə imkan vermir.

İkinci metodun köməyi ilə vergi yükünün hesablanması müxtəlif sahə müəssisələri üçün vergi gərginliyinin orta qiymətini müəyyən etməyə imkan verir və bununla da sahə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün müəssisələrin vergi gərginliklərinin müqayisə imkanı yaranır. Lakin əlavə dəyərə vergi ödəmələri üçün əlaqədar olmayan məqsədli təyinat əhəmiyyəti daşıyan aşınmalar da aid edilir. Bu səbəbdən, əlavə dəyər əsasında

aparılan hesablamalar xətalara malikdirlər və vergitutmanın optimallaşdırılması yollarını müəyyənləşdirməyə (məs., fondtutumlu istehsalla məşğul olan müəssisələrdə) imkan vermirlər.

Bəzi tədqiqatçılar birinci və ikinci metodları, müəssisələrin xərclərinin strukturunun müxtəlifliyi, eləcə də, tətbiq olunan vergitutma sistemlərinin müxtəlifliyi səbəbindən tətbiq etməyi məqsədəuyğun hesab etmirlər. Əksər tədqiqatçılar vergi yükünün dəqiq meyarını hesablanmış mənfəəti hesab edirlər. Lakin bu yanaşma da nöqsanlıdır, çünki vergi yükü təkəcə mənfəətə qoyulan vergi əsasında deyil, eyni zamanda vergitutmanın digər bazaları əsasında tutulan vergiləri də əhatə edir. Ona görə də, vergi yükünün müəyyən olunması üçün yuxarıda göstərilən metodların sintezindən, yəni hər vergi növü üzrə müvafiq vergitutma bazası əsasında hesablanmış vergilərin və sonradan vergi yüklərinin cəmlənməsi, istifadə etmək daha düzgün olardı.

Aydındır ki, sintetik yanaşmanın tətbiqi müxtəlif sahələrin müəssisələrinin vergi yüklərinin əlavə dəyərin və xərclərin strukturlarının müxtəlifliyi səbəbindən fərqlənmələrini bilməyi tələb edir. Lakin müxtəlif sahələrin müəssisələrinin vergi yüklərindəki fərqlərin aşkarlanması imkan verir ki, vergi yükünün bərabərləşdirilməsi məqsədi ilə müxtəlif sahələrin müəssisələrinin ümumi vergi yükü meyar kimi götürülərək faiz dərəcələrinin əsaslandırılmış differensial requlyasiyasını mümkün etsin.

Bu zaman o da aşkardır ki, cəmi vergi yükünün bərabərliyinin təmin edilməsi özlüyündə müəssisələrin fəaliyyətinin effektivliyi problemini həll etmir, çünki bu effektivlik insan kapitalının istifadəsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məlumdur ki, bir çox sahibkarlar muzzdu əməkçilərin mənafeələrinin ziddinə olaraq stimullaşdırıcı ödənişlər əvəzinə qeyri-rəsmi əməkhaqqı ödəyirlər. Ona görə də, dövlət vergi siyasəti əməkhaqqının yüksəldilməsinin və leqallaşdırılmasını həvəsləndirməlidir. Bu məsələnin həlli üçün təsirli vasitələrə malik olan dövlət müəssisələrin iqtisadi effektivliyinin artırılması, əhalinin rifah halının və sosial-iqtisadi inkişafın i səviyyəsinin yüksəldilməsi şərtlərini təmin etməlidir.

Müəssisələrin iqtisadi effektivliyinin və əmək haqqının artırılması məqsədi ilə mənfəət vergisinə iqtisadi effektivliyin və əmək haqqının artdığı təqdirdə müvafiq vergi çıxılmasını etmək zəruridir.

Beləliklə, dövlət vergi siyasətinin göstərilən istiqamətlərdə təkmilləşməsi

KOS subyektlərinin yaradılmasını və inkişafını həvəsləndirilməsinə, əhalinin gəlirlərinin leqallaşmasına, kiçik, orta və iri biznesin gəlirlərinin leqallaşmasına, müəssisələrin inovasiya aktivliyinin yüksəlməsinə, vergi mühitinin yaranmasına səbəb

olacaq ki, bu da nəticədə, büdcəyə vergi daxilolmalarının artmasına və milli sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsinin yüksəlməsinə təkan verəcəkdir.

Bütün bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, KOS-a düşən vergi yükü onun stimullaşdırılması məqsədi ilə iri sahibkarlıq subyektlərindən fərqləndirilməlidir. Mənfəət vergisinin aşağı dərəcələri ilə tətbiqi inzibatçılıq baxımından mürəkkəb olmasına baxmayaraq, praktiki baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə müsbət nəticələrini vermişdir. Praktiki olaraq mövcud vergi qanunvericiliyi çərçivəsində fəaliyyət göstərən iri və KOS subyektləri eyni OFVD-yə məruz qalmasını göstərir. Lakin fərdi sahibkarlar üçün OFVD fərqli qiymətlər verir.

Əlavə dəyər vergisinin tətbiqi.

Kiçik biznesi stimullaşdıran vergi siyasətinin formalaşdırılması zamanı qarşıda duran ən mühüm problemlərdən biri əlavə dəyər vergisinin tətbiqi ilə bağlıdır. Kiçik sahibkarlığın inkişafını stimullaşdıran vergi siyasətinin dizaynı zamanı ƏDV-yə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

İlk dəfə yeni yaradılan əlavə dəyərdən vergi tutulması ideyası XX əsrin əvvəllərində məşhur alman sənayeçi Dr.Simens tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu ideyanın əsas mahiyyəti yeni yaradılan dəyərin vergiyə cəlb edilməsi və son vergi yükünün istehlakçının üzərinə atılmasından ibarət olmuşdur. Belə olan halda vergi yükünün bir hissəsi istehsalçıdan istehlakçıya keçir, əvəzində isə istehsal edən şəxs öz istehsalını artırmaq üçün sərəncamda qalan gəlirini artırmaq imkanını qazanır. Çünki istehsalçının ƏDV-ni əvəzlətdirmək hüququ olduğu halda, son istehlakçının bu hüququ olmur. Şübhəsiz ki, bu ideyanı irəli sürən zaman Dr.Simens ilk növbədə istehsalın genişləndirilməsi marağını güdürdü. Lakin digər tərəfdən dövlət də ƏDV-ni toplamaq üçün iqtisadi inkişafın, xüsusi ilə rentabelli elm tutumlu sahələrin və eyni zamanda əhəlinin gəlirlərinin artmasında maraqlı olur. Bu fikrin XX əsrin ilk onilliyində irəli sürülməsinə baxmayaraq, o ilk dəfə 50-ci illərdə Fransada tətbiq olunmağa başlandı.

ƏDV təxminən 60 ildən az müddətdə tətbiq olunmağa başlasa da, bütün dünyada vergitutmanın həlledici komponentlərindən birinə çevrilmişdir. ƏDV-nin sürəkli və davamlı artımı XX əsrin vergitutma praktikasında çox mühüm və diqqətə layiq hadisəsidir. BVF-nun ekspertləri bu vergi növünün yayılmasını və tətbiqini təhlil edərək aşağıdakı suallara cavab tapmağa çalışırlar:

- ƏDV bir vergi kimi nə dərəcədə effektivdir?
- Nə dərəcədə ədalətlidir?
- Bütün ölkələr üçün yararlıdır mı?.

Digər vergi növləri ilə yanaşı ƏDV kiçik biznes subyektlərinə daha çox vergi və inzibatçılıq yükü əmələ gətirir. Bir çox ölkələrdə, məsələn, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən Ukraynada aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, ƏDV-ni gəlir vergisinə nisbətən daha problematik bir vergi növü kimi qəbul edirlər (29). Bu zaman kiçik biznesə düşən inzibatçılıq yükü orta biznesə nisbətən daha yüksək olur. Kiçik biznesin inkişafında ƏDV-nin tətbiq edilməsinin əsas problemləri aşağıdakılardır:

- Kiçik biznes subyektlərinin demək olar ki, böyük əksəriyyəti ƏDV-nin tətbiqinin böyük transaksiya xərclərinə gətirdiyini göstərirlər;
- Vergi orqanları kiçik biznesdən daxil olan əlavə dəyər vergisinin çox kiçik paya (bəzən ümumi vergi daxilolmalarının 1%-dən aşağı olması) malik olmasını qeyd edərək onun toplanmasına çəkilən xərclərin böyük olmasını qeyd edirlər;
- Kiçik biznes subyektlərinin qeyri-formal sektorda fəaliyyət göstərməsi onların əlavə vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatda alınmasında problemlər yaradır.

Kiçik biznesin əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməsinin əsas meyarı ticarət dövriyyəsidir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 218-ci maddəsinə əsasən ƏDV-nin məqsədləri üçün ərizə vermə öhdəliyini yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120.000 manatdan 200.000 manatadək artırılıb. Məcburi ƏDV qeydiyyatına alınmaq öhdəliyi yaradan həddin artırılması dövriyyəsi 200.000 manatadək olan şəxslərə sadələşdirilmiş vergitutma rejimində fəaliyyətlərini davam etdirməyə imkan verəcək ki, bu da vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi ilə yanaşı, həmin vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasını təmin edəcək.

Digər mühüm məsələ, ticarət və ictimai iaşə sektorunun vergiyə cəlb edilməsindəki dəyişikliklərlə əlaqədardır. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olduğu halda belə, məhz bu iki sahədə çalışan vergi ödəyiciləri sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi ola biləcəklər. Yalnız bu halda, yəni ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin satış dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olduğu halda, əldə edilən ümumi hasilatın həcmindən ticarət fəaliyyəti üzrə 6 faiz, ictimai iaşə fəaliyyəti üzrə 8 faiz dərəcə ilə sadələşdirilmiş vergi tətbiq ediləcək. Satış dövriyyəsi 200.000 manatdan aşağı olan bütün digər sahibkarlıq subyektləri, o cümlədən ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri isə yenə də əvvəlki qaydada, yəni Bakı şəhərində vergilərini 4 faiz, digər regionlarda isə 2 faiz dərəcə ilə ödəyəcəklər.

Ticarət dövriyyəsi 200.000 manatdan artıq olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etməyə də bilirlər. Vergi Məcəlləsi onlara bu

seçim hüququnu verir. Bu halda həmin şəxslər Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş ümumi qaydada ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatla alınaraq ƏDV, ilin yekunlarına əsasən mənfəət (gəlir) və əmlak vergilərini (hüquqi şəxslər üçün) dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər.

Bir çox Avropa ölkələrində iki il dalbadal dövriyyə ƏDV həddini keçdikdən sonra o ƏDV ödəyicisinə çevrilir. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 155-1-ci maddəsinə əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 200000 manatdan artıq olan şəxslər ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatla dair ərizə verməyə borcludur. Azərbaycanda kiçik biznes subyektləri üçün könüllü olaraq sadələşdirilmiş vergi rejimindən ümumi vergi rejiminə keçid nəzərdə tutulmuşdur. Vergi Məcəlləsinin 156.1-ci maddəsinə əsasən qeydiyyatdan keçməli olmayan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxs vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyat haqqında könüllü olaraq ərizə verə bilər. Qeyd edək ki, belə könüllülük prinsipi hər bir ölkədə nəzərdə tutulmamışdır. Şübhəsiz ki, hər hansı bir kiçik biznes subyektinin bir vergi rejimindən digərinə keçməsi onun koqnitiv və transaksiya xərclərinin (yeni sistemə keçidlə əlaqədar olaraq yaranan xərclər, əsasən qeyri-maddi xərclər) artmasına səbəb olur. Digər tərəfdən isə sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən vergi ödəyicisinin həmin rejim çərçivəsində fəaliyyət göstərməsi onun biznesinin genişləndirmə imkanlarını məhdudlaşdırır. Digər vacib məqam ƏDV qeydiyyatında durmayan vergi ödəyicilərinin əvəzləşdirmə hüququnun olmaması ilə bağlıdır. Vergi Məcəlləsinin 176.4-cü maddəsinə əsasən ƏDV-nin ödəyiciləri olmayan alıcılara pərakəndə mal göndərildikdə və ya xidmət göstərildikdə , elektron –hesab fakturası əvəzinə qəbz və ya çek verilə bilər. Qəbz, çeklər , müəyyən edilmiş qaydada tərtib edilməyən elektron vergi hesab fakturaları , nağd əməliyyatların rəsmiləşdirildiyi sənədlər verginin əvəzləşdirilməsinə əsas vermir. Beləliklə, bütün bu deyilənlərdən ƏDV-dən azad olmanın üstün cəhətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Vergi sistemine uyğunlaşma səviyyəsinin sadəliyi;
- İnzibatçılıq xərclərinin aşağı olması;
- Vergi orqanlarının resurslarının daha yüksək riskli sahələrə istiqamətlənməsi

və s.

ƏDV-dən azad olmanın çatışmayan cəhətləri heç də onun üstünlüklərindən az deyildir:

- ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi hüququnun olmaması;
- Biznesin inkişafına vergi baxımından olan stimullarının zəif olması;

- ƏDV qeydiyyatında olan vergi ödəyicilərinin ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi hüququ olmayan təsərrüfat subyektləri ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasının səmərəli olmaması.

Dövriyyə müəyyən həddi keçdikdən sonra ƏDV qeydiyyatına durmaq öhdəliyi yaranır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən ƏDV-nin fərqli dərəcələri nəzərdə tutulmadığına görə kiçik biznes subyektinin vergi yükü artmış olur. Ona görə vergi rejiminin dəyişilməsi zamanı ƏDV-nin azaldılmış dərəcələrindən istifadə olunması bu prosesin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsinə imkan vermiş olardı. Beləliklə, kiçik biznesdə ƏDV-nin tətbiqi və ya tətbiq edilməməsi həddlərinin artırılması zamanı vergi orqanları əsas hədd kimi vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi əsas götürür (1) . Bu həddin artırılması və ya azaldılması vasitəsi ilə vergi ödəyicilərinin hansı rejimdə fəaliyyət göstərməsinə təsir göstərmək olar. Bu həddi birinci parametrlər kimi qəbul etmək olar . İkinci parametrlər olaraq ƏDV-nin dərəcəsinə əsas götürmək olar. Bu iki parametrdən istifadə etməklə qarşıya qoyulan məqsəd və gözlənilən nəticələrin effektivliyinin monitorinqinin aparılması üçün aşağıdakı sxemdən istifadə etmək olar.

Əsas məqsəd: Vergidən daxilolmalarının artması kiçik biznesin inkişafının stimullaşdırılması.

Göstərici 1. (İndikator) Vergi daxilolmaları .

Göstərici 2. (indikator) Kiçik biznesin inkişafı göstəricisi (dövriyyə, gəlir).

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsi nəzərdə tutulur.

Gözlənilən nəticə 1. Vergitutma bazasının genişlənməsi

Gözlənilən nəticə 2. Kiçik sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması.

Bizim halda vergi sistemində baş verən dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi üçün yuxarıdakı göstəricilərin dinamikasına baxmaq lazımdır.

Optimal həddin seçilməsi.

Vergi məqsədləri üçün KOS-ın identifikasiyası aparıldığı zaman hansı dövriyyənin son hədd meyar olduğu nəzərə alınmalıdır. Bu həddən yuxarı olan dövriyyə artıq ƏDV-yə cəlb olunur. Onun optimal qiymətinin müəyyən edilməsi üçün Ebril, Kin və Bodril [36] tərəfindən aşağıdakı düstur təklif edilmişdir:

$$Z^* = \frac{\delta A + C}{(\delta - 1)\tau v}$$

Burada:

Z^* - vergi tutulan əməliyyatların optimal həddidir;

v – əməliyyatın hər vahidi üçün əlavə yaranan dəyərdir;

τ - ƏDV-nin tətbiq olunmasının mövcud olan vergi dərəcəsidir;

A – verginin yığılması ilə bağlı inzibati xərclərdir;

δ - hökumətin itkilərinin xüsusi çəkisidir;

C- uyğunlaşma xərcləridir (compliance cost).

Göründüyü kimi, praktikada bu düsturun tətbiq edilməsi o qədər də sadə deyildir.

Bu formula ƏDV-nin tətbiq olunduğu gəlir həddinin (Z) əvəzinə onun optimal həddini (Z^*) müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Beynəlxalq praktikada kiçik və orta biznes subyektləri üçün ƏDV həddinin seçilməsi üsulları müxtəlifdir və ölkələr üzrə bir-birindən fərqlidir. Bir çox ölkələrin vergi qanunvericiliyində, ümumiyyətlə, belə bir hədd qoyulmur. Azərbaycanda bu hədd 120000 AZN, Sinqapurda isə bu hədd 700000\$ təşkil edir. Çində bu hədd 120800 ABŞ dolları təşkil edir. Bu hədd əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tətbiq edilir və bir-birindən fərqlidir. Bu cür həddin seçilməsi subyektiv olmaqla yanaşı bəzi obyektiv amillər də nəzərə alınmalıdır. Bu amillərə aşağıdakıları aid etmək lazımdır:

- ölkədəki KOS-ın mövcud vəziyyəti və onun iqtisadi göstəricilərinin dinamikası;
- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə orta aylıq əmək haqqı;
- vergi ödəyicilərinin illik dövriyyəsinin təhlili;
- kiçik və orta müəssisələrin meyarları.

Kiçik biznesin həcmnin adekvat şəkildə müəyyən edilməsinin vergi qanunvericiliyi baxımından vacib praktiki əhəmiyyəti vardır. ƏDV-nin tətbiqi prosesində optimal həddin seçilməsi zamanı şirkətlər adətən qeyd edildiyi kimi, iki hissəyə bölünürlər:

- ƏDV ödəyən şirkətlər;
- ƏDV ödəməyən şirkətlər.

ƏDV ödəməyən şirkətlər mal və xidmətlər bazarında rəqabət baxımından nisbi üstünlüklərə malik olur. Əvvəlki paraqrafda qeyd edildiyi kimi, əlavə dəyər vergisi istehlak vergisi olduğundan ikinci qrupa daxil olan şirkətlər onu ödəmədiyinə görə onun istehsal etdiyi mal və xidmətlərin qiyməti daha aşağı olur. Digər tərəfdən onlar əlavə dəyər vergisini ödəmədiyinə görə birinci qrupa daxil olan şirkətlərlə iqtisadi əqdlərin aparılması zamanı onları ƏDV-nin ödənilməsi zamanı əvəzləşdirmə imkanlarından məhrum edirlər. Bu isə öz növbəsində belə neqativ təsirlərə malik olduğuna görə bu iki qrup şirkətlər arasında əqdlərin bağlanılmasına mənfi təsir göstərilir. Ona görə belə mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün bir çox ölkələrdə, hətta dövriyyəsi ƏDV həddindən aşağı olan şirkətlər də könüllü olaraq ƏDV ödəyicilərə kimi qeydiyyatdan keçə bilirlər.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin açılması, qeydiyyatdan alınması və gələcək inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri ölkədə həyata keçirilən vergi siyasətidir.

KOS-un fəaliyyətini stimullaşdıran vergi siyasətinin formalaşması hal-hazırda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ən mühüm problemlərdən biridir.

KOS-ın vergiyə cəlb edilməsi digər sahələrdə olduğu kimi müvafiq problemlərin həllini tələb edir. Birinci əsas məsələ vergi ödəmələrinin (xərclərinin) KOS-ın inkişafına təsirini öyrənməkdən ibarətdir. Vergi xərclərinin iri sahibkarlıq subyektlərinə təsiri kiçik biznesə təsirindən fərqlidir. Belə ki, vergi xərcləri məhdud maliyyə resurslarına malik kiçik biznesin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Kiçik biznes iqtisadi inkişafa və xüsusi ilə yeni iş yerlərinin açılmasının əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğuna görə, ona uyğun olan vergi sisteminin formalaşması vacib və praktiki əhəmiyyətə malik olan bir məsələ kimi baxılır. Ona görə vergi uyğunluğu və əmələmə məsələlərini həll etmək üçün ilk növbədə kiçik biznes üçün vergi sistemi maksimum dərəcədə sadələşdirilməlidir.

Müasir dövrdə qloballaşma şəraitində vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması çox çətin və vacib məsələdir. Məsələ ondan ibarətdir ki, əgər vergi siyasəti əsasən iri sahibkarlıq subyektlərinin vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı olsaydı, onda kiçik biznes daha yüksək vergi yükünə məruz qala bilərdi.

Beləliklə, bütün bu deyilənlərin əsasında KOS-da əlavə dəyər vergisinin tətbiqi ilə bağlı aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- ƏDV-ni ödəməkdən azad olunan vergi tutulan əməliyyatların həcmi ilə bağlı müəyyən edilmiş hədd (1) subyektiv xarakter daşıyır;

- Sadələşdirilmiş vergi rejimində (ƏDV ödəməyən) fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri (kiçik biznes subyektlərinin böyük əksəriyyəti) ümumi vergi ödəyicilərinin 90%-dən çoxunu təşkil etməsinə baxmayaraq, onlar vasitəsi ilə həyata keçirilən ödəmələr ümumi vergi daxilolmalarının 1-2%-ni təşkil edir;

- ƏDV kimi qeydiyyatdan keçməyən kiçik biznes subyektlərinin inkişaf perspektivləri xeyli dərəcədə məhduddur.

Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı.

- Azərbaycanda kiçik, orta və mikrofirmaların təsnifat meyarları hər biri üçün ayrılıqda müəyyən olunması;

- ƏDV-dən vergi tutulan əməliyyatların həcminə görə azadolmanın, əsasən kiçik və mikrofirmalara aid edilməsi;

- Bu həddin mərhələli şəkildə azaldılması və ƏDV ödəyicilərinin sayının artırılması;

- Kiçik biznes subyektlərinin inkişafının stimullaşdırılması;

- ƏDV ödəyiciləri kimi qeydiyyatda olan kiçik sahibkarlıq subyektlərinə ƏDV-nin azaldılmış dərəcəsinin tətbiqi.

Tikinti sektorunun fəaliyyətinin canlandırılmasına və bu sahədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin vergi yükünün azaldılmasına hesablanıb. İlk növbədə, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq və yaxud bu hüquqdan imtina etməklə ƏDV-nin, mənfəət (gəlir) vergisinin, əmlak vergisinin ödəyicisi olmaq hüququ verilib.

Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər eyni zamanda həm sadələşdirilmiş verginin, həm də ƏDV-nin ödəyiciləri hesab olunurdular. Həmin şəxslər təməl işlərinə başladığında, tikilən binanın layihə üzrə sahəsinin hər kvadratmetri üçün 10 manat məbləğinə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş zona əmsalları tətbiq edilməklə sadələşdirilmiş vergini hesablayır və müvafiq bəyannaməni vergi orqanlarına təqdim edirdilər. Təməl işlərinə başlanılmış binanın tikilib-tikilməməsindən asılı olmayaraq hesablanmış sadələşdirilmiş vergi bərabər hissələrlə 8 rüb ərzində büdcəyə ödənilirdi.

Bununla yanaşı, mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən təqdim edilən yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin hər kvadratmetri üçün 225 manat məbləğinə yenə də ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə təsdiq edilmiş əmsallar tətbiq edilməklə ƏDV tutulan minimum dövriyyə müəyyən edilərək həmin sahələrin təqdim edildiyi ayda ƏDV hesablanaraq büdcəyə ödənilirdi.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etdikləri halda, tikinti-quraşdırma işlərinə başladığı rübdə tikilən binanın sahəsinin hər kvadratmetri üçün 45 manata Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallarını tətbiq etməklə sadələşdirilmiş vergi hesablanmalı və hesablanmış vergi bərabər hissələrlə 10 rüb ərzində dövlət büdcəsinə ödənilməlidir. Bu halda hüquqi şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, fiziki şəxslər isə ƏDV-nin və gəlir vergisinin ödənilməsindən azad edirlər.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etmədikləri halda, onlar tərəfindən yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin təqdim edilmə dəyərindən ƏDV, təqdim etmədən əldə edilən gəlirləri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərqdən yaranan mənfəətdən mənfəət (gəlir) vergisi və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan əmlaka görə əmlak vergisi (hüquqi şəxslər üçün) dövlət büdcəsinə ödənilməlidir. Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə vergitutma metodu üzrə seçim hüququnun verilməsi onlar tərəfindən sahibkarlıq

fəaliyyətində maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsinə və tikinti sektorunun inkişafına şərait yaradacaq.

3.2. Kiçik və orta biznesin inkişafında tətbiq olunan vergi sistemləri və onların Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Öhdəlik edilmiş gəlirə görə vahid vergi.

Öhdəlik edilmiş gəlirə vahid verginin (ÖEGVV) əsasında vergi ödəyicilərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinin həcmi müəyyənləşdirmək üçün xarici meyarlardan istifadə etməklə vergitutmaya cəlb etmək prinsipi durur. Bu prinsipə əsasən hər bir fəaliyyət növü üzrə rentabellik dərəcəsi nəzərə alınmaqla gəlirin həcmi müəyyənləşdirilir və ona əsasən vergi müəyyən edilir. Praktiki olaraq vergi ödəyicisinin gəliri öhdəlik edilmiş gəlirdən çox və ya az ola bilər. Öhdəlik edilmiş gəlirə vahid vergi (ÖEGVV) – müəyyən təsərrüfat fəaliyyəti növlərinə şamil edilir və bəzi vergiləri əvəz edir. Bu vergi kiçik biznesin vergilərlə bağlı problemlərini sadələşdirmək üçün tətbiq edilir. Bu vergi növü İspaniyada, İtaliyada, Rusiya Federasiyasında və digər ölkələrdə tətbiq olunur. Rusiya Federasiyasında bu vergi növü aşağıdakı fəaliyyət sahələrinə şamil edilir:

- Məişət və baytarlıq xidmətləri;
- Avtonəqliyyat vasitələrinin təmiri, yuyulması, texniki baxışı və qorunması ilə bağlı xidmətlər;

- Avtonəqliyyat xidmətləri;
- Pərakəndə satış;
- İctimai iaşə xidmətləri;
- Avtonəqliyyat vasitələrində və ictimai yerlərdə reklamın yerləşdirilməsi;
- Müvəqqəti yaşayış yerləri ilə təmin etmək və yerləşdirməklə bağlı xidmətlər;
- Ticarət məqsədi ilə əmlakın və torpaqların icarəyə verilməsi.

ÖEGVV ödəyicisi – hüququ şəxslər və hüququ şəxs yaratmadan müəyyənləşdirilmiş sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdir. Bu müəssisələr və fərdi sahibkarlar ÖEGVV ödəyicisi olaraq qeydiyyatda olmalıdırlar. ÖEGVV bir çox vergiləri və ödəmələri əvəz edir. Bu rejimdə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərindən büdcədənkənar sosial fondlara ödəmələr tutulmur. Bu vergi növünə oxşar prinsip Azərbaycan sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən şəxslərə də şamil edilir. Eyni prinsip Azərbaycanda da tətbiq olunur. Hal-hazırda, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 220-ci maddəsinə əsasən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri olan kiçik sahibkarlıq subyektləri Bakı şəhərində dövrüydən 4%, digər şəhər

və rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2% vergi dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunurlar. Vergi Məcəlləsinin 219.2-ci maddəsinə əsasən sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmlak vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər bu fəaliyyət üzrə gəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi deyildirlər.

ÖEGVV üzrə öhdəliklərin vergitutma bazası müəssisələr və fərdi sahibkarlar üçün fərqli qaydalarda formalaşır. Fərdi sahibkarlar üçün vergitutma bazası kimi vergi dövrü ərzində əldə edilmiş gəlirlər (istər natural, istərsə də pul formasında, müəyyən tutulmalar çıxılmaqla) müəyyən olunurlar. Bu zaman, gəlirdən çıxılması xərclər mənfəət vergisi üçün nəzərdə tutulmuş xərclərə analogi olaraq müəyyən olunurlar.

ÖEGVV ödəyiciləri aşağıdakılardan azaddırlar:

- Dövlət rüsumları;
- Gömrük rüsumları və ödəncələri;
- Lisenziya və qeydiyyat tutulmaları;
- Nəqliyyat vasitələrinin sahibkarlarının vergisindən;
- Torpaq vergisi;
- Xarici pul nişanlarının və xarici valyuta ilə ifadə olunmuş sənədlər alınması ilə

bağlı vergilər.

ÖEGVV ödəyiciləri, həmçinin büdcəyə ƏDV və fiziki şəxslərin gəlir vergisini ödəməlidirlər. ÖEGVV obyekt olaraq növbəti təqvim ayı üçün öhdəlik edilmiş gəlir götürülür.

RF subyektinin normativ aktı ilə öhdəlik edilmiş gəlirin məbləği və ÖEGVV hesablanması formulasının digər komponentləri müəyyən olunurlar. Dövlət orqanları öhdəlik edilmiş gəlirə vergi və digər dövlət orqanlarının yoxlamaları, eləcə də müstəqil təşkilatların qiymətləndirmələri nəticəsində əldə edilmiş məlumatların statistik təhlili əsasında müəyyənləşdirirlər.

ÖEGVV-nin hesablanması üçün aşağıdakı xüsusi anlayışlardan istifadə olunur.

Gəlir bazası – verilmiş fəaliyyət sahəsinin müqayisə oluna biləcək şərtlər daxilində vahid fiziki göstəricisi üçün dəyərlərə ifadə olunmuş şərti gəlir. Fiziki göstəricinin vahidi kimi sahə vahidi, işçilərin sayı, avadanlıqla təchiz edilmiş yerlərin sayı, istehsal gücü vahidi və s. tətbiq oluna bilər.

Gəlir bazasının artırıcı (azaldıcı) əmsalları – sahibkarlıq fəaliyyətinin nəticələrinə bu və ya digər dərəcədə təsir edən amillərə uyğun əmsallar. RF hökuməti sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla gəlir bazasının artırıcı (azaldıcı) əmsalları kimi aşağıdakıları məsləhət görür:

- Regionların müxtəlif qruplarında;
- Yaşayış məntəqələrinin tipinə görə;
- Müəssisənin yerləşdiyi yerə görə.

Öhdəlik edilmiş gəlir (ÖEG) gəlir bazasının artırıcı (azaldıcı) əmsallar və fiziki göstəricinin vahidlərinin sayının hasili kimi hesablanır:

$$\text{ÖEG} = \text{GB} \times K_{1,2,3} \times E.$$

Burada,

GB – gəlir bazası;

$K_{1,2,3}$ - artırıcı (azaldıcı) əmsallar;

E - fiziki göstəricinin vahidlərinin sayıdır.

ÖEGVV-nin güzəştləri və ödəmə müddətləri RF subyektinin normativ aktları ilə müəyyənləşdirilir.

ÖEGVV ödəyicisi olan təşkilatlar mühasibat uçotu aparmalı və vergi orqanlarına mühasibat hesabatlarını təqdim etməli, eləcə də kassa əməliyyatlarının aparılması qaydalarına əməl etməlidirlər. Təşkilatlar vergitutma obyektlərinin müstəqim uçotunu müstəqil aparırlar.

ÖEGVV-nin hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı problemlərlə əlaqədar aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

- ÖEGVV ödəyiciləri öhdəlik edilmiş gəlirə aid edilməyən bütün fəaliyyət növləri üçün müəyyən edilmiş vergiləri və ödəncələri ödəməlidirlər. Beləliklə, çoxprofilli təşkilatların ödəməli olduğu vergilərin sayı artmış olur.

- ÖEGVV sistemə keçmək mühasibat uçotunun aparılmasını və hesabatlarının tətbiq edilməsini sadələşdirmir. Üstəlik həm ÖEGVV ödəyiciləri, həm də ümumi qaydada vergi ödəyənlər müstəqim uçot aparmalıdırlar. Müstəqim (əlahiddə) uçotun aparılması əlavə əmək məsrəflərinə səbəbdir və əksər hallarda, daha detallaşmış analitik uçotun aparılması deməkdir.

- Qanun yalnız verginin tutulmasının ümumi konsepsiyasını müəyyənləşdirir, verginin hesablanmasının və ödənilməsinin konkret əsasları isə RF subyektlərinin normativ aktları ilə müəyyən olunur. Belə olan təzddə, praktika göstərir ki, təşkilatlar federal qanunvericiliklə subyektlərin normativ aktları arasında olan ziddiyyətlərdən və istifadə olunan bəzi anlayışların təyinatındaki qeyri-müəyyənliklərdən əziyyət çəkirlər.

Patent sistemi.

Patent sistemi uzun illər sadələşdirilmiş vergi sisteminin “kölgəsində” olmuşdur. Nəhayət, 2013-cü il 1 yanvar tarixindən Rusiya Federasiyasında KOS subyektləri üçün

müstəqil vergi sistemi statusu qazanmışdır. Bu zaman regional hakimiyyətə patent sisteminin tətbiqi üçün hərtərəfli səlahiyyətlər verilmişdir. Belə ki, patent sistemi Rusiya Federasiyasının subyektinin qanunu əsasında tətbiq olunur, eləcə də, fərdi sahibkarın potensial illik gəliri əsasında vergitutma bazası müəyyən olunur. Digər tərəfdən, Federasiyanın subyektləri bu gəliri diferensiallaşdırmaq, onun maksimal məbləğini artırmaq, patent vergisi rejiminə aid olunan fəaliyyət növlərinin siyahısına düzəlişlər etmək hüququna malikdirlər. Lakin yerli hakimiyyət orqanları bu hüquqların heç birinə malik deyildirlər.

Lakin patent sistemi üzrə bütün səlahiyyətlərin regionların əlində cəmləşməsi neqativ halların yaranmasına səbəb olmuşdur:

- Rusiya Federasiyasının subyekti üçün bütövlükdə vahid potensiala görə illik gəlir məbləğinin təyin edilməsi biznesin fəaliyyətində şəhərlə kənd arasındakı fərqləri nəzərə almağa imkan vermir;

- Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyinə görə patent üçün sahibkarlar tərəfindən ödənilmiş məbləğ yerli büdcəyə daxil edilir. Lakin patent sisteminə təsir barəsində heç bir səlahiyyətə malik olmayan yerli özünüidarə orqanları öz vergi gəlirlərinə təsir etmək üçün heç bir hüquqa malik deyildirlər.

Ona görə də, sahibkarlıq fəaliyyəti baxımından yerli şərtlərin nəzərə alınması tək-cə münasib vergi yükünün müəyyənləşdirilməsi və yerli özünüidarə orqanlarının biznesin fəaliyyətinin vergitutmaya cəlb edilməsində iştirakını təmin etmək üçün deyil, eyni zamanda yeni biznesin açılması baxımından əlverişli şərait yaradılması üçün də əhəmiyyətlidir. Digər tərəfdən, tək-cə yerli özünüidarə orqanlarının deyil, həm də vergi ödəyicilərinin maraqlarının nəzərə alınması effektiv və ədalətli patent vergitutma sisteminin yaradılmasının təminatıdır.

Patent sisteminin tətbiqində əsas məqsəd – kiçik biznesin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsidir.

Patent sistemi vergi hesabatları ilə bağlı bütün prosedurları əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirir: bəyannamə təqdim edilmir, mühasibat hesabatı tələb olunmur, kassa aparatlarının tətbiqinə ehtiyac yoxdur. Digər tərəfdən patent sisteminə keçid və ondan imtina könüllülük prinsipi əsasında gerçəkləşdirilir.

Patent sisteminin üstünlüklərindən biri də ondan ibarətdir ki, sahibkarlar tərəfindən maddəli işçilər üçün ödənilən sığorta tariflərinin dərəcələri nisbətən aşağıdır.

Patent sisteminin digər üstünlüyü isə ondan ibarətdir ki, o, bir neçə vergini bir vergi ilə əvəz edir. Məsələn, patent sistemində keçmiş sahibkar fiziki şəxslərin gəlir və əmlak vergilərindən, eləcə də müəyyən məhdudiyətlərlə ƏDV-dən azaddır.

Patent sisteminin Öhdəlik edilmiş gəlirə vahid vergidən əsas fərqləri aşağıdakı cədvəldə (Rusiya Federasiyasının nümunəsində) verilir:

Parametr	Patent sistemi	ÖEGVV
Vergi ödəyiciləri	Ancaq fərdi sahibkarlar	fərdi sahibkarlar və hüquqi şəxslər
Muzdlu işçilərin cəlb edilməsi	<= 15	<= 100
İllik gəlirə məhdudiyyət	60 mln. rubl	Məhdudiyyət yoxdur
Sahibkarların kateqoriyaları	Ancaq mikro biznes subyektləri	Mikro- və kiçik- biznes subyektləri
Fəaliyyət növləri	-İctimai işə zəlinin və ya ticarət yerinin sahəsi 50m ² –dən çox olmamalıdır; -İcazə verilmir: a)ictimai işə - zal olmadıqda; b)avtomobillərin və avtodayanacaqaların yuyulması; c)Avtonəqliyyat vasitələrində və ictimai yerlərdə reklamın yerləşdirilməsi; d) yalnız fərdi sahibkarın mülkiyyətində olan aktivləri icarəyə vermək olar.	-İctimai işə zəlinin və ya ticarət yerinin sahəsi 150m ² –dən çox olmamalıdır; -icarəyə götürülmüş aktivləri subicarəyə vermək olar.
Yeni vergi sistemə keçid qaydası	Müraciət və icazə almaq	Müraciət və məlumatlandırma
Fəaliyyətə başlamaq barədə ərizə	Patent almaq üçün ərizə fəaliyyətə başlamazdan 10 gün əvvəl verilir	ÖEGVV sistemə keçmək üçün ərizə
Vergi oqranı tərəfindən imtina	Şərtlər ödənilmədikdə mümkündür	Nəzərdə tutulmayıb
İcazə verilməməsinin səbəbləri	Fəaliyyət növü uyğun deyil; Patentin müddəti səhvdir; Patent hüququ itirilib; Vergi borcu varsa.	Nəzərdə tutulmayıb
İstifadə hüququnun itirilməsi	Əgər bütün patentlər və sadələşdirilmiş vergi üzrə ödəmələrin həcmi 60 mln rubldan çoxdursa; İşçilərin sayı 15-dən çox olduqda; Verginin ödənilməsi müddəti ötürüldükdə.	İşçilərin sayı 100 nəfərdən çox olduqda; Əgər hüquqi şəxsin payı Nizamnamə kapitalında 25%-dən çoxdursa.
Patentə hüququn itirilməsinin nəticəsi	Ümumi vergi sistemə patentdən istifadənin əvvəlindən başlamaqla keçid.	Ümumi vergi sistemə kvartalın əvvəlindən başlamaqla keçid.
Fəaliyyətin müddətinə olan məhdudiyyət	1 aydan 1 ilə qədər.	Nəzərdə tutulmayıb
İstifadə hüququnun itirilməsindən sonra yenidən fəaliyyətə başlamaq	Yalnız növbəti təqvim ilinin əvvəlindən başlayaraq	İstifadə hüququnun itirilməsinin səbəbi aradan qaldırıldıqdan dərhal sonra
Vergitutma növünün könüllü dəyişməsi	Reqlament yoxdur	Növbəti təqvim ilinin əvvəlindən
Verginin ödənilməsi	Patentin müddəti 6 aya qədər olduqda - əvvəlcədən ödəniş, 6 aydan 12 aya qədər olduqda – verginin 1/3 hissəsi əvvəlcədən ödənilir, 2/3 hissəsi patentin müddətinin bitməsinə 30 gün qalmış.	Vergi müddətindən sonra
Gəlirlərin uçotu	Uçot kitabı aparılmalıdır	Uçot nəzərdə tutulmayıb
Kassa intizamı	Nəzərdə tutulmayıb	Hesablama və kassa hesablamaları qaydalarına əməl olunmalıdır

Vergi bəyannaməsi	Nəzərdə tutulmayıb	Rüblük
Vergi orqanları ilə sənəd dövriyyəsi	Patentin hər yeni müddəti üçün ərizə verilməsi	Ərizə bir dəfə verilir
Büdcədən kənar fondlara ödənişlər üzrə güzəştlər	Patentin dəyəri azalmır	Müəyyən edilmiş qayda ilə vergi azalır

Cədvəldən göründüyü kimi, əksər hallarda sahibkar üçün öhdəlik edilmiş gəlirə vahid vergi patentdən əlverişlidir. Cədvəlin sətirlərinin əhəmiyyət baxımından müxtəlif çəkilərə malik olmalarına baxmayaraq, balans patent sisteminin xeyrinə deyildir, daha dəqiq desək, yalnız iki halda – kassa intizamı və vergi bəyannaməsi baxımından patent sistemi əlverişlidir.

Sadələşdirilmiş vergi rejiminin modelləşdirilməsi.

İstənilən təsərrüfat subyektinin, o cümlədən KOS-un fəaliyyəti zamanı sabit və dəyişən xərclər çəkilir. Sabit xərclər müəssisənin fəaliyyət miqyasından asılı olmayaraq dəyişmir. Məsələn, icarə haqqı, ofisin işıqlandırma xərcləri və s. Dəyişən xərclər isə müəssisənin məhsul buraxılışı həcmindən asılı olaraq dəyişir [11]. Məsələn, dövriyyə vəsaitləri xərcləri, enerji sərfi və s. müəyyənləşdirən dəyişənlər üçün aşağıdakı işarələmələri qəbul edək:

Y – məhsul və xidmətin vahid zaman ərzində satışı (man.);

m – məhsulun Y satışında dəyişən xərclərin payı;

w - məhsulun Y satışında dəyişən əməkhaqqı ödənişlərinin payı;

M – məhsulun Y satışına uyğun olan daimi material və digər oxşar xərclər (amortizasiya, kommersiya və inzibati xərclər və s., manatla);

W - məhsulun Y satışına uyğun olan daimi əməkhaqqı məsrəfləri;

A – məhsulun istehsalı əlaqədar olaraq istifadə olunan binaların və ya torpağın icarə haqqı;

VC – məcmu dəyişən xərclər;

FC - sabit dəyişən xərclər:

$$VC = mY + wY; \quad (1)$$

$$FC = M + W + A. \quad (2)$$

Məlumdur ki, zərərsizlik nöqtəsində Y_{min} mənfəət səfərdər, yəni məhsulun xərcləri üdəyən minimal həcmninin satəyündən əldə olunan gəlir ancaq zəkilən xərcləri üdəyə bilir: (29)

$$Y_{min} = VC + FC = (m + w)Y_{min} + F,$$

$$Y_{min} = \frac{FC}{1 - m - w}. \quad (3)$$

(3) formulundan göründüyü kimi əlaqədar bərabərsizlik üdənməlidir:

$$0 < m + w < 1, \quad (4)$$

əks halda, ya biznes “kölgə iqtisadiyyatına”, ya da zərərə çevriləcək. Bundan əlavə, göstərilən payların cəmi vahiddə çox kiçik olmalıdır ki, topdansatış marjı ($Y - VC$) xərclərin və vergilərin ödənməsi, eləcə də mənfəət əldə olunması üçün kifayət etsin (29).

$$Y > Y_{min} = \frac{FC}{1-m-w} = \frac{FC}{1-\frac{VC}{Y}} \quad (5)$$

Beləliklə, (4) ərti biznesin aparılması üçün zəruri olsa da, onun rentabelliği üçün kifayət deyildir. Vacibdir ki, Y minimal satışdan böyük olsun (ETƏ, (5)).

Vergitutma (1) – (5) ərtlərinə həm sabit, həm də dəyiçən komponentlərə təsir etməklə müəyyənləşdirilir. Bu halda alternativ vergilərin modelləşdirilməsində nəzərə almaq lazımdır.

(4) sətri KOS subyektləri tərəfindən aparılan biznes fəaliyyətinin zəruri ərtidir. Lakin (3) sətri isə kafi ərtidir.

Lakin yuxarıda müəyyənləşdirilən məhdudlaşdırıcı vergini nəzərə alaraq. Vergitutma birbaşa olaraq məhsulərin gəlirlərinə təsir göstərdiyindən (1)-(5) bərabərliklərində dəyişikliklərin aparılmasına zərurət yaranır.

Vergi rejimlərinin modelləşdirilməsi müvafiq Vergi Qanunvericiliyinə əsasən yeni parametrlərin daxil edilməsini tələb edir. Sadələşdirilmiş vergi rejimində müvafiq parametrlərə nəzər yetirək. Əvvəllər qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasında Vergi Məcəlləsinin 218.1–ci maddəsinə əsasən vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120 000 man və ondan az olan şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər. Riyazi olaraq bunu aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$$Y \leq 120\,000. \quad (6)$$

(5) formulundan müəyyənləşdirilir ki $Y_{min} < Y$, yəni $Y_{min} < 120\,000$ olmalıdır.

Vergi Məcəlləsinin 219.2-ci maddəsinə əsasən sadələşdirilmiş vergi ödəyən şəxslər ƏDV-nin, mənfəət vergisinin və əmək vergisinin, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslər və fəaliyyət üçün gəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi deyildirlər.

Sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər aşağıdakı parametrlər üzrə vergi ödəyirlər:

t_{sos} - əməkhaqqı fondundan sosial sığortaya ödəmələri dərəcəsidir. Bu halda sosial ödəmələrin məbləği aşağıdakı kimi hesablanır:

$$T_{sos} = t_{sos}wY.$$

Vergi Məcəlləsinin 220.1-ci maddəsinə əsasən sadələdirilmiş vergi təqdim edilməyən mallara bu verginin udəyicilərinin mallarən təqdim edilməsindən, iələrin uđırlməsindən, xidmətlərin uđstərlməsindən əldə etdiyi vəsaitin məbləpindən və satəyüdənkənar gəlirlərdən əəpədəkə dərəcə ilə hesablanır:

Bakı şəhərində - 4%

Digər şəhər və rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında - 2%

Onda bu halda ödənilən verginin məbləği aşağıdakı kimi hesablanır:

$$V = t_y Y.$$

Burada,

t_y – bircəə vergitutma dıvriyyəsinədən əsələ olan vergi dərəcəsidir;

$$Y \leq 120\,000.$$

Azərbaycan Respublikasənən Vergi Məcəlləsinin 198.2–ci maddəsinə əsasən müəssisədən əsas vəsaitlərin bu Məcəllənin 202-ci maddəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilən dəyərindən 1% dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər. Bu Məcəllənin 202.0-cı maddəsinə əsasən vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri götürülür. Müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri aşağıdakı qaydada hesablanır²:

Madde 202.0.1	202.0.2 və 202.0.3 madəlləri tətbiqi nəzərdə tutulmadıqda	Müəssisənin əmlakının hesabat ilinin əvvəlinə və sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür.
Madde 202.0.2	Müəssisə hesabat ili ərzində yaradıldıqda və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduqda	Müəssisənin əmlakının yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu tarixə və ilin sonuna qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və müəssisənin əmlakının yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu aydan sonra, ilin sonuna qədər olan ayların sayına vurulur.
Madde 202.0.3	Müəssisə hesabat ili ərzində ləğv edildikdə və ya sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olduqda	Müəssisənin əmlakının ilin əvvəlinə və ləğv edildiyi və ya sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olduğu tarixə qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və ilin əvvəlindən müəssisənin ləğv edildiyi və ya sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olduğu aya qədər olan ayların sayına vurulur.

² VM-nin 202-ci maddəsi və onun bəndləri tətbiq olunarkən avtonəqliyyat vasitələri istisna olunurlar.

Torpaq vergisi də əmlak vergisi kimi dövriyyədən (Y) asılı olmadığına görə onu da sabit vergi xərcləri kimi qəbul edə bilərik. Aşağıdakı işarələri qəbul edək:

$V_{əm}$ – əmlak vergisi;

V_t – torpaq vergisi.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu vergilərdən əlavə olaraq sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri digər xərcləri də nəzərə almalıdırlar. Məsələn, lisenziya xərcləri, işçilərin sığortası ilə bağlı xərclər və s. Biz bu xərcləri sifirə bərabər qəbul edəcəyik. Onda vergi xərcləri nəzərə alınmaqla sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin sabit və dəyişən xərcləri aşağıdakı kimi hesablanır:

$$VC^T = VC + t_{sos}wY + t_y Y;$$

$$FC^T = FC + V_{əm} + V_t + V_{fix}.$$

Burada,

VC^T - vergilər nəzərə alınmaqla dəyişən xərclər;

FC^T - vergilər nəzərə alınmaqla sabit xərclərdir.

Onda KOS subyektlərinin rentabelli şəraitdə fəaliyyət göstərməsi üçün (3) şərti aşağıdakı şəkildə olur:

$$Y > Y_{min} = \frac{FC + V_{əm} + V_t + V_{fix}}{1 - m - w - t_{sos} - t_y} \quad (6)$$

(4) bərabərsizliyinə uyğun olaraq vergilər nəzərə alınmaqla onu aşağıdakı kimi yazmaq olar:

$$0 \leq m + w + t_{sos}w + t_y \leq 1. \quad (7)$$

(7) düsturu kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin rentabelli şəraitdə həyata keçirilməsinin kafi şərtidir. (6)–(7) şərtləri ödənilmədikdə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən onların fəaliyyəti qeyri-rentabelli olur. Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrində olan dəyişikliklər birbaşa olaraq vergi parametrlərinə təsir göstərir. Bu halda (6)–(7) şərtləri də dəyişilmiş olur. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərdiyimiz model yalnız sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən hüquqi

şəxslərə aid edilir. Sadələşdirilmiş vergi rejimində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər üçün bu model zəruri dəyişikliklərə uğrayır.

Lakin bu modeli prinsip etibarını ilə digər vergi rejimlərinə də şamil etmək olar. Ancaq bu zaman ilkin şərtlər dəyişmiş olur.

Hipotetik vergi.

Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən vergidən yayınma hallarının yüksək olması KOS-ın vergiyə cəlb edilməsi zamanı nəzərə alınması və həlli vacib olan məsələdir. KB-də vergidən yayınma halları inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələr üçün də xarakterikdir. Burada əsas həll istiqamətindən biri vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi, nağd əməliyyatların məhdudlaşdırılması, vergi sisteminin səmərəliliyinin artırılmasından və geniş çeşidli elektron xidmətlərin göstərilməsindən ibarətdir. Vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi baxımından beynəlxalq praktikada geniş şəkildə istifadə edilən vergilərdən biri hipotetik vergidir. Bu vergi növü OECD təşkilatına daxil olan ölkələr tərəfindən geniş şəkildə tətbiq edilir.

Hipotetik vergi növünün əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, vergitutma bazası vergi ödəyicisi tərəfindən deyil, həmin vergi ödəyicisinin fəaliyyət sahəsinin xarakterinə uyğun olaraq (dövriyyə, əmlak, fəaliyyət dairəsi) nəzəri şəkildə müəyyən olunur.

Bu üsulun digər üsullarda olduğu kimi, müsbət və mənfi cəhətləri mövcuddur. Müsbət cəhətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Mühasibatın aparılmasını asanlaşdırır;
- Vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında şəffaflıq münasibətləri yaranır;
- Vergidən yayınma halları azalır;
- Vergi inzibatçılığı xərcləri aşağı düşür.

Mənfi cəhətlərinə isə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Vergitutma bazasının real qiymətləri əsasında vergi ilə hipotetik vergi arasında fərq;
- vergitutma bazasının dəyişməsi ilə yığılan vergilər arasında asılılığın olmaması.

Vergi orqanları tərəfindən hipotetik verginin tətbiqi ilk növbədə hər sahə üzrə orta rentabelliğin müəyyən edilməsinə əsaslanır. Bu zaman hamıya aktivliyindən asılı olmayaraq eyni miqdarda vergi tətbiq olunur. Bu bir tərəfdən vergi ödənilməsini sadələşdirir, digər tərəfdən isə qeyri-ədalətli bir sistem formalaşdırır. Bütün firmalar gəlirindən asılı olmayaraq eyni miqdarda vergi ödəyirlər. Vergi siyasətinin nəzəri və metodoloji əsaslarının hazırlanması sahəsində nüfuzlu Beynəlxalq təşkilat olan OECD

tərəfindən bu vergi növünün tətbiqi ilə bağlı xüsusi araşdırma aparılmışdır. Bu araşdırma OECD təşkilatına üzv olan ölkələr arasında aparılmışdır.

Bu zaman hipotetik verginin tətbiq edilməsi ilə motivasiyanın öyrənilməsi məqsədilə ölkələr 2 qrupa bölünür:

I qrup ölkələrin siyahısına Avstriya, Belçika, Çexiya, Polşa və Meksika daxil edilmişdir. Bu qrup ölkələr üçün hipotetik verginin seçilməsində əsas motiv kimi vergi ödəmənin sadəliyi, şəffaflığı və mühasibatın aparılmasının sadələşdirilməsi olmuşdur.

II qrup ölkələri isə əsas motivasiya olaraq hipotetik vergi sisteminin sadə və ədalətli olmasını, vergidən yayınma hallarının aşağı olması ilə səciyyələndirirlər. Bu qrupa Yunanıstan, İtaliya, Yaponiya, İspaniya daxil olmuşdur. Bu ölkələrin vergi orqanları tərəfindən müxtəlif motivasiyaların əsas götürülməsi hipotetik verginin tətbiq edilməsi prinsiplərində də fərqlər yaradır. Məsələn, Avstriyada, Belçikada, Polşada və Meksikada hipotetik, yoxsa klassik sistemin seçilməsinə imkan yaradıldığı halda Yunanıstanda, İtaliyada, Yaponiyada vergi ödəyicilərinə belə imkan verilmir. Hipotetik verginin tətbiq edilməsi meyarları da bu ölkələrdə fərqlidir.

Azərbaycanda hipotetik vergi tətbiq edilməsə də, ona anoloji olan sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hipotetik vergi dövriyyədən asılı olmadığı halda sadələşdirilmiş vergi birbaşa olaraq dövriyyədən asılıdır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 156-cı maddəsinə əsasən qeydiyyatdan keçməli olmayan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxs vergi orqanına ƏDV–nin məqsədləri üçün qeydiyyatı haqqında künüllü ərizə verə bilər. Lakin beynəlxalq təcrübədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinə heç də həmişə belə alternativlər tətbiq edilmir.

Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif ölkələr üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün hipotetik vergilərin tutulması meyarları göstərilmişdir:

Cədvəl. 3.2. Müxtəlif ölkələr üzrə kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün hipotetik vergitutmanın meyarları

Ölkələr	Hipotetik verginin meyarları	Seçim
Avstriya	Yalnız qeyri-korporativ biznesə aid edilir -Restoranlar, hotellər- dövriyyə illik (332.000\$-aşağı) -Apteklər – (520.000\$-aşağı) -Artistlər; -Rəssamlar; -Müğənnilər; -Yazıcılar və s.	Hər 5 ildən bir seçim imkanı var.

Belçika	Fərdi sahibkarlara və qeyri-korporativ partnyorluq cəmiyyətlərinə şamil edilir: İlkin dövriyyə (750.000 EUR-dan aşağı olmalıdır)	Hər 5 ildən bir seçim imkanı var.
Çexiya	Bu vergi növü ancaq fərdi sahibkarlara aid edilir. Sahibkarın heç bir işçisi olmamalıdır. Gəlirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından və s. olmalıdır. Dövriyyə 234.000\$ aşmamalıdır.	Sahibkara digər sistmə keçmə imkanı verilmir

Göründüyü kimi, qeyri-korporativ sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərə tətbiq olunan hipotetik vergi geniş şəkildə tətbiq olunur. Bu verginin uzun müddətə tətbiq edilməsi vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Hal-hazırda bu üsulların Azərbaycanda müğənnilərin, repititorların və başqa fərdi fəaliyyət növlərinin vergiyə cəlb edilməsi aktual məsələdir.

3.3. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsir edən amillərin modelləşdirilməsi

KOS-ın inkişafının vergi siyasəti vasitəsi ilə tənzimlənməsi beynəlxalq təcrübədə aşağıdakı əsas istiqamətlərdə aparılır:

1. Mənfəət vergisi dərəcələrinin aşağı salınması və istehsala yönəldilən investisiyaların stimullaşdırılması məqsədi ilə vergitutma bazasından çıxarılması;
2. Vergi kreditləri, vergi azad olmaları mexanizmləri vasitəsi ilə vergi ödənişlərindən sonra yeni kapitalla (əsas vəsaitlər, texnologiyalar və s.) əlavə edilməsinin stimullaşdırılması.

Bu prinsiplərə əsaslanan vergi siyasətinin tətbiqi KOS-a təsir edən amillərin modelləşdirilməsini tələb edir. Bu üsulun vasitəsi ilə hansı amillərin iqtisadi inkişafa təsiretmə dərəcəsini müəyyən etmək olar.

Aşağıdakı işarələri qəbul edək:

Y - məhsul buraxılışı;

K - kapital qoyuluşu;

Tutaq ki, başlanğıcda məhsul buraxılışı Y_1 -ə, sonrakı ildə isə Y_2 -ə bərabər olmuşdur. Bu halda məhsul buraxılışındakı fərqi yeni kşu investisiya hesabına baş verdiyini qəbul edək . Onda,

$$\Delta Y = Y_2 - Y_1;$$

$$\Delta K = K_2 - K_1$$

Burada, ΔY -in iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, o, kapital qoyuluşundakı dəyişmənin məhsul buraxılışındakı artımını xarakterizə edir.

ΔK isə kapital qoyuluşundakı fərqi göstərir. Makroiqtisadi səviyyədə məhsul buraxılışı ilə istehsal amilləri arasındakı asılılıq istehsal funksiyası vasitəsi ilə ifadə olunur. İstehsal funksiyası buraxılan məhsulun kapital qoyuluşundan və əmək resurslarından asılılığını ifadə edir və riyazi olaraq aşağıdakı formula ilə verilir:

$$Y = F(K, L) \quad (1)$$

Burada,

L - işçi qüvvəsinin miqdarını göstərir.

(1) düsturundan görünür ki, məhsul buraxılışından və əmək resurslarından asılıdır.

İqtisadi mahiyyətinə görə istehsal funksiyası aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. Resursların hər hansı biri olmadıqda istehsal mümkün deyil:

$$F(0, L) = 0, \quad F(K, 0) = 0.$$

2. F - funksiyası K və L -ə görə kəsilməz və bircins funksiya olmalıdır:

$$F(\alpha K, \alpha L) = \alpha^\rho F(K, L).$$

Burada,

ρ – bircinslik dərəcəsidir.

3. Bu funksiya K və L -ə görə monoton artan funksiya olmalıdır, yeni resurslar artdıqca, istehsal imkanları da artır:

$$\frac{\partial F}{\partial K} \geq 0, \quad \frac{\partial F}{\partial L} \geq 0.$$

Burada,

F/L - əməyin orta məhsuldarlığıdır;

F/K – fondun orta faydalılığıdır;

$\frac{\partial F}{\partial L}$ - əməyin marginal effektivliyidir;

$\frac{\partial F}{\partial K}$ - fondların marginal effektivliyidir.

4. Dəyişənlərdən biri sabit olduqda digər dəyişənin artması nəticəsində marginal məhsul buraxılışı aşağı düşür. Başqa sözlə, resurslardan biri sabit qaldıqda, digər resursun artması ilə istehsalın artım sürəti aşağı düşür:

$$\frac{\partial^2 F}{\partial K^2} \leq 0, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial L^2} \leq 0.$$

İstehsal funksiyasının ən geniş yayılmış və praktikada tətbiq edilən nümunələrinə multiplikativ və Kobb-Duqlas funksiyalarını göstərmək olar.

İstehsal funksiyasının multiplikativ forması aşağıdakı formula ilə verilir:

$$Y = AK^{\alpha_1} L^{\alpha_2}. \quad (2)$$

Asanlıqla yoxlamaq olar ki, hansı qiymətlərdə Y funksiyası yuxarıda göstərilən şərtləri ödəyir. Praktikada multiplikativ istehsal funksiyasının xüsusi halı: $\alpha_1 + \alpha_2 = 1$ olduqda Kobb-Duqlas funksiyası adlanır.

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}, \quad \alpha \in [0, 1]. \quad (3)$$

Bu funksiya α - nın $[0, 1]$ intervalındakı bütün qiymətlərində yuxarıdakı şərtləri ödəyir.

İstehsal funksiyaları vasitəsi ilə KOS-ın inkişafına təsir edən amillərin rolunu qiymətləndirmək mümkündür. Nəzəri tərəfdən mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu məsələlərin praktik baxımdan realizə edilməsi üçün müvafiq statistik baza mövcud olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, KOS-ın inkişafına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə ekonometrik modellər, Azərbaycan iqtisadi ədəbiyyatında, demək olar ki, baxılmamışdır. Bu cür ekonometrik modellərin tətbiqi bir tərəfdən hər bir amilin kiçik biznesdə rolunu kəmiyyət baxımından qiymətləndirməyə imkan verir, digər tərəfdən isə, onun gələcək inkişaf perspektivlərinin proqnozlaşdırılması üçün yeni modellər tətbiq edilməsi üçün imkanlar yaradır. Bu ekonometrik modellər eView proqram paketində realizə edilmiş və konkret nəticələr əldə edilmişdir.

İlkin verilənlər kimi Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytında kiçik biznesin inkişafı barədə verilmiş statistik məlumatları əsas götürəcəyik.

Beləliklə, istehsal funksiyası üçün aşağıdakı aşkar formula tapılmışdır:

$$Y = 72,47K^{0,558} L^{0,109} \quad (4)$$

(4) –dən görünür ki, KB-də investisiya qoyuluşları daha əhəmiyyətlidir.

Cədvəl 3.3. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2007	2008	2009	2010	2012	2013
Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	449.2	718.7	844.8	1,120.0	1,346.5	1620,0
Ümumi mənfəət, milyon manat	41.7	51.9	65.8	78.3	122.8	165,4

İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	92.1	103.2	105.9	93.2	95.5	109,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	170.7	182.1	195.2	207.0	263.3	303,5
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	289.4	371.2	289.3	276.3	531.6	486,3
Dövriyyə, milyon manat	1,653.	2,475.7	2,910.1	3,835.5	5,182.9	6072,6

Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq. Statistik Məcmuə Bakı-2014

Cədvəl 3.3-dən görüldüyü kimi, 2007-ci il ilə müqayisədə 2013-cü ildə yaradılmış əlavə dəyər 3,6 dəfə, ümumi mənfəət isə 4.1 dəfə artmışdır. Əsas kapitalla investisiyalar 2007-ci ildə 289,4 mln manat olduğu halda, 2013-cü ildə 486,3 mln manat təşkil edərək 1.7 dəfə artmışdır. Həmin dövr ərzində KOS subyektləri tərəfindən həyata keçirilən dövriyyə 2013-cü ildə 6072 mln manat təşkil edərək, 2007-ci il ilə müqayisədə 3,6 dəfə artmışdır. Görüldüyü kimi yeni yaradılmış əlavə dəyərlə dövriyyə eyni qədər artmışdır. Orta aylıq əmək haqqı 2013-cü ildə 303 manat təşkil etmişdir. Bu ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqından aşağıdır.

Cədvəl 3.4. eView proqram paketində istifadə edilməsi üçün göstəricilər

İllər	Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin məhsul buraxılışı, milyon manat
2007	289.4	92.1	1653.5
2008	371.2	103.2	2475.7
2009	289.3	105.9	2910.2
2010	276.3	93.2	3835.5
2011	737.6	90.2	4208.5
2012	531.6	95.5	5182.9

eView proqram paketində tətbiq edilmək üçün istehsal funksiyasının multiplikativ formasından (2) istifadə edilmişdir. Nəticələr aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 3.5. eView proqram paketindən istifadə edilərək əldə edilən nəticələr

$Y=C(1)*K^C(2)*L^C(3)$	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	72.47448	1198.698	0.060461	0.9556
C(2)	0.558063	0.471201	1.184341	0.3216
C(3)	0.108510	3.225891	0.033637	0.9753
R-squared	0.396591	Mean dependent var	3377.717	
Adjusted R-squared	-0.005682	S.D. dependent var	1277.778	

S.E. of regression	1281.403	Akaike info criterion	17.45615
Sum squared resid	4925979.	Schwarz criterion	17.35203
Log likelihood	-49.36845	Hannan-Quinn criter.	17.03935
Durbin-Watson stat	1.524987		

Qurulmuş Kobb-Duqlas funksiyasının aşkar şəkli göstərir ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində investisiya qoyuluşu məhsul artımında daha önəmli rol oynayır.

NƏTİCƏ

Aparılan elmi tədqiqatlar aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsinə və təkliflərin irəli sürülməsinə imkan vermişdir:

1. Kiçik və orta sahibkarlığı stimullaşdıran vergi siyasətinin formalaşması hər bir ölkədə fərdi xarakter daşıyır. Lakin ümumi istiqamətlər vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi, vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, iri biznes subyektlərinə nisbətən güzəştli vergi rejimlərinin tətbiq edilməsi ilə bağlıdır.

2. KOS-ın inkişafının vergi siyasəti vasitəsi ilə stimullaşdırılması ilk növbədə onun vergi məqsədləri üçün meyarlarının müəyyən edilməsini tələb edir. Azərbaycanda mövcud qanunvericiliyə əsasən yalnız kiçik müəssisələrin meyarları müəyyən edilmişdir. Hansı müəssisələrin orta biznesə və ya mikrofirmalara aid edilməsi məlum deyildir. Beynəlxalq praktikada bu sahədə qəbul edilmiş standartlara əsasın KOS subyektləri müvafiq meyarlar üzrə kiçik, orta və mikrofirmalara bölünürlər. Mikrofirmalara və ya kiçik biznesə tətbiq edilən güzəştlər orta biznesə aid edilmir. Bu baxımdan Azərbaycanda vergi qanunvericiliyində orta biznesin və mikrofirmaların meyarlarının müəyyən edilməsi zərurəti yaranmışdır. Kiçik və orta sahibkarlığın meyarlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması əhəmiyyətli bir məsələdir.

3. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mikrofirmalar və orta sahibkarlıq müəssisələri üçün aşağıdakı meyarlar təklif olunur:

Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mikrofirmaların müəyyənləşdirilməsi meyarlarının təklif olunan hədləri:

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	< 10	≤ 200 min manat
Kənd təsərrüfatı	< 5	≤ 150 min manat
Topdansatış ticarət	< 5	≤ 500 min. manat
Pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	< 3	≤ 150 min manat

Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının təklif olunan hədləri:

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	50-100	500 min manat-1mln manata qədər
Kənd təsərrüfatı	25-100	250-500 min manata

Topdansatış ticarət	15-50	1-2 mln. Manat
Pərakəndə satış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	10-30	250 500 min manat

5. Sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqi nəticəsində kiçik sahibkarlığın vergi yükü azalmış, mühasibat uçotu və hesabatının təqdim edilməsi əhəmiyyətli dərəcədə sadələşmişdir. Bu vergi növü xüsusilə regionlarda yeni iş yerlərinin açılmasına, kiçik biznes obyektlərinin rəqabət qabiliyyətliliyinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Lakin müxtəlif fəaliyyət növləri ilə məşğul olan şəxslər gəlir vergisindən yayınmaq məqsədi ilə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatda durmaqla faktiki olaraq vergidən yayınırlar. Bunun nəticəsində qısa müddət ərzində fəaliyyətini dayandıran vergi ödəyicilərinin sayı artır, bu isə bir çox inzibati xərclərin yaranmasına səbəb olur. Bunun əsas səbəbi fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi dərəcəsi arasında böyük fərqlərin olması ilə bağlıdır.

6. Kiçik biznes subyektlərinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində rentabellik dərəcələri bir-birindən fərqlənir. Vergi qanunvericiliyində sadələşdirilmiş vergi dərəcələrindəki fərqlər yalnız fəaliyyət məkanına görə nəzərdə tutulmuşdur. Lakin həmin vergi dərəcələrinin iqtisadiyyatın sahələrinə görə fərqləndirilməsi məsələlərinə baxılması əhəmiyyətli olardı.

7. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, innovativ sahələrin, tədqiqat və bilik yönümlü kapitalın inkişafında kiçik sahibkarlıq strukturları mühüm rol oynayır. Bu sahələrin inkişafı məqsədi ilə mənfəət və əlavə dəyər vergisinin azaldılmış və fərqli dərəcələrindən istifadə edilə bilər.

8. Fərdi sahibkarlara və mikrofirmalara vergitutmanın patent sisteminin tətbiqi vergiyə cəlb edilməsi bir sıra çətinliklər yaradan müxtəlif peşə sahiblərinin (muğənnilərin, repititorların, dərzilərin, və s.) leqal fəaliyyətini təmin etməklə, əlavə vergi potensialı mənbələrini yaradardı.

9. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kiçik və orta müəssisələrin meyarlarının təyinində və onların vergiyə cəlb edilməsində beynəlxalq ümumi qəbul edilmiş qaydalar yoxdur.

10. KOS-da əlavə dəyər vergisinin tətbiqi ilə bağlı aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- ƏDV-ni ödəməkdən azad olunan vergi tutulan əməliyyatların həcmi ilə bağlı müəyyən edilmiş həddən (Maddə 218.1) çox kiçik dəyişmələr kiçik biznes

subyektlərinin sadələşdirilmiş vergi rejimindən ümumi vergi rejiminə keçməsinə səbəb olur;

- Sadələşdirilmiş vergi rejimində (ƏDV ödəməyən) fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri (kiçik biznes subyektlərinin böyük əksəriyyəti) ümumi vergi ödəyicilərinin 90%-dən çoxunu təşkil etməsinə baxmayaraq, onlar vasitəsi ilə həyata keçirilən ödəmələr ümumi vergi daxilolmalarının 1-2%-ni təşkil edir;

- ƏDV kimi qeydiyyatdan keçməyən kiçik biznes subyektlərinin inkişaf perspektivləri xeyli dərəcədə məhduddur.

Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- Azərbaycanda kiçik, orta və mikrofirmaların təsnifat meyarlarının hər biri üçün ayrılıqda müəyyən olunması;

- ƏDV-dən vergi tutulan əməliyyatların həcminə görə azadolmanın, əsasən kiçik və mikrofirmalara aid edilməsi;

- Bu həddin mərhələli şəkildə azaldılması və ƏDV ödəyicilərinin sayının artırılması.

- Mikrofirmalar və kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün azaldılmış ƏDV dərəcələrinin tətbiqi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının Mülkü Məcəlləsi
3. "Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Azərbaycan 2020 : Gələcəyə baxış " İnkişaf Konsepsiyası, Bakı, 2012
6. Abdullayeva S.K. Azərbaycanda sahibkarlığın maliyyə təminatı problemləri. Magistr dissertasiyası, 2015
7. Adam Smit. Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat.
8. Bəşirov F.H. Sahibkarlığın nəzəri konsepsiyaları və formalaşması xüsusiyyətləri. Azərbaycanın vergi jurnalı, N5, 2015
9. Əsədov A., Əsədov E.Ə. Müşahidə olunmayan iqtisadiyyatın həcmnin faktorlar üsulu əsasında təyin edilməsi, Azərbaycan vergi xəbərləri, 2005 №8
10. Əlizadə Ş.M. Bazar münasibətləri şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi məsələləri. Magistr dissertasiyası, 2015
11. Qarayev İ.Ə. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına xidmət edən vergi siyasətinin əsas xüsusiyyətləri. Azərbaycanın vergi jurnalı, N4, 2014
12. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı, 2011
13. Məmmədov F.Ə. Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər sahibkarların vergi yükünün azaldılmasına xidmət edir. Azərbaycan Respublikası vergilər naziri Fazil Məmmədovun AZƏRTAC-a eksklüziv müsahibəsi. Bakı, 10 dekabr 2015-ci il
14. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. "Vergilər və vergitutma" dərslik, Bakı 2010
15. Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z. Vergi və investisiya mühiti, 2013
16. Məhərrəmov R.B. Sadələşdirilmiş vergi: nəzəriyyə və praktika. Azərbaycanın vergi xəbərləri, N10, 2011
17. Musayev A.F. Modernləşdirmə və aktiv vergi siyasəti. Azərbaycanın vergi jurnalı, 2012, № 6
18. Musayev A.F. İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırılması. Bakı-2014
19. Niftullayev V. Sahibkarlığın əsasları. Zaman nəşriyyatı, Bakı, 2002

20. Hüseynova M.S. Kiçik biznes. Sumqayıt, 2013
21. Rzayev İ.M. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı : mövcud vəziyyət və gələcək perspektivləri: Monoqrafiya. Bakı, 2010
22. Seyfullayev İ.Z. Sahibkarlığın tənzimlənməsinin iqtisadi-psixoloji məsələləri, Azərbaycanın vergi xəbərləri, 2011, №8
23. Rzayev P.Q. Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında vergi tənzimlənməsinin rolu. Azərbaycanın Vergi Xəbərləri , 2011, №11
24. Андреева И.О. О критерии выделения малого и среднего бизнеса. Общество и экономика 2007 №7
25. Ершова М.Я. Методика анализа институционально-налоговых альтернатив малого бизнеса и оценка налоговых новаций // Вестник РГНФ, 2011. – № 3(64)
26. Ершова М.Я. Математическое моделирование налоговых режимов малого бизнеса и его практическое применение // Вестник Новосиб. Гос. Ун-та. Серия: Социально-экономические науки. 2011. – том. 11, выпуск 3
27. Кантильон Р. Опыт о природе торговли вообще. М.: Наука, 1975
28. Мизес Л. Либерализм. М.: Экономика-Социум, 2001
29. Мазоль С.И. Экономика малого бизнеса. Минск, Книжный дом. 2004
30. Найт Ф. Понятия риска и неопределенности//THESIS. 1994. Вып. 5
31. Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. Челябинск: Социум, 2003
32. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии. М.: Дело, 2000, 348 с.
33. Тарасов В.Ф., Владыка М.В., Сапрыкина Т.В., Семькина Л.Н. Налоги и налогообложение. Учебник, Москва, 2012
34. Теория и практика налогообложения, учебник, под редакцией Н.И. Малис, Москва, Магистр Инфра-М, 2010
35. Тюнен И. Изолированное государство. М.: Экономическая жизнь, 1926. (нем. Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationaloekonomie, 1826)
36. Шумпетер Й.А. Капитализм, социализм и демократия: М.: Экономика, 1995
37. Draker P. (1995). Management during large changes. New-York: Truman Taiey Books, 1995
38. OECD's Current Tax Agenda. 2011, p.112

39. Taxation of SMEs . Key issues and policy considerations. OECD 2009, No18.P166
40. Michael Howard. Public Sector Economics” for Developing Countries. Dsigning a tax system for Micro and Smal Businesses. Guide for Practitioners. İFC 2007
41. Hayek F.A. New Studies in Philosophy, Politics and Economics. — Chicago: University of Chicago Press, 1978
42. Jean-Paul Bodin, Liam P. Ebrill, Michael Keen, Victoria P. Summers The Modern VAT, International Monetary Fund, 2001
43. <http://www.stat.gov.az> - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet səhifəsi.
44. <http://www.taxes.gov.az> - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi.
45. <http://www.tedris.taxes.gov.az> - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin rəsmi internet səhifəsi.
46. [http:// www.trend.az/](http://www.trend.az/) Trend. Rəsmi internet səhifə.
47. <http://www.president.az/> Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi.
48. <http://www.ek-lit.agava.ru/smitsod.htm>.